

3583

82

715-24

82
74-24

26775 60

[illegible]

ՏՕԲԹ, ՄՕՌՕՅԻ ԿՂԶԻՆ

26.08.2013

82
ՈՒ-24

28 JUN 2005

ՏՕՔԹ. ՄՕՌՕՅԻ ԿՂԶԻՆ

Հ. Ջ. ՈՒԷԼՍ

Թարգմ. ՓԱՅԼԱԿ
(Յ. ՍԱՂԱՊԱՆԵԱՆ)

Տպագր. «ԱԶՍԱՐԱՐՏ»
1913

26775-60

Ա.

ԳԱՌԱԳԵՂ ՄԸ ՆԱԻԻ ՄԷՋ

Չեմ գիտեր թէ ո՛րքան ատեն ընկճուած մնացի՝ պղտիկ նաւակին թիավարելու յատուկ նրա-
տարաններէն մէկուն վրայ, խորհելով որ սի-
րայօժար ծովի ջուրէն պիտի խմէի, խենթե-
նալու և վայրկեան մը առաջ մեռնելու համար,
եթէ սակայն ատիկա ընելու ուժը չպակսէր ինծի:
Երբ այսպէս ընկողմանած կը մնայի, հորիզոնը
կազմող գիծին եզերքէն դէպի ինծի եկող ա-
ռաքատտանաւ մը նշմարեցի, թէ և այդ բանը որ
և է երեւ կայսկան պատկերէ մը աւելի հե-
տա ըզրութիւն շարժող հանդամանք չունէր ինծի
հասար: Միտքս ցնորական գործունէութեան
մը մէջ էր նտարակոյս, բայց և այնպէս շատ
որոշ կ'ընդունուէր ինչեւ պատահածը: Կը յիշեմ
դժբախտի տատանումը կոհակներուն, որոնք
դիմու լիւսոյս կուտային ինծի, ինչպէս անդու
խօսու ար հորիզոնին վրայի առաքատտին: Կը
յիշեմ արդէն իսկ մեռած ըլլալու համոզումը որ
բացարձակօրէն կը տիրէր իմ մէջ, ու դառն հեղ-
նանքով խորհէի թէ որքան անօգուտ բան
է յիշելն օգնութիւնը, որ զիս կեն-
դանումը ու համար շատ ուշ էր մնացած:

Այդ նստարանին վրայ, դուրսն նաւակի ե-
զերքին կոթնցուցած, տատանող ու ցնցուող երկ-
կայմին մօտենալը դիտեցի՝ ինծի անվերջանալի
թուելու չափ երկար ատեն: Եռանկիւն առա-
գաստներով օժտուած պղտիկ նաւ մըն էր, որ
լայն շրջաններ կ'ընէր ծովին վրայ, որովհետեւ
հովին ճիշտ հակառակ ուղղութիւնն էր քննած:
Եւ ո՛չ իսկ վայրկեան մը մտքէս անցուցի որ ա-
նոր ուշադրութիւնը գրաւելու փորձ մը ընեմ,
ու յիշողութիւնս շատ տարտամ բաներ միայն
պահած է այն ժամանակամիջոցէն որ անցաւ՝
այդ նաւուն կողը որոշ կերպով նշմարելէս սկը-
սելով մինչեւ այն պահը, երբ անոր յետասկողմի
խուցերէն մէկուն մէջ գտայ ինքզինքս: Դեռ այն
տարտամ տպաւորութիւնը ունիմ թէ կամրջակին
վրայ քաշեցին զիս, ու տեսայ՝ չէկ բիծերով
ծածկուած և կարմիր մազերով ու մօրուքով շըր-
ջանակուած լայն ու խոշոր դէմք մը որ ինծի
կը նայէր նաւակամուրջին բարձունքէն, — նաև
ուրիշ շատ թուիս դէմք մը, խիստ տարօրինակ
աչքերով որոնք իմ աչքերուս վրայ յառած էին
խիստ մօտէն. սակայն, մինչև այդ աչքերը յետոյ
կրկին տեսնելս, ինծի այնպէս թուեցաւ թէ մղձա-
ւանջի արդիւնք էին պարզապէս: Կարծեմ թէ
քիչ ետքը հարկադրուեցան սեղմուած ակոսնե-
րուս մէջէն հեղուկ բան մը խմցնել ինծի. այդ-
չա՛փ է յիշածս:

Շատ երկար ատեն ուշափորոյս մնալ:

Չապէս, շատ նեղ և մանաւանդ աղտոտ խցիկի
մը մէջ արթնցայ: Բաւական երիտասարդ, խարտ-
եաշ մազերով, դեղին ուրուած պիւերով,
ստորին շրթունքը կախ մարդ մը քովս նստած
ու դատակա բռնած էր: Վայրկեան մը իրարու
նայեցանք առանց խօսելու: Գորշ, խոնաւ և
արտայայտութենէ զուրկ աչքեր ունէր:

Այն ատեն, երկաթէ մահճակալի մը քաշկը-
տուելուն նմանող աղմուկ մը և մեծ կենդանիի
մը զայրացկոտ ու խուլ մոնչիւնը լսեցի ճիշտ
գլխուս վրայէն: Միեւնոյն ատեն մարդը խօ-
սեցաւ: Իր հարցումը կրկնեց.

— Ի՞նչպէս կը զգաք հիմա ինքզինքնիդ:

Կարծեմ թէ պատասխանս նպաստաւոր եղաւ:
Չէի կրնար հասկնալ թէ ի՞նչպէս եկած էի հոս, և
կ'երեւայ թէ մարդը աչքերուս մէջ կարդաց այն
հարցումը զոր լեզուս չէր կրնար արտաբերել:

— Նաւակի մը մէջ, անօթութենէ մեռնելու
մօտ գտան ձեզ: Նաւակին անունը Տամ Ալթիե
էր և յատակին վրայ տարօրինակ բիծեր կային:

Այդ վայրկեանին նայուածքս ձեռքերուս վրայ
յառեցաւ. ատենք այնքան նիհարցած էին որ
ոսկրով լեցուած կաշիի աղտոտ պարկերու երե-
ւոյթը ունէին. անոնց տեսքը յիշողութիւնս ար-
թընցուց բոլորովին:

— Դիշ մը խմեցէք ասկէ, ըսաւ մարդը և կար-
միր ու պաղ տեսակ մը դեղ տուաւ ինծի: — Բաղ-
դաւոր էք որ ձեզ ազատող նաւուն մէջ բժիշկ
գտնուեցաւ:

Արտասանութեան թերութիւն մը ունէր, և տեսակ մը ծամծմելով կը խօսէր:

— Ի՞նչ նաւ է ասիկա. մրմնջեցի յամբօրէն, երկար լռութեանս հետեւանքով խոսողտած ձայնով մը:

— Արիքաի և Գալլաօի ափերուն վրայ երթեւեկող պղտիկ առագաստանաւ մըն է: Կարմիր Բաղդ կը կոչուի: Չհարցուցի թէ ո՛ւր կէ կուգայ. բայց խենթերու երկիրէն ըլլալու է անկասկած:

Եւ ալ Արկիքաէն նաւ նստած ճամբօրդ մըն եմ: Մարդկային ելեւեջող ձայներու և մոլեգին մռնչիւններու աղմուկը վերսկսաւ գլխուս վերեւը: Յետոյ ձայն մը լռելու ազդարարութիւն ուղղեց՝ «երիցս տխմար» ի մը:

— Գրեթէ մեռած էիք, յարեց խօսակիցս. մաղ էր մնացեր: Հիմա սակայն, քիչ մը արիւն բերի ձեր երակներուն մէջ: Ձեր թեւին վրայ ցաւ մը կը զգա՞ք: Ներարկումներուն հետեւանքն է: Մօտ երեսուն ժամ զգայազիրկ մնացիք:

Յամբարար կը խորհէի: Յանկարծ, շուներու ամբողջ վոհմակի մը հաչիւնը զիս սթափեցուց երազանքէս:

— Քիչ մը բան կրնա՞մ ուտել. հարցուցի:

— Այո՛, պատասխանեց, ի՞մ շնորհիւ: Ոչխարի միս պիտի եփեն ձեզի:

— Ատ կը բաւէ, շեշտեցի վստահօրէն, սիրով կուտեմ քիչ մը ոչխարի միս:

— Սակայն, վրայ բերաւ կարծ վարանումէ մը յետոյ, աներեւակայելի կերպով բուռն բաղձանք

մը ունիմ գիտնալու թէ ի՞նչ կերպով այդ նաւակին մէջ մնացած էք միս մինակ:

Ինծի թուեցաւ թէ տեսակ մը կառկածօտ արտայայտութիւն կար աչքերուն մէջ:

— Կրո՞ղը տանի այս ոռնացումները:

Եւ հապճեպով խցիկէն դուրս խոյացաւ:

Իմացայ որ բուռն կերպով կը վիճէր մէկու մը հետ որ անհասկնալիօրէն աղճատ բարբառով մը պատասխանել կը թուէր: Այն տպաւորութիւնը ունեցայ թէ բանավէճը հարուածներու յանգեցաւ վերջապէս, բայց կարծեցի թէ ականջներուս մէկ պատրանքը եղած ըլլայ ատիկա: Յետոյ բժիշկը սկսաւ պոռալ շուներուն ետեւէն ու գէպի խուցը վերադարձաւ:

— Հա՛, ըսաւ հաղիւ թէ ոտքը սեմէն ներս դրած, ձեր արկածը կը սկսէիք պատմել ինծի: Նախ ըսի թէ Էտվրա Բրէնտիք կը կոչուէի և առաւելապէս բնական պատմութեան վերաբերեալ բաներով կը զբաղէի՝ մեղմելու համար տառուկը այն պարապոյ ժամերուն զոր իմ անկախ դիրքս ու բաւականաչափ հարստութիւնս կ'ապահովէին ինծի: Ասիկա իր հետաքրքրութիւնը չարժեց կ'երեւայ:

— Եւ ալ գիտութիւններու հետամուտ եղած եմ, յայտարարեց: Լոնտոնի Եունիվէրսիթի Գօլէճին մէջ կենսաբանութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ ըրած եմ՝ տգրուկներու ձուարանները և խխունջներու անդամները հանե-

լով: Ոհ, այո՛, տասը տարուան խօսք է ըսածս: Բայց շարունակեցէ՛ք... շարունակեցէ՛ք... րօէ՛ք թէ ի՛նչ պատճառաւ այդ նաւակին մէջ կը գտնուէիք:

Իրեն պատմեցի Տամ Ալքիեռի նաւաբեկութեան պարագաները. թէ ի՛նչպէս կըցած էի Բօնսթանսի և Հէլմարի հետ այդ մակոյկին մէջ ապաստանիլ, պատմեցի պարէնի բաժանումին հետեւանքով առաջ եկած վէճը, և իմ ընկերներու իրարու հետ կռիւի բռնուելով՝ երկուքին մէկէն ծով իջնալը:

Կ'երեւայ թէ իրեն գոհացուցիչ թուեցաւ այն անկեղծութիւնը որով արկածներս պատմեցի: Ահռելիօրէն տկար կը զգայի ինքզինքս, և կարճ ու սեղմ նախադասութիւններով խօսած էի: Երբ վերջացուցի, անիկա սկսաւ բնական պատմութեան և իր կենսաբանական ուսումնասիրութիւններուն վրայ ճառել: Որքան հաւանօրէն, շատ հասարակ բժշկական ուսանող մը եղած ըլլալու էր, և, քիչ յետոյ, խօսքերը յանդեցան Լոնտոնի և անոր ընծկուած հաճոյքներուն վրայ. նոյն իսկ մի քանի մանրավէպեր պատմեց ինծի:

— Տասը տարիէ ի վեր ձգած եմ այդ բոլորը: Այն ատեն երիտասարդ էինք ու կը գուարճանայինք: Բայց շատ տխմարութիւններ ըրի... Քսան տարեկանիս, բոլոր ունեցածս մօխած լինուցած էի: Կրնամ րսել որ հիմա բոլորովին տարբեր է գործը... Բայց երթամ նայիմ անգամ

մը թէ անպիտան խոհարարը ի՛նչ է ըրած ձեր ոչխարի միսը:

Գլխուս վերելի մոնչիւնը անանկ յանկարծական կերպով ու անանկ վայրագ զայրոյթով մը վերսկսաւ որ, սարսուցի:

— Բայց ի՛նչ է աս, պրոսացի:

Սակայն դուռը գոցուած էր:

Քիչ յետոյ ոչխարի խաշած միսը առած վերադարձաւ, և կերակուրին ախորժարեր բոյրը մոռցնել տուաւ ինծի՝ կենդանիներու ձայներուն մասին ընելիք հարցումս:

Ամբողջ օր մը փոխն ի փոխ քունով և տեղիքով սնունդ առնելէ ետքը, անօթութեան և տենդի ութը օրերուն մէջ կորսուած ոյժերս վերըստացայ քիչ մը, և անկողինէս մինչև խցիկին պզտիկ պատուհանը կըցայ երթալ, ու տեսնել կանանչ ալիքները որոնք արագութեան մասին մրցումի կ'ելլէին մեզի հետ: Ես այն գաղափարը կազմեցի՝ թէ երկկայմ հովին հակառակ ուղղութիւն մը բռնած էր: Այդպէս, ոտքի վրայ կեցած էի, երբ Մօնկօմըրի (խարտեաչ բժիշկին անունը աս էր) ներս մտաւ, և հազուադէպս ուղեցի իրմէ: Ինծի ըսաւ որ ազատուած աւենա կրած զգեստներս ծովը նետեր էին: Իր կտաւէ մէկ հազուադէպ տուաւ ինծի, բայց, որովհետեւ անոր անդամները շատ երկար ու գիրուկ էին, հազուադէպ քիչ մը մեծ էր ինծի համար:

Ասդիէն անդիէն սկսաւ խօսիլ և ինծի լուր

առաւ թէ նաւապետը, իր խցիկին մէջ, չէնք շնորհք գինովնալու ճամբան բռնած էր: Հագուած պահուս, նաւուն երթալիք տեղին մասին քանի մը հարցումներ ուղղեցի իրեն: Պատասխան տուաւ թէ նաւը Հավայի կ'երթար, օսկայն ինք, այդ նաւահանգիստէն առաջ, ուրիշ տեղ մը պիտի իջնէր:

— Ուրիշ, ո՛ւր հարցուցի:

— Կղզի մը... ուր կը բնակիմ ես: Եւ այդ կղզին անուն չունի, իմ գիտցածիս համաձայն գէթ:

Ինծի նայեցաւ, վերի շրթունքը կախ, և յանկարծօրէն այնքան ապուշացած դէմքով մը որ, խորհեցայ թէ հարցումս կը նեղէր զինքը:

— Պատրաստ եմ, ըսի, և նախ ինքը դուրս ելաւ խուցէն:

Սանդուղին ստորոտը մարդ մը մեր ճամբան կը փակէր: Վերջին աստիճաններուն վրայ կայնած և գլուխը կամրջակին վրայ սանդուղին մուտքը կազմող քացուածքէն դուրս էր հանած: Տձեւ, կարճ, հաստ ու անշնորհ, կոնակը կամարացած, վիզը մազոտ և գլուխը ուսերուն մէջ տեղը խրած արարած մըն էր: Մութ կապոյտ սեւթէ զգեստ մը կը կրէր: Շուններուն կառաղօքէն մոնչելը իմացայ և անմիջապէս մարդը ետ ետ ընկրկելով վար իջաւ. անոր հրմշտուքէն զերծ մնալու համար ետ մղեցի զինքը, և բոլորովին անասնական աշխոյժով մը ետին դարձաւ:

Այսպէս յանկարծօրէն նշմարուած իր տեւդէմքը զիս սարսուցունց: Այդ դէմքը դէպի դուրս կը ցցուէր այնպիսի ձեւով մը որ կենդանիի մը կղակը միաժող կը բերէր, և իր կիսաբաց ահադին բերանը կը ցուցադրէր կրկին շարժը ճերմակ ակռաներուն, — ճերմակ ու այնքան ալ խոշոր, որոնց հաւասարը չէի տեսած երբեք որ և է մարդկային բերնի մէջ: Արիւնազեղ աչքերը, ծայրայեղօրէն նեղ ճերմակ երկղ մը ունէին չէկ բիւրերուն շուրջը: Այդ ամբողջ դէմքին վրայ վրդովանքի և գերագրգռութեան տարօրինակ արտայայտութիւն մը կար:

— Կրողի՛ն երթայ: Միշտ դիմացդ կը ցցուի ըսաւ Մօնկօմըրի:

Մարդը ետ քաշուեցաւ առանց բռն մը արտասանելու: Մինչև անցքը ելայ, մինչդեռ նայուածքս, հակառակ կամքիս, այդ դէմքին կը հետեւէր գեռ: Մօնկօմըրի վայրկեան մը կեցաւ վարը:

— Դուն գործ չունիս հոս: Գու տեղդ նաւին յառաջամասին վրայ է, ըսաւ հրամայական շեշտով մը:

— Էօ՛ւ... Էօ՛ւ... չեն... չեն ուզեր որ հոն կենամ, կակազեց սեւադէմ մարդը զողողալով:

Յամբարար կը խօսէր և խոպոտ բան մը կար ձայնին մէջ:

— Չնո՛ւ ուզեր որ յառաջամասին վրայ կենաս: Բայց ես քեզի կը հրամայեմ որ հոն եր-

թաս, պոռաց Մօնկօմբրի սպառնալից շեշտով մը:

Ուրիշ բան մըն ալ ըսելու կը պատրաստուէր, երբ, զիս նշմարելով, սանդուղէն վեր ելաւ իմ ետեւէս: Մարմինս բացուածքէն կէս մը դուրս հանած կեցեր էի, ամենախոր զարմանքով մը դիտելով ու քննելով այդ արարածին արտաբոց տգեղութիւնը: Այդքան տարօրինակապէս զարշելի դէմք տեսած չէի երբեք, և սակայն, — եթէ այս հակադրութիւնը կարելի է, — միեւնոյն ատեն այն զարմանալի տպաւորութիւնը ունեցայ թէ, իմա զիս ապշեցնող այս դիմագծերը և այս շարժումները նշմարած ըլլալու էի արդէն, չեմ գիտեր ո՛ւր: Ետքէն միտքս եկաւ որ նաւուն վրայ հանուած ատենս տեսած ըլլալու էի զայն հաւանօրէն, և սակայն այս պարագան չկրցաւ իմ մէջէս ջնջել այն կասկածը թէ ատկէ ա՛լ առաջ հանդիպում մը ունեցած ըլլամ այդ մարդուն հետ: Բայց այսքան այլանդակօրէն եզափան դէմք մը սնդամ մը տեսնողը կրնա՞ր մոռնալ՝ զայն ի՛նչ պարագաներու մէջ տեսած ըլլալը:

Ինծի հետեւելու համար Մօնկօմբրի ըրած շարժումը ուղադրութիւնս անդին դարձուց, և նայուածքս ուղղուեցաւ պզտիկ երկկայմին կամբրջակին: Կսած աղմուկներս զիս կէս մը պատրաստած էին արդէն՝ աչքերուս առջև պարզուող տեսարանին: Այդքան աղտոտ կամրջակ բնաւ տեսած չէի անտարակոյս. անկարագրելի աղտեղութիւններով ու կենդանիներու արտա-

դրոյթներով ծածկուած էր ամբողջովին: Արագաժազ որսի շուներու ոռնացող վոհմակ մը շղթաներով կապուած էր մեծ կայմին, և ատոնք ամէնքը սկսան հաչել ու դէպ ինծի խոյանալ Յառաջակայմին մօտ, մեծ կատուառիւծ (Puma) մը ընկողմանած էր երկաթէ վանդակի մը խորը — այնքան պզտիկ վանդակ մը որուն մէջ անկաբելի էր որ ուղածին պէս դառնար այդ կենդանի՝ Անդին, կտուապատնէշին կոթնցուած վանդակաչէն տնագին անտուկներու մէջ ճագարներ լեցուած էին, և աւելի դէպի առաջ, նեղ վանդակի մը փայտորմներուն մէջտեղ սեղմուած էր մենակեաց այծուղտ (lama) մը: Կամրջակին վրայի միակ մարդկային էակը՝ ղեկին ձօղը բռնած նիհար ու անխօս նաւաստի մըն էր:

Աղտոտ ու կարկտուած առաքատները կ'ուռէին հովին ճնշումին տակ, և կը թուէր թէ պզտիկ նաւը իր բոլոր արագութիւնով կ'երթար: Օգը պայծառ էր. արեւը դէպի արեւմուտք կ'իջնէր. նաւին արագութեան հետ կը մրցէին երկար ալիքներ, որոնց զագաթները կը փրփրակեան մը դիտեցինք երկկայմին պատեանին գէմ փրփրացող ջուրը և տնագին պղպակներու շուրջպարն ու անհետացումը ակօսին մէջ: Կենդանիներով ու աղտեղութիւններով խճողուած կամրջակին դարձայ:

- Ուկէանի գառագեղ մըն է աս, ըսի:
- Կարծես թէ, պատասխանեց Մօնկօմըրի:
- Ի՞նչ պիտի ընեն այս կենդանիները: Իբր պարանք բեռցուած են: Արդեօք նաւապետը պաշտօնականի բնիկներուն ծախել կը յուսայ մնոնք:

— Ատանկ կ'երեւայ, չէ՞. բաւ նորէն մօնկօմըրի և դէպի ետեւը դարձաւ:

Վարի յարկը տանող բացուածքէն կաղկանիւն մը և անոր հետեւող հայհոյանք մը լսեցինք յանկարծ, և այլանդակ սեւամորթը հապանակով կամրջակին վրայ ելաւ: Շուները, որոնք իմ ետեւես հաշիւէ ձանձրացած ու ձայներնին հարած էին, զայն տեսնելուն պէս կատղեցան կարծես, սկսան ոռնալ ու իրենց շղթաները ուժգնապէս ցնցելով մոռնել: Սեւամորթը վայրկեան մը վարանեցաւ անոնց առջև, և ատիկա միջոց տուաւ զինքը հալածող շիկահեր մարդուն որ բռունցքի սոսկալի հարուած մը իջեցնէ իր ուսերուն մէջտեղը: Զարնուած եղի մը պէս ինկաւ ինքզինքը և կատղած շուներուն մէջտեղը, ազակութիւններուն վրայ գնաց տապալակիլ: Եթէ բարբաղդութիւն մը կար իրեն համար, ան ալ աս էր որ շուները բերանակապ ունէին: Աղտոտ սերէ զգեստներ հագած շիկահեր մարդը ուրախութեան ճիւղ մը արձակեց այն ատեն ու հոն մնաց դեղին ուն, անանկ որ ինծի թուեցաւ թէ, դէպի ետ շտեմարանին մէջ, կամ դէպի առաջ

իբր զոհին վրայ իյնալու լուրջ վտանգի մը մէջ էր ան:

Մօնկօմըրի բուռն սարսուռ մը ունեցած էր ճիշտ այս երկրորդ մարդուն երեւան ելած պահուն:

— Էհէ, հոս նայեցէք, պոռաց ան չոր շնորհով մը:

Երկու նաւաստիներ երեւցան առաջակողմի բարձրաւանդակին վրայ:

Արտառոց վայնասուններ արձակող սեւամորթը շուներուն ոտքերուն ներքև կը պրկուէր ու ոչ ոք անոր օգնութեան կը փութար: Կատարի կենդանիները ամէն ճիգ կը թափէին, իրենց բերանակապերուն հիւսուածքին մէջէն զայն խածնելու համար: Ամէն ուղղութիւնով տապալակող սեւամորթին վրայ, խառնաշփոթ պայքարի մը մէջ իրար կը խառնուէին անոնց ճկուն ու գորշ մարմինները: Երկու նաւաստիները հանդիսատես կ'ըլլային տեսարանին, իբր թէ աննման դրօսանք մը եղած ըլլար ատիկա իրենց համար: Մօնկօմըրի զայրոյթի բացագանչութիւն մը արձակեց և դէպի վահակը առաջացաւ:

Ճիշտ այդ պահուն սեւամորթը ոտքի ելած էր և դեղեւկոտ քալուածքով մը դէպի նաւուն յառաջամասը կ'երթար: Յառաջակայմի կողմնակի պարանին քով, կտաւապատնէին կառչեցաւ ան, ուսին վրայէն շուներուն նայելով: Շիկահեր մարդը գոհունակ ու քրքշալիք կերպով կը խնդար:

— Ինծի նայէ, նաւապետ, ասանկ բաները գործիս չեն գար, ըսաւ Մօնկօմըրի չիկանհր մարդուն թեւը ցնցելով:

Բժիշկին ետեւն էի: Նաւապետը ետին դարձաւ և իր խօսակիցին նայեցաւ գինովի մը աղբրունակ ու հանդիսաւոր նայուածքով:

— Ի՞նչ կայ... Ի՞նչը չի գար գործիդ... հարցուց:— Գարշելի՛ բեկարոյժ, գարշելի՛ ոսկրահատ, յարեց յետոյ կէս քունի մէջ կարծես, վայրկեան մը Մօնկօմըրիի վրայ սեւեռելէ ետքը աչքերը:

Փորձեց իր թեւը ազատել բժիշկին ձեռքէն, սակայն, երկու ապարդիւն փորձերէ վերջը, իր չէկ ու խոշոր ձեռքերը լայն թիկնոցակին զըրպաններուն մէջ մխրձեց:

— Այդ մարդը ճամբորդ մըն է, շարունակեց Մօնկօմըրի, և խորհուրդ կուտամ որ ձեռք չվերցնէք իր վրայ:

— Խէնքն եմ անիծեր, ոռնաց նաւապետը: Իմ նաւիս վրայ ուզածս կ'ընեմ:

Ետին դարձաւ և ուղեց դէպի կտաւապատնէշը երթալ:

Կը կարծէի որ Մօնկօմըրի պիտի թող տայ զայն, տեսնելով որ գինով է, սակայն անիկա քիչ մը աւելի տոգունեցաւ միայն և նաւապետին ետեւէն գնաց:

— Կ'իմանա՞ս, նաւապետ, պնդեց. չեմ ուզեր որ չարչրկուի այս մարդը, նաւ մտնելէն

ի վեր կողիտ վարմունքի ենթարկուեցաւ անիկա:

Նաւապետը, ալքօլին գլուխը խուժող շողիներուն պատճառաւ, վայրկեան մը չկրցաւ պատասխանել: «— Գարշելի՛ բեկարոյժ»ը՝ իրր պատասխան բաւական դտաւ վերջապէս:

Տեսայ որ շատ գէշ նկարագրի տէր էր Մօնկօմըրի, և այս կօրը երկար ատենէ ի վեր եփած ըլլալու էր:

— Այս մարդը գինով է, կարելի չէ խօսք հասկննել, ըսի քիչ մը փութկոտօրէն:

Մօնկօմըրի ահռելի ծամածռութիւն մը տուաւ իր կախ չրթունքին:

— Մի՛շտ գինով է: Կը կարծէ՞ք որ ատիկա արգարացուցիչ պատճառ մը ըլլայ՝ իր ճամբորդները թուպամահ ընելու:

— Իմ նաւս,— վերսկսաւ նաւապետը, վանդակները ցոյց տալու համար անվտանգ շարժումներ ընելով,— իմ նաւս մաքուր էր...: Տեսէք ի՞նչ վիճակի մէջ է հիմա (տարակոյս չկայ որ մաքութեան հետ ամենախոտոր կը համեմատէր): Իմ նաւաստիներս մաքուր ու պատուաւոր էին...

— Յօժարեցաք այս կենդանիները ընդունիլ:

— Երանի՛ թէ երբեք տեսած չըլլայի ձեր դժոխային կղզին: Ատանկ կղզիի մը մէջ կենդանիները ի՞նչ ապուր ուտելու կը ծառայեն... Եւ յետոյ... ձեր ծառան մարդ մը կարծեր էի:

բայց խենթ է... Ի՞նչ գործ ունի նաւուն յետոս-
կողմը: Կը կարծէք թէ մէկ ծայրէն միւսը ձեր
սեփականութիւնն է այս անիծեալ նաւը:

— Առաջին օրէն սկսեալ, ձեր նաւատորմե-
րը անընդհատ խոշտանդեցին այս խեղճ աքա-
րածը:

— Այո՛, իրաւ արարած մըն է... և գար-
շելի՛ արարած... Իմ մարդիկս չեն կրնար անոր
գարշահոտութեան հանդուրժել: Ես ալ՝ իր տես-
քին: Ոչ ոքի համար տանելի է ան: Եւ ո՛չ իսկ
ձեզի համար:

Մօնկօմըրի ընդհատեց անոր խօսքը:

— Ատ խնդիր չէ, դո՛ւն, դուն պէտք է
հանգիստ ձգես այս մարդը:

Դիտու կորովի ցնցումներով կը շեշտէր իր
խօսքերը. սակայն հիմակ ալ կ'երեւայ թէ նա-
ւապետն էր որ վէճը երկարել կ'ուզէր: Զայնը
բարձրացուց.

— Եթէ անգամ մըն ալ հոս գայ, փորը կը
ձեղքեմ: Այո՛, իր անիծեալ փորը կը ձեղքեմ:
Դո՛ւն, դուն ո՞վ ես եզեր որ ինծի հրամաններ
պիտի արձակես, ինծի: Նաւապետը ես եմ և շո-
գենաւը ինծի կը պատկանի: Օրէնքը ես եմ հոս,
կը հասկնաս.— օրէ՛նքն ալ, մարգարէն ալ: Պայ-
մանաւորուած էի իր ծառային հետ միասին մարդ
մը տանիլ Արիֆա, և անոնց հետ նաև մի քանի
կենդանի: Բայց իմ սակարկութեանս մէջ ո՛չ
գարշելի ապուշի մը խնդիր կար. ո՛չ ոսկրահա-

տի մը, ո՛չ զղուելի բեկաբոյժի մը, և ո՛չ ալ...

Սակայն խնդիրը Մօնկօմըրիի հասցէին ուղ-
ղուած հայտնաբերուեց վրայ չէ: Տեսայ որ այս
վերջինը քայլ մը առաւ դէպի առաջ, և հետե-
ւաբար միջամտեցի:

— Դիմում է, ըսի:

Նաւապետը հետզհետէ աւելի կոպիտ լու-
սանքներ դուրս կուտար:

— Է՛, ինծի նա՛յէ. բաւակա՛ն է. ըսի ուժգ-
նօրէն անոր կողմը դառնալով, որովհետեւ Մօն-
կօմըրիի աչքերուն մէջ ու տոգոյն դէմքին վը-
րայ վտանգը նշմարած էի. բայց արդիւնքը այն
եղաւ որ անարգանքներուն տարափը իմ վրաս
դարձաւ:

Սակայն և այնպէս, ուրախ էի որ, նոյն իսկ
գինովին թշնամանքին ենթարկուելու գնով,
կռիւի մը վտանգին առաջքը առած էի: Հետա-
ւոր ճամբորդութիւններուս միջ բաւական այ-
լանդակ ընկերութիւններու յաճախած եմ թէև,
սակայն չեմ կարծեր որ այդքան գոհհիլեալ ալ այդ-
քան կոշտ բառերու անընդհատ արտահոսումը ի-
մացած ըլլամ երբեք որ և է մարդկային շրթուն-
քէ: Ատեն ատեն այնքան վիրաւորիչ հանգա-
մանք մը առաւ որ, շատ դժուար էր հանդար-
տութիւնս պահել,— հակառակ որ շատ խաղա-
ղասէր նկարագիր մը ունիմ: Սակայն, ապահո-
վաբար, նաւապետին լռելու ազդարարութիւն
առուած պահուս, մոոցեր էի որ աւելի մարդու

խիւակ մըն էի ես՝ քան թէ մարդ, — խիւակ մը
զուրկ ամէն նիւթական միջոցէ, և, ո՛չ իսկ ան-
ցագինս վճարած ըլլալով, պարզապէս անոր վե-
հանձնութենէն կախուած էի հոն, կամ իր շա-
հագործելու հնարամտութենէն: Մարդը, նը-
շանակելի ուժգնութիւնով մը այդ պարագան ին-
ծի յիշեցնելու չափ խելք ունեցաւ:

Բայց, ինչ որ ալ ըլլար, կոխին առաջը
առած էի:

Բ.

ՄՕՆԿՕՄԸՐԻ ԿԸ ԽՕՍԻ

Այդ իրիկունը, մայրամուտքին, ցամաքը
աեսնուեցաւ, և երկկայմը հոն մօտենալու պատ-
րաստութիւնները լրացուց: Մօնկօմըրի ըսաւ ին-
ծի թէ այդ կղզին, այդ անանուն կղզին պիտի
ելլէր ինք: Դեռ շատ հեռուն կը գտնուէինք՝
կարենալ որոշելու համար կղզիին եզերքները,
մութ կապոյտ ցած երիզ մը միայն կը նշմարէի
ծովին տարտամ գորշ կապոյտին մէջէն: Գրեթէ
ուղղաձիգ ծուխի սիւն մը կը բարձրանար դէպ
երկինք:

Նաւապետը կամըջակին վրայ չէր գտնուեր
երբ հերթապահ նաւաստին «երկի՛ր» ազդարա-
րութիւնը տուաւ: Անիկա, իր զայրոյթը լիովին
պոռթկալէ ետքը, տատամսոտ քալուածքով իր
խուցը քաշուած ու հոն տախտակամածին վրայ
քնացած էր: Երկրորդ նաւապետը ստանձնեց
հրաժանատարութիւնը: Աօրկա այն նիհար ու

անխօս մարդն էր զոր ղեկին գլուխը տեսած էինք, ու կ'երեւայ թէ ինքն ալ շատ հակառակ էր Մօնկօմըրիին: Ամենայնոք ըստ երեւոյթի մը անգամ ցոյց չէր տար մեզի: Իրեն հետ միասին ըրինք իրիկունսն ճաշը խոր լոռիքեան մը մէջ, որու միջոցին խօսակցութիւն հիւսնլու փորձերս ապարդիւն անցան: Դիտեցի նաեւ որ նաւուն միւս մարդիկն ալ տարօրինակօրէն թըշնամական վերաբերում մը ունէին իմ ընկերիս և անոր կենդանիներուն հանդէպ: Երբ Մօնկօմըրին հարցումներ կ'ուղղէի իր երթալիք տեղին այդ կենդանիները ինչ դիտումով տանելուն մասին, անիկա խիստ վերապահ լռութիւն մը կը պահէր: հետեւորար չպնդեցի, հակառակ որ այդ վերապահութիւնը աւելի կը մեծցնէր հետաքրքրութիւնս:

Բարձրաւանդակի լաթէ ծածկոյթին ներքեւ նստած խօսակցեցանք մինչև որ երկինքը աստեղազարդուեցաւ: Դիչերը շատ հանդարտ էր, և յառաջամասին կողմէն եկող անցողակի աղմուկ մը կամ կենդանիներուն պատահական շարժումները միայն կը խանգարէին երբեմն լռութիւնը: Իր վանդակին խորը կծկուած կառուառիւծը մեզ կը դիտէր իր փայլուն աչքերով ու շունները քընացած էին: Մէկ մէկ սիկառ վառեցինք:

Մօնկօմըրի Լոնտոնի վրայ սկսաւ խօսիլ ինծի, կէս մը կարօտի չեղած տալով իր բառերուն, և ամէն տեսակ հարցումներ ընելով նոր փոփո-

խութիւններու մասին: Իր ապրած կեանքին յաճած և յանկարծ ու անդառնալիօրէն զայն լրելու հարկադրուած մէկու մը պէս կը խօսէր: Զնացի կրցածիս չափ գոհացնել զինքը իմ պատասխաններովս, զանազան նիւթերու վրայ շաղակրատեցի, և այդ խօսակցութեան պահուն էր որ սկսայ որոշապէս նշմարել ինչ որ կար այդ մարդուն վրայ զարմանալի: Սոսա՞ծ ատենս անոր տոգոյն ու այլանդակ դէմքը կը զննէի՝ կողմնացօցը լուսաւորող կամրջակի լապտերին վտիւցողներուն ներքեւ: Յետոյ, աղջամուղջի մէջ կորսուած անոր պզտիկ կղզին կը փնտռէին աչքերս մութ ծովին վրայ:

Ինծի այնպէս կը թուէր թէ, այդ մարդը պարզապէս իմ կեանքս փրկելու համար միայն դուրս եկած էր անհունին ծոցէն: Վաղը նաւէն պիտի հեռանար, և ալ ինծի համար պիտի դադրէր գոյութիւն ունենալէ: Այս պարագան մտախօս պիտի ընէր զիս, նոյն իսկ աւելի հասարակ պայմաններու մէջ. մինչդեռ հոս, նախ այն տարօրինակութիւնը կար որ կրթութիւն առած մարդ մը անձանթ կղզիի մը մէջ կ'երթար ապրիլ, և յետոյ ատոր վրայ կ'աւելնար՝ անսովոր հանգամանքը իրեն հետ գտնուող կենդանիներուն: Նաւապետին հարցումը կը կրկնէի ես ինծի. — Ի՞նչ պիտի ընէր զանոնք: Եւ, նաւուն այդ բեռներուն վրայ առաջին անգամ ականարկութիւն ըրած ատենս, ինչո՞ւ ըսած էր թէ իրեն չէին պատկա-

ներ անոնք: Յետոյ, դեռ աւերին. իր ծառային երեւթյթը անանկ արաառոց բան մը ունէր՝ որ շատ խոր տպաւորութիւն մը կ'ընէր իմ վրաս: Բոլոր այս մանրամասնութիւնները խորհրդաւոր մշուշով մը կը պատէին այս մարդը, երեւակայութեանս վրայ կը բռնատիրէին, այնպէս որ կը նեղուէի զինքը հարցաքննելու:

Կէս գիշերին մօտ, Լոնտոնի շուրջ դարձազ խօսքերը հատան, և, կտաւապատնէշին վրայ հաւած, մեր արմուկները իրարու հպած, լուռ մնացինք, աչքերնիս աստղադարձ ու լռիկ ծովուն վրայ թափառայած, իւրաքանչիւրին միտքը իր մտածումին սեւեռուն: Առիթը հիանալի էր զգայնիկ տրամադրութիւններու համար և սկսայ երախագիտութեանս վրայ խօսիլ:

— Թոյլ տուէք որ ըսեմ թէ կեանքս ձեզի կը պարտիմ:

— Դիպուածին, պատասխանեց, դիպուածին միայն կը պարտիք:

— Բայց և այնպէս, կը նախընտրեմ չնորհակալութիւններս արտայայտել անոր որ այդ դիպուածին իբր գործիք ծառայեց:

— Շնորհակալութիւն յայտնել աւելորդ է: Դուք օգնութեան կարօտ էիք. ես թէ՛ միջոցը և թէ՛ ձեռնհասութիւնը ունէի այդ պէտքը գոհացրնելու: Ձեզ խնամեցի ու ձեզի օգնութեան հասայ ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս պիտի պահէի իր աեծակին մէջ հազուագիւտ կենդանի մը: Շատ

կը ձանձրանայի ձեր եկած պահուն և զբաղումի մը պէտքը շատ զգալի էր ինծի համար: Եթէ իմ ծուլութեան օրերէս մէկուն պատահէիք կամ եթէ ձեր դէմքը անհաճոյ թուէր ինծի, էհ... չեմ գիտեր թէ ո՛ւր կ'ըլլայիք հիմա:

Այս խօսքերը իմ զգայնիկ տրամադրութիւններս հանդարտեցուցին քիչ մը:

— Ամէն պարագայի մէջ... վրայ բերի:

— Ամէն պարագայի մէջ կը կրկնեմ թէ պարզ բաղդի խնդիր է, ընդմիջեց. ինչպէս այն բոլորը որ կը պատահին մարդու մը կեանքին մէջ: Ապուշները միայն այդ բանը չեն ըմբռներ: Ինչո՞ւ հոս եմ հիմա, — քաղաքակրթութեան ծոցէն վտարուած, — փոխանակ երջանիկ մարդ մը ըլլալու և Լոնտոնի բոլոր հաճոյքները ըմբռնելուն, ինչո՞ւ: Պարզապէս անոր համար որ, տասնըմէկ տարի առաջ, մառախլապատ գիշեր մը, տասը վայրկեանի համար ինքզինքէս ելայ: Կեցաւ:

— Իրա՞ւ, ըսի:

— Այո՛, եղածը ատ է:

Դարձեալ լուռ մնացինք: Յանկարծ, խնդալ սկսաւ:

— Այս աստեղադարձ երկինքը լեզուին կապերը քակող չեա գիտեր ինչ մը ունի: Գիտեմ թէ արմար բան պիտի ըլլայ ընելիքս, և սակայն ինձ կը թուի թէ պիտի ուզէի ձեզի պատմել... Ինչ որ ալ ըլլայ ձեր ըսելիքը, կրնաք

վատահ ըլլալ թէ գաղտնի պիտի պահեմ զայն...
Եթէ այս կէտն է որ...

Սկսելու վրայ էր, բայց կառկածեւի երեւոյթով մը գլուխը ցնցեց:

— Մի ըսէք, յարեցի, փոյթ չէ՛: Վերջապէս լաւագոյն է որ ձեզի պահէք ձեր գաղտնիքը: Ձեր գաղտնիքին ծանօթանալս աննշան միտթաբուծիւն մը միայն պիտի ըլլար ձեզի համար: Եթէ ոչ... կը հաւատամք...:

Բանի մը տարտամ բառեր քրթմնջեց: Կը զգայի որ իրեն համար աննպաստ գետնի մը վերայ, զինքը մտերմութեան մղող տրամադրութեան մը մէջ բռնած էի օձիքը. և, յիտա՛կը, հետաքրքիր ալ չէի գիտնալու թէ ի՞նչ էր այն բանը որ Լոնտոնէն այնքան հեռու քշած էր բըժշկական ուսանող մը: Երեւակայութիւնս կըրնար զիս գոհացնել: Ուսերս թօթուեցի և հեռացայ: Սեւ ու անխօս ստուեր մը, յետսակողմի եղերակալին վրան ծռած, ալիքները կը դիպէր ուշադիր: Մօնկօմըրիին տարօրինակ ծառան էր: Ուսին վրայէն արագ ակնարկ մը ուզղեց ինծի երբ մօտեցայ, յետոյ դարձեալ սկսաւ ծովը դիտել:

Ստիկա ձեզի աննշան բան մը պիտի թուի անշուշտ, և ապայայն իմ վրաս շատ խորունկ ապաւորութիւն մը ըրաւ: Մեզի մօտ գտնուող ամէնէն մօտ լոյսը կողմնացոյցին վրայի կանթեղն էր: Այդ արարածին դէմքը, կամրջակին

մթութենէն դէպի կանթեղին լոյսը դարձաւ երկվայրկեան մը միայն, և այն ատեն նշմարեցի որ կանանչ ամոյն ցօլքով մը կը շողային ինծի նայող այդ աչքերը:

Այն ատեն շէյի գիտեր որ մարդկան աչքերու մէջ հազուադէպ չէ պատահիլ կարմորակ փայլիլանքի մը, և այդ կանանչ ցօլքը բացարձակապէս հակամարդկային թուեցաւ ինծի: Այդ սեւ դէմքը, իր խենթի աչքերով, ամբողջ չափահաս մարդու գաղափարներս ու զգացումներս տակնուվրայ ըրաւ. և մանկութեան մոռցուած սոսկումները միաքս դրաւեցին վայրկեան մը: Յետոյ այդ տպաւորութիւնը ինքնիրեն ջնջուեցաւ այնպէս՝ ինչպէս գոյացած էր: Յետսակողմի եղերակալին կռթնած այլանդակ կերպարանք մը միայն կը տեսնէի ա՛լ, ու այդ պահուն Մօնկօմըրիին ձայնը լսեցի որ կ'ըսէր ինծի.

— Կարծեմ թէ ներս երթալու ատենն է, եթէ ձանձրացաք:

Տարտամ պատասխան մը տուի և վաթ իջանք: Սցիկիս դռան առջև գիշեր բարի բաւ ինծի:

Շատ անհաճոյ երազներ տեսայ քունիս մէջ: Պզտիկցած լուսինը ուշ ատեն ելաւ: Անոր ցօլքը, խցիկէս ներս տօգոյն և ուրուային ճառագայթ մը արձակելով՝ չարաշուք ստուերներ կը գծէր: Յետոյ շուները արթնցան և սկսան հաչել ու ոռնալ, այնպէս որ մղձաւանջներ վրդովեցին քունս և առտուան դէմ միայն կրցի քնանալ իրապէս:

Կ Ղ Զ Ի Ի Ն Մ Է Զ

Առաւելն կանուխ արթնցայ, — սթափելուս երկրորդ և երկկայմին մէջ առնուելուն չորրորդ օրն էր, — աղմկալից երազներով, թնդանթի և ոռնացող ամբոխի երազներով, և գլխուս վրայէն կերկերուն և խռպոտ ճիշեր լսեցի: Աչքերս չփեցի, ուշադիր այդ ձայներուն, և հարցնելով դեռ ինքզինքիս թէ ո՛ւր կը գտնուէի: Յետոյ, բոպիկ ոտքերու թփրտուք մը, տեղէն վերցունող ծռնր առարկաներու բաղխում մը, ուժգին ճարձատում մը և շղթաներու շշնկոց մը լսուեցաւ: Երկկայմին դառնալուն հետեւանքով անոր մէկ կողմին բախող ալիքներու շառաչը հասաւ ականջիս, և դեղնօրակ կանանչ փրփուրներու փարափ մը եկաւ զարնուիլ կլոր պզտիկ ապակիին, ու անոր վրայ փշուրելով հոսեցաւ: Հապճեպով հագուստներս վրաս անցուցի և կամրջակին վրայ ելայ: Սանդուղին բերանը հասնելուն, վարդափայլ երկնքին դէմ, — որովհետեւ արեւը շոր կը ծագէր, — առջեւս տնկուած գտայ նա-

ւապետին լայն կռնակն ու շէկ գլուխը, և անոր ուսին վերեւը կը տատանէր կատուաօրեւծի վանդակը՝ որ առաջակայմի շարժական ձողին ճախարակէն կախուած էր: Խեղճ կենդանին անոնցիօրէն վախցած կ'երեւար և իր փոքրիկ վանդակին խորը կը կծկուէր:

— Դո՛ւրս, դո՛ւրս այս բոլոր գարշելի կենդանիները, կը պոռչտար նաւապետը: Տէ՛ր Աստուած, նաւը մաքրուի պիտի հիմա, քիչ յետոյ մաքուր պիտի ըլլայ նաւը:

Անիկա ճամբաս կը փակէր, անանկ որ, կամրջակին վրայ ելլելու համար, հարկադրուեցայ ձեռքս իր ուսին վրայ դնել: Յնցուելով ետին դարձաւ, և զիս աւելի աղէկ տեսնելու համար քանի մը քայլ ետ ետ գնաց տատանելով: Շատ փորձառու ըլլալու պէտք չկար՝ հաստատելու համար որ դեռ գինով էր մարդը:

— Հէ՛, հէ՛, ըրաւ ապուշ ձեւով մը:

Յետոյ չող մը անցաւ աչքերուն մէջէն:

— Բայց ասիկա... պարո՛ն... ի՞նչ էր անունը... պարոն...

— Բրէնտիք, ըսի:

— Կրողը՝ տանի ձեր Բրէնտիքը, բացառանշեց: «Փ», «Է», Փէ, Խփէ, աս է ձեր անունը: Պարոն Խփէ:

Անշուշտ չէր արժեք այդ կոպիտին պատասխանել, սակայն չէի երեւակայեր բնաւ այն խաղը զոր պատրաստեք էր ինձի դէմ: Մօնկոմբրի, նաւէն ելլելու ծառայող կամրջակին քով, բարձ-

բա՛սակ, ճերմակ մազերով, աղառտ կապոյտ ֆանէլա հագած մարդու մը հետ կը խօսէր, որ անտարակոյս նորեկ մըն էր նաւուն մէջ: Նաւապետը, ձեռքը Մօնկօմըրիին կողմը երկաթելով:

— Դուն ալ հոն, Խփէի կտոր, դո՛ւն ալ, կը մոնչէր ինծի:

Այս աղաղակները լսելով, Մօնկօմըրի եւ ընկերը իրենց ետին դարձան:

— Ի՞նչ բռել կ'ուզէք, հարցուցի:

— Դո՛ւն ալ այդ կողմը, Խփէի կտոր, ատ բռել կ'ուզեմ: Նաւէն դո՛ւրս, Պարոն Խփէ, եւ շո՛ւտ: Կարգի դնելու եւ մաքրելու վրայ են ամէն բան: Իմ պատուական նաւս աղտեղութենէ պիտի ազատի, եւ դո՛ւն ալ դուրս պիտի կորսուիս:

Ապշած երեսը կը նայէի: Յետոյ խորհեցայ որ ինծի համար ալ լաւագոյնը ատ էր: Այս ցաւկոտ անոպային քով իբր միակ ճամբորդ ուղեւորութեան մը հեռանկարը շատ տանելի բան մը չէր: Մօնկօմըրիին դարձայ:

— Ձեզ չենք կրնար առնել, պատասխանեց չոր կերպով անոր ընկերը:

— Ձէ՛ք կրնար առնել զիս, կրկնեցի զարհուրած:

Այդ մարդը անանկ կամքոտ ու անանկ վրձնական զէմք մը ունէր որուն նմանը տեսած չէի երբեք:

— Է՛, ի՞նչ ընենք, դարձայ ըսի նաւապետին:

— Նաւէն դո՛ւրս, կրկնեց զինովը: Իմ նաւս ո՛չ կենդանիներու համար է, եւ ո՛չ ալ անոնցմէ աւելի ստորին արարածներու համար: Նաւէն դուրս պիտի կորսուիք երթաք. Պարոն Խփէ: Եթէ անոնք ալ չեն ուզեր, ծովի յորձանքին թո՛ղ յանձնեն ձեզ: Բայց այսպէս թէ այնպէս նաւէն դուրս պիտի ելէք, — ձեր բարեկամներուն հետ միասին: Այս անիծեալ կղզիին մէջ զիս անգամ մըն ալ տեսնելիք չունին: Այսքանը բաւական է, յախտեանս յախտենից ամէ՛ն:

— Բայց, Մօնկօմըրի. . . խնդրեցի:

Մօնկօմըրի իր ստորին չրթունքը խածաւ, բարձրահասակ ձերուկը ցոյց տալով գլուխը ցընցեց, հասկցուելու համար ինծի թէ իր ձեռքը չէր զիս փրկելը:

— Կեցի՛ր, հիմա կը կարգադրեմ քու գործը ըստ նաւապետը:

Այն ատեն հետաքրքրական փոխասացութիւն մը սկսայ ընել երեքին հետ: Փոխն ի փոխ խօսք կ'ուղղէի անոնցմէ ամէն մէկուն, նախ ճերմակ մազերով անձնաւորութեան խնդրելով որ ցամաք ելլելս թոյլատրէ, յետոյ զինով նաւապետին՝ որպէս զի պահէ զիս նաւին մէջ, եւ մինչև իսկ նաւաստիներուն: Մօնկօմըրի սեղմուած ակոռները չէր բանար եւ գլուխը ցնցելով կը գոհանար:

— Նաւէն դուրս պիտի ելլես կ'ըսեմ քեզի: Խեղճ եմ անիծեր օրէնքին: Այս տեղ, հրամայողը ես եմ, կը կրկնէր անդադար նաւապետը: Վերջապէս, ծայր տուած բուռն սպառնալիքներուն առջեւ կարճ կապեցի, և նաւուն յետակողմը ապաստանեցայ, առանց գիտնալու թէ ինչպէս պիտի ելլէի այս գործին տակէն:

Այդ միջոցին, նաւաստիները, կենդանիներու վանդակներն ու սնտուկները նաւէն իջեցընելու վրայ էին արագօրէն: Մովագնացութեան համար հարկ եղած բոլոր կազմածներով օժտուած պզտիկ նաւակ մը մօտեցած էր երկկայմին և զարմանալի գառագիղը անոր մէջ կը լեցնէին: Սնտուկները հոն տեղաւորող մարդիկը չէի կրնար տեսնել այդ պահուն, որովհետեւ նաւուն կողմիւս նաւակը կէս մը կը ծածկէր իմ աչքերէս:

Ո՛չ Մօնկօմըրիի և ո՛չ ալ իր ընկերոջը կողմէն որ և է ուշադրութեան առարկայ կ'ըլլայի. անոնք իրենց բեռները հանող նաւաստիներուն օգնելու և հրահանգ տալու միայն զբաղած էին: Նաւապետն ալ կը խառնուէր այդ ցործին, բայց շատ ձախաւէր կերպով:

Փոխն ի փոխ ամենէն յանդուգն ու ամենէն յուսահատական որոշումներ կուգային միտքս: Սպասելով որ բազդս վճռուէր, քանի մը անգամ ես ինքս ալ ստիպուեցայ խնդալ իմ ողորմելի վարանումներուս վրայ: Դեռ բան մը կերած չէի, և չար բազդիս վրայ բարդուող ձա-

խորդութիւն մըն ալ աս էր ինծի համար: Անութիւնը և արեան գնտիկներու քանակութեան պակասը, մարդուս բոլոր արիութիւնը ջլատելու կը բաւէ: Նկատեցի որ, ո՛չ զիս արտաքսելու ողորդ նաւապետին դիմադրելու համար պէտք եղած ոյժը ունէի և ո՛չ Մօնկօմըրիին ու իր ընկերոջ ինքզինքս պարտադրելու: Հետեւաբար, կրաւորական դիրքով մը դէպքերու ընթացքին սպասեցի, և Մօնկօմըրիի բեռներուն նաւակ փոխադրութիւնը կը շարունակուէր, իբր թէ ես գոյութիւն ունեցած չըլլայի:

Ի՞նչ յետոյ այդ դործողութիւնը վերջացաւ: Այն ատեն, մինչև նաւէն ելլելու ծառայող կամրջակը քաշքշեցին զիս նաւաստիները՝ արոնց շատ տկար ընդդիմութիւն մը միայն բրի, և այդ պահուն էր որ կրցայ դիտել՝ Մօնկօմըրիի հետ նաւակին մէջ գտնուող անձերուն տարօրինակ հանգամանքը: Բայց միեւնոյն ատեն, նաւակը, որ ատենելիք բան մը չունէր ալ, արագօրէն բացուեցաւ: Կանանչ ջուրերու անդունդ մը տաքածուեցաւ առջեւ, և գլխիվայր հոն չիցնալու համար, բոլոր ոյժովս դէպի ետ ընկրկեցայ:

Նաւակին մէջի մարդիկը հեզնական ազալակներ արձակեցին և իմացայ որ Մօնկօմըրի կը տատաէր զանոնք: Յետոյ, նաւապետը, երկրորդը և նաւաստիներէն մէկը զիս նորէն նաւուն յետակողմը բերին: Տամ Ալբրիեռի մակոյկը երկկայմին ետին կապուած բերուած էր: Կէս մը

ջուրով լեցուն էր ան, ո՛չ ուտելիք բան կար մէջը և ո՛չ ալ թիակ: Մերժեցի անոր մէջ նստիլ և երկկայմին կամրջակին վրայ ինկայ մարմինիս ամբողջ երկայնքով: Վերջապէս, — ետեւի կողմը սանդուղ չըլլալուն համար, — չուանով մը յաջողեցան զիս իջեցնել մակոյկին մէջ և զայն երկկայմին կապող շուանը կտրեցին:

Յամբօրէն հոսանքին անձնատուր, կը հեռանայի: Տեսակ մը սարսափով տեսայ նաւատիններուն մեկնումի պատրաստութիւնները, և երկկայմը հանդարտօրէն դարձաւ դէպի հովին կողմը: Առագաստները ծփծփացին և ուռեցան զեփրւոյն շունչին տակ: Սեւեռուն նայուածքով դիտեցի՝ անոր կոհակներէն մտշած կողը որ դիմացս զցուեցաւ այդ շարժումին մէջ. յետոյ տրագօրէն հեռացաւ:

Հաղիւ կը հաւատայի եղածին, և զլուխ չդարձուցի իսկ, նայուածքով հետեւելու համար անոր: Մակոյկին խորը կծկուեցայ սրտաբեկ, մոլար նայուածքով մը դիտելով հանդարտ ու ամայի ծովը:

Յետոյ անդրադարձայ որ, ընկղմելու պատրաստ այդ մանրիկ դժօխքին մէջն էի նորէն: Մակոյկին եզերքէն դուրս ակնարկ մը պարտցնելով, նշմարեցի հեռուէն խոյս տուող երկկայմը և, յետսակազմի եզերակալին վերելը, նաւապետին գլուխը որ հեգնական աղաղակներ կ'ուղղէր դեռ իմ հասցէիս: Կղզիին կողմը դարձայ և նա-

ւակը տեսայ որ նոյնպէս հետզհետէ կը պղտիկնար, քանի մօտենար եզերքին:

Յանկարծ, այս լքումին վայրագութիւնը յօտակօրէն գծագրուեցաւ աչքիս առջև: Ո՛չ մէկ միջոց ունէի ծովեզերքին մօտենալու, — եթէ երբէք հոսանքը զիս հոն չքէր: Դեռ վերջերս օրերով տենդի ու ծոմի ենթարկուիլս տկարացուցած էր զիս, և անօթութենէ կը մարէի, եթէ ոչ աւելի արիասիրտ պիտի ըլլայի անշուշտ: Սկսայ լալ ու հեծկտալ այնքան ուժգնօրէն՝ որքան չէր պատահած ինծի բնաւ մանկութենէս ի վեր:

Արցունքները այտերէս վար կը սահէին: Յաւաստութեան նոպայի մը անձնատուր, բռնունջքի ուժգին հարուածներ իջեցուցի այն ջուրին մէջ որ մակոյկին խորը լեցուած էր, և կատաղի կիցեր տուի անոր եզերքին: Բարձրաձայն աղաչեցի աստուածային դօրութեան որ մեռցնէ լմնցնէ զիս:

Խիստ յամբօրէն դէպի արեւմուտք կը քշուէի, մօտենալով կղզիին, և քիչ յետոյ նշմարեցի որ նաւակը դարձաւ ինք իր վրայ և իմ կողմս սկսաւ գալ: Ծանրապէս բեռցած էր ան, և, երբ ինծի մօտ եկաւ, կրցի նշմարել Մօնկօմըրի ընկերով լայն ուսերն ու ճերմակ գլուխը, տեղաւորուած շուներուն և զանազան սնտուկներուն քով, ետեւի պարաններուն մէջտեղը: Անխօս ու անշարժ ինծի կը նայէր սեւեռուն:

Աջակողմը, կատուառութիւն վանդակին մօտ կրծ-
կուած սեւագէժ հաշմանդամն ալ իմ վրաս սե-
ւեռած էր դաժան աչքերով: Ասոնցմէ զատ, ու-
րիշ երեք հոգի եւս կային, — անասունի նմանող
տարօրինակ էակներ, որոնց ետեւէն վայրագօրէն
կը հաչէին շուները: Մօնկոմըրի, որ ղեկը բռ-
նած էր, իր նաւակը իմինիս մօտեցուց, և, ծը-
ռելով, մակոյկին քիթը չուանով կապեց նաւա-
կին ետին, այդպէս քաշելով տանելու համար, —
որովհետեւ նաւակին մէջ զիս առնելու տեղ չկար
արդէն:

Յուսարեկութեան տագնապը անցուցած էի
հիմա և բաւական քաջաբար պատասխանեցի, երբ
անիկա, մօտեցած առնելը, ղիս կաշեց: Ըսի ի-
րեն որ մակոյկը կէս մը լեցուած էր ջուրով և
դոյլ մը երկարեց ինծի: Երկու նաւակները իրա-
րու կապող չուանին պրկուած պահուն ղէպի ետ
դշտորեցուց, սակայն փութով նաւակին ջուրը
պարպելու գործը ձեռք առի, ինչ որ բաւական
տեւեց:

ձերմակ մազերով մարդը ուշադրութեամբ
զիս կը դիտէր տակաւին, սակայն ինծի այնպէս
թուեցաւ որ իր արտայայտութիւնը քիչ մը վա-
րանոտ էր հիմա: Երբ նայուածքս իրենին պա-
տահեցաւ, գլուխը ծռեց և իր ծունկերուն մէջ
պառկող չուանին նայեցաւ: Հուժկու կազմուածք,
խիստ գեղեցիկ ճակատ մը և շեշտուած դիմա-
գծեր ունէր մարդը. աչքերուն ստորոտը, մորթը

կրած էր այն տարօրինակ ծալուածքով որ ընդ-
հանրապէս տարիքի արդիւնք է, և իր խոշոր
բերնին վայրահակ անկիւնները՝ պայքարող կամ-
քի մը արտայայտութիւնը երեւան կը բերէին:
Մօնկոմըրիին հետ կը խօսէր, բայց այնքան ցած
ձայնով որ չէի իմանար:

Աչքերս անոր վրայէն հեռացան, զննելու
համար նաւակին միւս երեք մարդիկը. շատ տա-
րօրինակ նաւաստիներ էին անոնք: Դէմքերնին
միայն կը տեսնէի, և այդ դէմքերուն վրայ ան-
բացատրելի չեւ գիտեր ի՞նչ մը կար որ արտա-
սովոր նողկանք մը կը պատճառէր ինծի: Աւելի
ուշադիր կերպով քննեցի զանոնք, բայց ո՛չ այդ
ապաւորութիւնս ջնջուեցաւ և ո՛չ ալ կրցի ըմ-
բռնել թէ ի՞նչ էր անոր պատճառը: Թխամորթ
կ'երեւային, սակայն իրենց անդամները, — մինչև
ձեռքի ու ոտքի մատներուն ծայրերը, — ալ տա-
տած ճերմակ գոյնով տեսակ մը նուրբ կերպաւի
մէջ փաթթուած էին: Արեւելքի յատուկ կարգ
մը կիներ բացառութիւն ըլլալով, այդչափ կա-
տարեւապէս քողարկուած մարդկային էակներ
չէի տեսած երբեք: Գլուխնուն փաթթոցներ ալ
կապած էին, որոնց ներքեւէն գաղտադողի ղիս
կը դիտէին: Իրենց ստորին կզակը դուրս ցըց-
ուած էր. և, երկար ու տափակ մազեր ունէին,
և, նստած վիճակի մէջ, իմ տեսած մարդկային
զանազան ցեղերէս աւելի խոշոր կ'երեւային
կազմուածքով: Գլուխնին աւելի բարձր էր քան

ապիտակահեր մարդը, որուն հասակը վեց տալէն պակաս չէր ապահովարար: Քիչ յետոյ դիտեցի որ, իրականին մէջ ինձմէ աւելի բարձր ըլլալու չէին հասակին ամբողջութիւնը տանելով, սակայն անոնց իրանը անբնական երկայնութիւն մը ունէր, իսկ իրենց ստորին անդամներուն այն մասը որ երանքին կը համապատասխանէ՝ շատ կարճ էր ընդհանրականը և գորմանախօրէն գուլարուն: Արտառոց կերպով տգեղ նաւավարներու խմբակ մը կը կազմէին մէկն պարագայի մէջ, և անոնցմէ վարը, առջևի առագաստին ներքեւ, կը տեսնէի սև դէմքը այն մարդուկին որուն աչքերուն շողալը տեսեր էի խաւարի մէջ:

Զիրենք քննած ատենս, երբ իրենց աչքերը իմիններուս պատահեցան, մի առ մի գլուխներն առդին դարձուցին՝ ուղղակի նայուածքէս խոյս աւելու համար, — թէ և կը շարունակէին դադաագոգի դիտել զիս: Խորհեցայ որ զիրենք կը նեղէի անշուշտ, և բոլոր ուշադրութիւնս դարձուցի դէպի կողին ուր կը մօտենայինք:

Ծովափը ցած էր և խառ բուսականութիւնով մը ծածկուած, որուն մէջ գլխաւոր տեղը կը բռնէր տեսակ մը արմաւենի: Տեղէ մը, ձերմակ շոգիի նուրբ թել մը կ'ելլէր շեղակի՝ մինչև վեր, չա'տ վեր, ու հոն ծուկն ծուկն կը տարտորդուէր: Երկու կողմը ցած հրուանդաններով պատսպարուած լայն ծովախորշի մը մէջ էինք հիմա: Փայլատ գորշ աւազէ ծովափը գահավէժ

դառիթափ մը կը կազմէր՝ ծովուն և անկէ վաթսուն կամ եօթանասուն ոտք բարձր հողամասի մը մէջտեղ, որ ծառերով ու թուփերով պնդուած էր տեղ տեղ: Զառիթափին մէջտեղը, պատերով շրջափակուած քառակուսի տարածութիւն մը կար, — կէս մը բուստով և կէս մը ալ հրարէխային նիւթերով ու չեչաքարով կառուցուած պատեր, ինչպէս ետքէն ստուգեցի: Այդ պատերուն վրայն երկու խրճիթի տանիքներ կ'երեւային:

Ծովեզրին վրայ կայնած մարդ մը կը սպասէր մեզի: Հեռուէն ինծի այնպէս թուեցաւ թէ, ուրիշ այլանդակ արարածներ փախան դէպի զառիթափին թաւուտները, բայց մօտենալնուս, բան մըն ալ չտեսայ: Մեզի սպասող մարդը միջահասակ էր, — խափշիկի նմանող դէմք մը, գրեթէ առանց չրթունքի լայն բերան մը, ծայրայեղօրէն երկար ու վտիտ թեւեր, խոշոր նեղ առքեր և կոր սրունքներ: Իր անասնային դէմքը դէպի առաջ ցցուած, մեր մօտենալը կը դիտէր: Մօնկոմբրիի և բնկերոջը նման, կապոյտ սերմէ պիւզուկ և տափառ հագած էր ան ալ:

Երբ երկու նաւակները մօտեցան, այդ մարդուկը սկսաւ ամենածիծաղելի գալարումներով մէյ մը հոս, մէյ մը հոն վազվզել ծովափին վրայ: Մօնկոմբրիի մէկ հրամանին վրայ, նաւակին մէջի շորս մարդկը ուշադրաւ կերպով ձախաւեր շարժումներով ոտքի ելան և առագաստները ի-

Ջեղուցին: Մօնկօմբրի ճարտարօրէն նաւակը մըտ-
ցուց տեսակ մը պղտիկ ու նեղ աւազանէ ներս,
որ ծովեզրի աւազին մէջ փորուած էր և ճիշտ ու
ճիշտ նաւակը պատասպարելու չսփ երկայնութիւն
ունէր մակընթացութեան այդ ժամուն:

Նաւակին ողնափայտին աւազանի յարտակը
քերելու ձայնը լսեցի. իմ մակոյկիս և նաւակին
մէջտեղ դրի գոյլը, որպէս զի անոր ղեկը չճշ-
մուի, և չունանք քակելով դուրս ելայ մակոյ-
կէն: Լաթերու մէջ փաթթուած երեք մարգիկը
նաւակէն դուրս ելան և անմիջապէս պարպել
սկսան զայն՝ ամենաձախաւեր շարժումներով. ա-
նոնց օգնելու փութացած էր նաև ցամաքի մարդը:
Այդ փաթաթուած ու կապկպուած երեք նաւաս-
տիներու ծունկերուն զարմանալի շարժումները
ուշադրութիւնս գրաւեցին մասնաւորաբար, —
ո՛չ թիրտ և ո՛չ ալ սեթեւեթուած շարժումներ,
բայց այնքան տարօրինակ կերպով տձև որ կար-
ծես թէ այդ ծունկերուն յօդերը հակառակ կող-
մէն ապուցուած էին:

Շուները կը շարունակէին իրենց չղթաները
ցնցել և այդ մարդոց դէմ ոռնալ, մինչ սպիտա-
կահեր մարդը նաւակէն կ'ելլէր՝ զանոնք զօպե-
լու համար ամուր մը բռնելով չղթաները:

Երկայն իրանով երեք արարածները զարժա-
նալիօրէն կոկորդային հնչումներ կը փոխանա-
կէին իրարու հետ, և, այն պահուն երբ նաւա-
կին ետեւը իրարու վրայ դրուած սնտուկները

ձեռք պիտի առնէին, ծովափին վրայ մեզի սպա-
սող մարդը սկսաւ վրդովանալով բաներ մը բռել
անոնց, ինծի անծանօթ բարբառով մը: Նմանօ-
րինակ հնչումներ լսած էի տեղ մը, բայց չէի
կրնար յիշել թէ ո՛ւր:

Սպիտակահեր մարդը, զրգռուած չուները
շատ դժուարաւ զսպելով, անոնց հաջելու աղ-
մուկին մէջէն բարձրագոյ հրամաններ կ'արձա-
կէր: Մօնկօմբրի, զեկը հանելէ ետքը, ցամաք
ցատկեց իր կարգին և սկսաւ նաւակին պար-
պուելու գործը կառավարել: Երկար անօթու-
թենէ մը ետքը և մերկ գլուխս այրող այդ արե-
ւին ներքեւ, իմ կողմէս որ և է օգնութիւն ըն-
ծայելու ոյժը չէի զգար մէջս:

Յանկարծ, սպիտակահեր մարդը իմ ներկա-
յութիւնս յիշեց կ'երեւայ և իմ կողմս եկաւ:

— Նախաճաշ բրած ըլլալու չէք, ձեր երե-
ւոյթէն դատելով, բաւ:

Իր պզտիկ աչքերը սեւ սեւ կը փայլէին,
լայն յօնքերուն ներքեւ:

— Այդ բանը աւելի առաջ խորհած չըլլա-
լուս համար ներողութիւն կը խնդրեմ... Հիմա
մեր հիւրն էք, և ձեր հանգստութեան հոգալիտի
տանինք, թէև մեր հրաւերովը եկած չըլլաք,
ինչպէս գիտէք:

Վաւովուն աչքերը շեշտակի կը նայէին
ինծի:

— Մօնկօմբրի կ'ըսէ թէ բանգէտ մարդ մըն

էք, Գ. Բրէնտիք... և գիտութեան հետամուտ:
Ներելի՛ է աւելի ընդարձակ մանրամասնու-
թիւններ հարցնել:

Պատմեցի իրեն թէ Արքունի Գիտական Գո-
լէթին հետեւած էի քանի մը տարի. և կենսա-
բանութեան վերաբերեալ զանազան ուսումնա-
սիրութիւններ կատարած՝ Հրօլէյի հսկողութեան
ներքէ: Աօրկա լսելուն, յօնքերը թեթեւօրէն
վեր առաւ:

— Դորձը քիչ մը կը փոխուի ուրիմն, Գ.
Բրէնտիք, բաւ. յարգանքի թեթեւ շեշտ մը տա-
լով իր բառերուն: Իրողութիւնն այն է որ մենք
ալ կենսաբաններ ենք: Այս տեղը կենսաբանա-
կան հաստատութիւն մըն է... տեսակէտով մը:

Նայուածքը կը հետեւէր ճերմակներ հագած
արարածներուն, որոնք կատուառիւծին վանդա-
կը դէպի շրջափակուած տեղը կը քաշէին՝ ան-
ուակներու վրայէն:

— Կենսաբաններ ենք... Մօնկօմբրին ու ես
դոնէ, վրայ բերաւ:

Վայրկեան մը ետքը շարունակեց.

— Չեմ կրնար ըսել ձեզի թէ ե՛րբ պիտի
կրնաք մեկնիլ հոսկէ: Բոլոր բանուկ ճամբանե-
րէ դուրս է մեր տեղը: Հազիւ տասներկու կամ
տասնըհինգ ամիսը անգամ մը նաւի երես կը
տեսնենք:

Յանկարծ հեռացաւ քովէս, զառիթափէն
վեր մագլտեցաւ, կատուառիւծը տանողներուն

ետեւէն հասաւ, և կարծեմ թէ շրջափակէն ներս
մտաւ: Միւս երկուքը, Մօնկօմբրին քով մնա-
ցած, աւելի փոքրիկ ծաւալով ուրիշ բեռներ կը
դիզէին՝ ցած անիւներով պզտիկ կառքի մը վրայ:
Այժուգտը նաւակին մէջն էր տակաւին, ինչպէս
նաեւ ճագարներու սնտուկները և նստարանի մը
կապուած շուններու երկրորդ վոնմակ մը: Կառ-
քին բեռնաւորումը լրացած ըլլալով, երեք մար-
դիկը սկսան կատուառիւծին ետեւէն զայն ալ
դէպի շրջափակը քաշել: Մօնկօմբրին անմիջապէս
վերադարձաւ և ձեռքը ինծի երկարեց:

— Իմ մասին շատ գոհ եմ եղածէն, ըստաւ:
Գարշելի անպիտանին մէկն էր այդ նաւապետը:
Շատ պիտի չարչրկէր ձեզի:

— Նօրէ՛ն դուք էք զիս փրկողը:

— Ոնորական է ատրկա: Կ'ապահովէնեմ
ձեզի որ այս կղզին դժօխային վայր մըն է,
ինչպէս պիտի տեսնէք քիչ յետոյ: Ոորհուրդ
կուտամ որ մեծապէս հոգ տանիք ձեր ամէն մէկ
արարքին ու շարժումին: Այդ մարդը...

Վարանեցաւ և կ'երեւայ թէ գաղափարը փո-
խեց իր բօնիքին մասին:

— Սա վանդակները հանելու համար կ'օգ-
նէ՞ք քիչ մը ինծի, հարցուց:

Տարօրինակ ընթացք մը ունեցաւ ճագարնե-
րուն համար: Վանդակներէն մէկը գետին իջե-
ցնելու համար օգնեցի իրեն և հազիւ թէ զայն
վար դրած էինք, երբ կափարիչը բացաւ, և

վանդակը ծոկելով անոր վժվժուն պարունակութիւնը թափեց հողին վրայ: Ճագարները իրարու վրայ գլտորեցան խառն ի խուռն: Ձեռքերը խրտուրդարկաւ և այդ քսանի չափ ճագարները զարթափէն վեր սկսան մազլցիլ արագօրէն, իրենց ցատկոտուն գնացքով:

— Աճեցէ՛ք և բազմացարուք, բարեկամներս, և լցէ՛ք զկղզին: Վերջին ատեններս միտի նեղութիւն քաշեցինք քիչ մը, ըսաւ Մօնկօմըրրի:

Երբ այդ կենդանիներուն փախուսաք կը դիտէի, պիտակահեր մարդը չի մը օղի և քանի մը պիւսիւի առած վերադարձաւ:

— Բրէնտիք, — ըսաւ ան, առաջուրնէ յառաւելի մտերմական ոճով մը, — ահա՛ քեզի ժամանցի նիւթեր:

Առանց այլեայլի սկսայ ուտել, մինչ սղիտակահեր մարդը՝ քսանի չափ նոր ճագարներ արձակելու համար Մօնկօմըրրիին կ'օգնէր: Մինչև բերանը ճագարով լեցուն երեք մեծ անտուկներ առանց բացուելու դէպի չրջափակը տարուեցան սակայն:

Օղիին ձեռք չդպցուցի, որովհետեւ ալքօլէն խուսափող մը եղած եմ միշտ:

ՍՐԱԾԱՅԻ՝ ԱԿԱՆՋԸ

Զիս չրջապատող ամէն բան խիստ տարօրինակ կը թուէր ինծի, և զտնուած կացութիւնս անանկ անակնկալ արկածներու հետեւանքն էր որ, ամէն մէկ բանի մասնաւոր անընականութիւնը չէի կրնար որոշապէս զանազանել: Դէպի չրջափակը տարուող այծուղտի վանդակին հետեւեցայ, բայց Մօնկօմըրրի ետեւէս հասաւ և խնդրեց որ քարաշէն պատերէն ներս չմտնեմ: Այն ատեն դիտեցի որ կատուառիւծին վանդակը և միւս բնօններուն դէղն ալ չրջափակին դռնէն դուրս զետեղուած էին:

Ետիս դառնալով նշմարեցի որ նաւակը ամբողջապէս պարպած ու աւազին վրայ քաշած էին: Սպիտակահեր մարդը դէպի մեզի եկաւ ու ըսաւ Մօնկօմըրրիին:

— Այս անկոչ հիւրով պէտք է զբաղինք հիմա: Խնչ պիտի ընենք զայն:

— Գիտական լուրջ ծանօթութիւններուն, պատասխանեց Մօնկօմըրրի:

— Անհամբեր եմ այս նոր նիւթերով գործի սկսելու, ըսաւ մարդը գլուխը շարժելով դէպի:

չըջափակին կողմը, մինչ աչքերը յանկարծական փայլ մը կը ստանային:

— Կ'երեւակայե՞մ, պատասխանեց Մոնկոմըրի յայտնապէս սիրալիր շեշտով մը:

— Հոն չենք կրնար զրկել զինքը, և իբն նոր խրճիթ մը շինելու ժամանակ ալ չունինք: Ո՛չ ալ կրնանք անշուշտ հիմակուց մեր գաղաւթին հաղորդակից ընել զայն:

— Ձեր կամքէն կախուած եմ, ըսի:

Գաղափար չունէի թէ ի՞նչ ակնարկել կ'ուզէր հոն րոնով:

— Այդ բոլորին մասին խորհեցայ, պատասխանեց Մոնկոմըրի: Իմ սենեակս կայ՝ արտաքին գուռով...

— Սքանչելի՛, ընդմիջեց ծերունկը աշխոյժով:

Երեքս միասին դէպի չըջափակը ուզողութեանք:

— Կը ցաւիմ բոլոր այս խորհրդաւոր բաներուն համար, Պ. Բրէնտիք, — սակայն պատճառն այն է որ ձեր գալուստը չէինք կրնար կանխատեսել: Մեր փոքրիկ հաստատութիւնը մէկ կամ երկու գաղաւթ ունի. առասպելային Դեւին սենեակն է, սա՛նկ ըսենք, բայց իրականին մէջ տոկացնող բան մըն ալ չկայ... խելքը գլուխը մէկու մը համար: Միայն թէ, առայժմ... քանի որ գեռ չենք ձանձնար ձեզ...

— Անշուշտ, անշուշտ, պատասխանեցի, շատ անտեղի պիտի ըլլար իմ կողմէս ձեր զգուշութիւնները վերաւորիչ նկատելը:

Թեթիւ ժպիտով մը գալարուեցաւ իր մեծ բերանը, և իմ ազնուութիւնս գնահատելու համար գլուխը ցնցեց: Այս սակաւախօս մարդերէն էր որոնք իրենց բերնին անկիւնները վար ծռելով կը ժպտին: Շըջափակին գլխաւոր դրան առջեւէն անցանք: Երկաթէ չըջանակներով, փայտէ ծանր ու ամրափակ դուռ մըն էր՝ որուն քով դիզած էին նաւէն հանուած բեռները. անկիւնը, ուրիշ փոքրիկ դուռ մը եւս կար զոր նշմարած չէի մինչև այն ատեն: Սպիտակահեր մարդը, իր կապոյտ կրկնոցին իւղոտ գրպանէն բանալինքը աւելցնելով մը հանեց, դուռը բացաւ և ներս մտաւ: Այդ բանալիները և կնճոռոտ կղպանքը մասնաւոր ուշադրութիւնս ու զարմանքս գրաւեցին:

Իրեն հետեւեցայ, և պզտիկ սենեակէ մը ներս մտայ: Պարզ, բայց բաւական հանգստաւէտ կերպով կահաւորուած այդ սենեակին ներքին մէկ դուռը՝ որ թեթեւօրէն կ'ստարաց էր, սալայատակուած բակի մը կ'առաջնորդէր: Մօնկոմըրի գնաց անմիջապէս փակեց զայն: Ամէնէն մօլթ անկիւնը մահճօրրան մը (hamac), կախուած էր, և խիստ անբաւական լոյս մը կ'առնէր սենեակը՝ ծովին կողմը բացուած, երկաթ ձողով ու առանց ապակիի պզտիկ պատուհանէ մը:

Սպիտակահեր մարդը ըսաւ ինծի թէ այդ սենեակը պիտի ըլլար իմ բնակարանս, և ներքին դուռը, — զոր որ և է արկածի տեղի չձգելու հա-

ժար միւս կողմէն պիտի գամէր, ինչպէս յարեց ինք, — այն ահմանն էր զոր պարտաւոր էր յարդել:

Իմ ուշադրութիւնս հրաւիրեց՝ պատուհանին մօտ հանգստաւէտ դիրքով զետեղուած ծալլուող թիկնաթոփի մը, ինչպէս նաև մահճօրրանին քով գարակի մը վրայ դրուած շարք մը հին գրքերու վրայ, որոնց մէջ գլխաւոր տեղը կը գրաւէին վիճարուժական ծանօթութիւններու վերաբերեալ հատորներ և յոյն ու լատին դասական հրատարակութիւններ, — ինչ որ ես շատ դժուարաւ կը կարդամ:

Արտաքին դուռնէն դուրս ելաւ յետոյ, ներքին դուռը անգամ մը եւս բանալէն խուսափելու համար կ'երեւի:

— Սովորաբար հոս կ'ընենք մեր հարստաւ Մօսկօմրրի:

Յետոյ, իբր թէ յանկարծական կասկած որ ունեցած ըլլար, միւսին ետեւէն հասնելու համար դուրս խոյացաւ: Իմացայ որ,

— Մօսկօ, կը պոռար, թէ և այդ վայրկեանին մասնաւոր ուշադրութիւն մը չըրի անոր արտասանած այդ վանկերուն:

Վայրկեան մը ետք, գիրքերը քննած տեսնաւ միայն, միտքս անդրադարձաւ անոնց վերայ: Ո՛ր կրնայի լսած ըլլալ ես այդ անունը:

Պատուհանին առջեւը շատայ և մնացած քանի մը պիսիւլները սկսայ ուտել ախորժակով:

— Մօսկօ...

Պատուհանէն նշմարեցի ճերմակ հագուած այլանդակ արարածներէն մէկը որ սնունդ մը կը քաշէր աւազին վրայէն: Քիչ ետքը պատուհանին շրջանակին ետեւը անցնելով անտեսանելի եղաւ ան: Յետոյ լսեցի որ բանալի մը մտաւ ներքին դրան կղպանքին մէջ և երկու անգամ դառնալով կղպեց զայն: Քիչ մըն ալ ետքը ահանջիս եկաւ՝ նաւակէն դուրս հանուած չուսերուն յարուցած աղմուկը: Չէին հաչեր, բայց տարօրինակ կերպով մոկր մօնչէին և ռնգային ձայներ կը հանէին: Ուստի անվերջ ոտնահարուած և զանոնք հանդարտեցնելու համար խօսող Մօսկօմրրիին ձայնը կը լսէի:

Իրենց շրջանակին գաղափրը պահելու համար երկու մարդոց ձեռք առած բաղմատեսակ զգուշութիւնները խորունկ ապաւորութիւն մը ըրած էին վրաս: Երկար ատեն մտածեցի այս բանին, և Մօսկօ անունին անբացատրելիօրէն ընտանի հանգամանքին վրայ: Բայց մարդկային յիշողութիւնը այնքան զարմանալի է որ՝ այդ խիստ ծանօթ անունին հետ առնչութիւն ունեցող բաները չկրցի յիշել այդ պահուն: Վերջապէս գաղափարներս դարձան անբացատրելի տարօրինակութեանը վրայ՝ ճերմակներու մէջ փաթթուած այն տձեւ արարածին, զոր քիչ առաջ ծովափին վրայ տեսած էի:

Մինչեւ այն ատեն երբեք տեսած չէի այդ

տեսակ քալուածք, և սնտուկը քաշելու համար անոր ըրածներուն չափ այլանդակ շարժումներ: Յիշեցի թէ այդ մարդերէն ո՛չ մէկը խօսած էր դեռ ինծի, թէ և քանի մը անգամներ զննած էին զիս՝ սովորական վայրենիներու անկեղծ նայուածքէն բոլորովին տարբեր, զարմանալիօրէն խուսափուկ ձեւով մը: Կը խորհէի ինքնորեն թէ ի՞նչ լեզու կը խօսէին անոնք: Ամէնքն ալ յատկանշական կերպով լռասէր թուած էին ինծի, իսկ խօսած ատեննին ալ ծայրայեղօրէն անբնական ձայն մը ունէին: Ի՞նչ էր պատճառը: Յետոյ աչքիս առջեւը եկան՝ Մօսկօմըրիի անշնորհ ծառային աչքերը:

Ճիշտ իրեն վրայ խորհած ատենս ներս մտաւ անիկա: Հիմա ճերմակ զգեստ մը հագած և պրզտիկ ափսէ մը բռնած էր, որուն վրայ խաշած բանջարեղէններ և սուրճ կային: Երբ, յարգական խոնարհութիւնով մը, ափսէն իմ առջեւ գտնուող սեղանին վրայ դրաւ, հազիւ թէ կարող եղայ նողկանքի սարսուռ մը զսպելու:

Տափակ մազերուն փունջին տակէն անոր ականջը նշմարելով, զարմանքէս քարացայ: Յանկարծ, խիստ մօտէն տեսեր էի զայն: Մարդուն ականջները սրածայր էին և խիստ նուրբ ու թուխ մազերով ծածկուած:

— Ձեր նախաճաշը, Պարոն, բաւ:

Առանց պատասխանել մօքէս անցրնելու, սեւեռուն ուշադրութիւնով զինքը կը դիտէի:

Կրունկներուն վրայ ետ դարձաւ, և, ուսերուն վրայէն տարօրինակ կերպով զիս դիտելով՝ դէպի գուռը ուղղուեցաւ:

Նայուածքով իրեն հետեւած ատենս, ուղեղի անգիտակից գործողութիւնով մը միտքս եկող նախադասութիւն մը՝ տասը տարի դէպի ետ տարաւ յիշողութիւնս: Անիկա վայրկեան մը տարաւ մօրէն ծփծփաց ուղեղիս մէջ, յետոյ կարմիր գրեթե խորագիր մը գծագրուեցաւ աչքերուս առջև. Տօֆ. Մօսո, — խորագիրը բայց դեղնօրակ կողքով գրքոյկի մը, որուն մէջ պարզուած փորձարկութիւնները կարդացած ատենդ մարմինդ փուշ փուշ կ'ըլլար սոսկումէն: Յետոյ յիշատակներս ճշտուեցան, և շատոնց ի վեր մոռցուած այդ գրքոյկը զարմանալիօրէն յօտակ կերպով մը յիշեցի: Դեռ շատ երիտասարդ էի այդ թուականին, և Մօսո առնուազն յիսուն մը ըլլալու էր: Նշանաւոր և առաջնակարգ բնախօս մըն էր, գիտական չղջանակներու մէջ՝ իր արտակարգ երեւակայութիւնով և դաղափարները արտայայտելու մէջ իր ջոյս տուած վայրի անկեղծութիւնով հանրածանօթ: Այդ միեւնոյն Մօսօն էր հիմա տեսածս: Արեան փոխանցումին մասին կարգ մը ամենազարմանալի իրողութիւններ երեւան հանած, և, ատկէ զատ, հիւանդութիւններուն խմորումի (fermentation) վերաբերեալ աշխատութիւններով մեծ հռչակ հանած էր: Այդ գեղեցիկ ասպարէզը կասեցաւ յանկարծ:

Անգղիայէն հեռանալ ստիպուեցաւ մարդը: Խրմբագիր մը անոր աշխատանոցին մէջ ընդունուելու յաջողած էր. զգայացունց դաղանիքներու տեղեկանալու և զանոնք հրապարակելու հաստատ մտադրութիւնով. յետոյ, անհաճոյ արկածի մը հետեւանքով, — եթէ երբեք արկած էր իբօք, — իր ցնցող գրքոյկը վիթխարի համբաւ մը հանեց: Անոր հրապարակ ելած օրն իսկ, ողջ ողջ մորթաղերծ եղած ու զանազան տեղերէ կտրաւորուած խեղճ շուն մը խոյս տուած էր Մոսոյին աշխատանոցէն:

Այս բանը նոր լուրերու կատարեալ սովի մը չըջանին պատահած էր, այնպէս որ լրագրի մը տնօրէնը, — աշխատանոցը ընդունուած կեղծ օգնականին եզրօրոտողին, — բոլոր ազգին խղճին կոչում ըրաւ: Առաջին անգամը չէր որ փորձառական դրութեան հիմ կը դառնար հանրային խիղճը. անանկ գոռում գոչում մը յարուսին որ բժիշկը ստիպուեցաւ պարզապէս հեռանալ երկրէն: Կրնայ ըլլալ որ մարդը արժանի էր այդ ցասումին. բայց ես մինչև ետքը ճշմարիտ ամօթ մը նկատեցի՝ իր պաշտօնակիցներուն կողմէ այդ դժբաղդ գիտունին ցոյց տրուած թոյլ ու վարանոտ պաշտպանութիւնը և գիտութեան մարդոց անարդօրէն զայն լքելը: Խմբագրին յայտարարութեան համաձայն, անոր փորձերէն ոմանք անօգուտ անգթութիւն մը ունէին: Եթէ իր հետազոտութիւններէն հրաժարէր, թերեւս հասա-

րակութեան հետ կարենար հաշտուիլ գարձաւ, սակայն բնաւ տարակոյս չկայ որ անիկա նախընտրեց իր աշխատութիւններուն հետեւիլ, ինչպէս պիտի ընէին գիտական գիւտերու արբշտանքէն անգամ մը յափշտակուած մարդոցմէ շատերը՝ եթէ իր տեղը ըլլային: Ամուրի էր և սոսկ իր տնձէն ուրիշ նկատում չուներ:

Վերջ ի վերջոյ համոզուեցայ որ այդ միեւնոյն Մոսոն էր պատահածս: Ամէն ինչ այս եզրակացութեան կը յանգեցնէր զիս: Այն ատեն հասկցայ թէ ինչ նպատակի յատկացուած էին կատուառիւծը և միւս բոլոր կենդանիները զոր հիմա իմ բնակարանիս ետեւի բակը փոխադրած էին, միւս բեռներուն հետ միասին: Յիշատակներս ցնցուեցան նուրբ ու տարօրինակ հոտէ մը որ ինծի ծանօթ արտաշնչութիւններ կը յիշեցնէր տարտամօրէն, և որուն ուշադրութիւն չէի ըրած տակաւին: Վերաբուժական սենեակներու հականիսական հոտն էր: Պատին ետեւէն հատուառիւծին մօնչելը լսեցի, և շուներէն մէկը այնպէս մը ռոնաց որ կարծես թէ վերաւորուած ըլլար:

Եւ սակայն, ողջ կենդանիներու վրայ փորձեր կատարելու մէջ՝ բոլոր այդ խորհրդաւոր զգուշութիւնները արդարացնելու չափ սոսկալի ոչինչ կար, — գիտութեան մարդու մը համար մանաւանդ: Մտածուած անակնկալ ուսում մը ըրաւ յանկարծ, և, կատարեալ յատկութիւնով

մը, Մօնկօմրրիի ծառային սրածայր ականջներուն ու շողարձակ աչքերուն անդրադարձաւ։ Յետոյ նայուածքս գնաց թափառիլ՝ զովացուցիչ զեփիւտին ներքեւ փրփրող ծովուն վրայ և միաժամ մարդջովին զրաւուեցաւ այդ վերջին օրերուն զարմանալի յիշատակներով։

Ինչ կը նշանակէին այդ բոլորը, — ամայի կղզիի մը վրայ այդ ամրափակ չէնքը, կենդանի անասուններու վրայ փորձեր կատարող այդ հրաշակաւոր գիտունը և հաշմանդամ ու տձեւ այդ արարածները։

Ժամը մէկին մօտ, Մօնկօմրրի ներս մտաւ, և անոր գալուստը ընդհատեց այն խառնաշփոթ կնճիռները ու այն կասկածները որոնց մէջ կը խաբխարէի։ Անոր կը հետեւէր իր այլանդակ ծառան, ձեռքը բռնած ափսէ մը որուն վրայ զանազան եփած բանջարեղէններ, ուխտի շիշ մը, բարջ մը ջուր, երեք գաւաթ ու երեք դանակներ կային։ Աչքիս ծայրովը զննեցի այդ տարօրինակ արարածը, մինչ ան գաղտագողի զիս կը դիտէր իր զարմանալի ու խուսափուկ աչքերովը։ Մօնկօմրրի յայտարարեց թէ ցերեկուան բովը։ Մօնկօմրրի յայտարարեց թէ ցերեկուան ճաշը ինծի հետ ընելու եկած էր, սակայն Մօնկօ չպիտի գար, նոր աշխատութիւններով չափազանց զբաղած ըլլալուն պատճառաւ։

— Մօնկօ, ըսի, այդ անունը ծանօթ է ինծի։

— Ինչպէ՞ս... Ո՛հ, չա՛ր ստանայ։ Ինչ տխրամարտութիւն որ այդ անունը արտաբանեցի։

Խորհելու էի ասիկա։ Ինչ որ է, այս կերպով մեր գաղափարին քանի մը հետքերը ձեռք անցուցած պիտի ըլլաք։ Քիչ մը ուխտի՞։

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ, բնաւ ալքօլ չեմ գործածեր։

— Երանի թէ ես ալ քեզի հետեւած ըլլայի այդ մասին կանուխէն։ Սակայն հիմա... Դողին խոյս տալէն ետքը դուռը զոցելէն ինչ օգուտ։ Այս դժոխային ըմպելին է եղած զիս հոս բերողը... այո՛, մառախլապատ դիւեր մը և այս ըմպելին։ Երբ Մօնկօ առաջարկեց զիս հետը բերել, կարծեցի որ բաղդաւորութիւն մըն էր ասիկա իննի հոմար։ Զարմանալի չէ՞...

— Մօնկօմրրի, — ըսի յանկարծ, ճիշտ այն պահուն երբ սենեակին արտաքին դուռը կը գոցուէր դուրս ելլող ծառային ետեւէն, — ինչո՞ւ սրածայր են ձեր մարդուն ականջները։

Աղմկալից հայհոյանք մը արձակեց, վայրկեան մը ինծի նայեցաւ սեւեռուն ու կրկնեց։

— Սրածայր ականջներ...։

— Այո՛, — յարեցի կարելի եղածին չափ պաշարիւն կերպով, հակառակ անոր որ կօկորդս կը սեղմուէր, — այո՛, ականջները սրածայր վերջաւորութիւն մը ունին և նուրբ սեւ աղուամազով մը ծածկուած են։

Ուխտի և ջուր խմեց կեղծուած անխոռովութիւնով մը ու պնդեց։

— Կարծեմ թէ... մազերուն տակ ծածկուած են ականջները։

— Այո՛, անշո՛ւշտ, սակայն երբ այս առաւ ձեր զրկած սուրճը սեղանին վրայ դնելու համար ծոցեցաւ՝ տեսայ զանոնք: Ատկէ զատ, աչքերն ալ բոցավառ են մութի մէջ:

Հարցումիս անոր պատճառած անակնկալ յուզումը անցած էր հիմա:

— Ես ալ սկիզբէն ի վեր տեսած էի թէ տարօրինակութիւն մը ունէին անոր ականջները... յայտարարեց համարձակօրէն և խօսելու իր ծամծմոտ եղանակը աւելի շեշտելով: Ինչպէս նաեւ ատոնք ծածկելու ձեւը... Ինչի՞ կը նմանէին ականջները:

Իր պատասխանելու եղանակէն համոզուեցայ որ այս անգիտակցութիւնը կեղծ էր: Եւ սակայն, դժուար էր իրեն ըսել թէ կը ստէր:

— Սրածայր էին, կրկնեցի, սրածայր... սովորականէն պզտիկ... և մազոտ... այո՛, խիստ որոշ կերպով մազոտ... բայց այդ մարդը, ամբողջութիւնը առնելով, ամէնէն զարմանալի էակներէն մէկն է զոր ես տեսած ըլլամ երբեք:

Մեզ շրջափակէն անջատող պատին ետեւէն տանջուող կենդանիի մը ուժգին և խռպոտ ոռնացումը հասաւ մեր ականջին: Ձայնը այնքան թաւ ու խորունկ էր որ կատուառիւծին վերադրեցի զայն: Մօնկօմըրի վրդովանքի ցնցում մը ունեցաւ:

— Ո՛հ, բաւա:

— Ուր պատահեցաք այդ այլանդակ անձին:

— Էօհ, էօհ... Սան-Յրանշիսթօյի մէջ... Կ'ընդունիմ որ անշնորհ վայրենիի մը երեւոյթը ունի... Կէս մը ապուշ, գիտէ՛ք: Չեմ յիշեր հիմա թէ ուրկէ՛ կուգար: Սակայն, կը հասկընա՛ք, վարժուած եմ իրեն... Ի՛նքն ալ ինծի: Ի՛նչ ապաւորութիւն ըրաւ ձեր վրայ:

— Բնական էակի մը՝ տպաւորութիւնը չըներ: Բան մը կայ վրան... չկարծէք որ կատակ կ'ընեմ... Պզտիկ անհաճոյ զգայնութիւն մը, զնդերներու կծկում մը կը պատճառէ երբ ինծի մօտենայ: Ի՛նչպէս բացատրել... սատանայի հպանք մը կարծես, մէկ խօսքով...

Ոստած ատենս, Մօնկօմըրի դադրած էր ու տելէ:

— Չարմանալի բան, դիտել տուաւ. ես այդ տեսակ որ և է բան չեմ զգար:

Սկսաւ բանջարեղէնը ուտել դարձեալ:

— Ձեր այդ ըսածներուն մասին ո՛չ մէկ զաւափար ունէի, յարեց լեցուն բերնով: Երկկայմին մարդիկն ալ... նոյն բանը զգացին կ'երեւի... Ամէնքն ալ թեւերնին սթթած այդ խեղձին վրայ ինկան... Դուք անձամբ տեսաք նաւապետը, չէ՞...

Յանկարծ կատուառիւծը սկսաւ ոռնալ, և այս անգամ աւելի ցաւագին կերպով: Մօնկօմըրի շարք մը հայհոյութիւններ արձակեց ցած ձայնով: Գաղափարը ունեցայ նաւակին մէջի

արարածներուն մասին խօսելու անոր, սակայն, չբացակային ներսի կողմէն. սուր ու կարճ ճիշտութեամբ մը արձակեց խեղճ կենդանին:

— Նաւակը պարպող մարդիկը ինչ ցեղի կը պատկանէին, հարցուցի:

— Հուժկու կազմուածքներ, չէ՞, պատասխանեց մտադիրօրէն. յօնքերը պռոտելով, մինչ կենդանին կը շարունակէր ոռնալ:

Այլ բան մը չըսի: Իր գորշ ախուբ աչքերովը ինծի նայեցաւ և գաւաթին մէջ ուխտի լեցուց:

Փորձեց ալքօլի վրայ վիճարանութեան մըտնել ինծի հետ, առարկելով թէ միայն անոր միջոցով փրկած էր իմ կեանքս. այնպէս կը թուէր թէ մեծ կարեւորութիւն մը տալ կ'ուզէր այն իրողութեան՝ թէ կեանքս իրեն կը պարտէի: Լեռնէն ձորէն պատասխաններ տուի և քիչ յետոյ ճաշը վերջացաւ: Սրածայր ականջներով անշուք հրէշը եկաւ սեղանը ժողվեց և Մօսկօմբրի նորէն մինակ ձգեց զիս սենեակին մէջ: Ճաշին վերջերը զրգուած վիճակ մը ունէր, զոր ծածկելու ճիգերը յաջողած չէին, և որուն պատճառը կենդանաւորութեան ենթարկուած կատուառիւծին ոռնացումները ըլլալու էին ապահովաբար. իր տարօրինակ վեհերոտութիւնը ցուցադրած էր, թոյլ տալով որ ատիկա ինծի ալ փոխանցուի շատ դիւրութեամբ:

Ինծի ալ եզակաւորէն զրգուած կը թուէին

այդ ճիշերը. և, քանի որը յառաջանար, անոնք աւելի ուժգին ու խորունկ կը դառնային: Նախ դժնդակ էին լոկ, բայց շարունակ կրկնուելով, կրկնուելով վերջապէս ամբողջովին տակնուվրայ ըրին զիս: Մէկդի նետեցի Հօրասի մէկ թարգմանութիւնը զոր կարդալ սկսած էի, և, բռնունջներս սեղմած, շրթունքներս խածնելով, սկսայ սենեակին մէջ վեր վար պտրտիլ:

Քիչ յետոյ մատնեցիս ականջներս խցեցի:

Այդ ոռնացումներուն յուզող ու պաղատական շնորհ կետեղ հետզհետէ գրաւեց զիս, և վերջապէս անոնք տանջանքի այնպիսի դաժան արտայայտութեան մը հանգամանքը առին որ ալ չկրցայ այդ սենեակին մէջ փակուած մնալ: Դռնէն դուրս ելայ, և այդ իրիկնադէմի ճնշող տապին ներքեւ մեկնեցայ. գլխաւոր դռան առջեւէն անցած պահուս դիտեցի որ անիկա գոցուէր էր նորէն:

Բաց օդին մէջ աւելի ուժգին կը հնչէին ճիշերը. կարծես թէ աշխարհի բոլոր ցաւերը այդ մէկ ձայնը գտած էին ինքզինքնին արտայայտմէ համար: Սակայն, ինծի այնպէս կը թուէր թէ,—և նոյն բանը խորհած եմ ետքէն ալ,—այդ տանջանքին ինծի մօտ տեղի ունենալուն գիտակցութիւնը աւելի տանելի պիտի ըլլար եթէ լուռ ըլլար ան: Արգահատանքի զգացումը այն ատեն մանաւանդ կը յուզէ մեզ, երբ տառապանքը մեր ջիւղերը զրգուած ձայնով մըն է որ

կը ներկայանայ: Հակառակ սակայն արեւի պըս-
պղանքին ու հակառակ ծովային անուշ հովէ մը
առաջանող ծառերու կանանչ ծածկոյթին, ամէն
բան չփոթ էր շուրջս, և, մինչև այդ ճիչերուն
հասողութեան համանէն հեռանալս, սեւ ու
կարմիր ուրուատեսիլներ պարեցին աչքերուս
առջև:

Ե.

ԱՆՏԱՌԻՆ ՄԷՋ

Տունին ետեւէն դէպի վեր, զառիթափը
ծածկող թուփերուն մէջ յառաջացայ, տոնոց
շատ փոյթ ընելու թէ ո՛ւր կ'երթայի. ուղղա-
ձիգ արմատներով ծառերու խիտ ու ստուերոտ
թաւուտքի մը ետեւէն շարունակեցի ճամբաս,
և քիչ յետոյ, զառիթափին գագաթը անցած,
նեղ ձորակի մը մէջէն վազող գետակի մը յան-
գող վայրէջքին վրայ կը գտնուէի: Մտիկ ընե-
լու համար կեցայ, կտրած անցած միջոցս և մտ-
նաւանդ անոր վրայ գտնուող թաւուտներու
պատնէչները, շրջափակէն եկող ամէն տեսակ
ձայնի ինծի հասնելուն արգելք էին այլ եւս:
Օդը հանդարտ էր: Այդ պահուն, ճաղար մը ե-
րեւցաւ, թեթեւ խշրտուք մը հանելով, և զա-
ռիթափին ետեւը խոյս տուաւ: Վարանեցայ և
շուքի մը եզերքը նստայ:

Շատ գրաւիչ վայր մըն էր:

Առուակը իր եզերքներուն յորդ բուսակա-
նութեան մէջ ծածկուած էր, բացի մէկ կէտէն
ուրկէ կրնայի նշմարել իր պսպղուն ջուրերուն
փայլը: Դիմացի կողմը, կապտորակ մշուշի մը

մէջէն կը նշմարէի, ծառերու և կենդանիներու գերկրնդխառնում մը, որոնց վրայ կ'երթար հակիլ երկինքին լուսաշող կապոյտը: Հոս ու հոն, կանանչը բծաւորող ճերմակ ու կարմրորակ ծուկներ՝ բաղեղի փունջերուն գոյուկները կը յայտնէին: Վայրկեան մը աչքերս այս դաշտանկարին վրայ թափառեցան, յետոյ միտքս Մօնկոմըրի մարդուն զարմանալի տարօրինակութիւններուն վրայ դարձաւ կրկին: Բայց այնքան տաք էր որ կարեւի չէր երկարօրէն խորհիլ, և քիչ ետքը տեսակ մը թմրութեան մէջ ինկայ, — քունի և արթնութեան մէջտեղ բան մը:

Չեմ գիտեր թէ որչափ ետքը, գետակին դիմացի կողմի կանանչներուն մէջէն եկող խնրաւոր մը արթնցայ յանկարծ: Վայրկեան մը, պտերներու և եղէգներու տատանող ծայրերէն ուրիշ բան մը չտեսայ: Յետոյ, յանկարծ, գետակին եզերքը բան մը երեւցաւ. նախ չկրցայ որոշել ինչ բլլալը: Գլուխ մը ծոցեալ ջուրին վրայ և սկսաւ խմել: Այն ատեն տեսայ որ մարդ մըն էր, մարդ մը սակայն՝ որ կենդանիի պէս չորս ոտքի վրայ կը քայլէր:

Կանանչորակ զգեստներ էր հագած: Գլնձագոյն մորթ ու սև մազեր ունէր: Կ'երեւայ թէ այս կղզիի բնակիչներուն անփոփոխ յատկանիւն էր այլանդակ տգեղութիւնը: Զուրը բերնէն ներս քաշած ատեն հանած ձայնը կը լսէի:

Աւելի աղէկ տեսնելու համար դէպի առաջ

ծոցայ, և ձեռքիս տակէն փրթող քարի կտոր մը զառթափէն վար գլտորեցաւ աղմուկով: Այդ արարածը գլուխը վեր առաւ երկչոտ կերպով և իր նայուածքը պատահեցաւ իմինիս: Անմիջապէս երկու ոտքի վրայ կանգնեցաւ, և, առանց աչքերը իմ վրայէս բաժնելու, սկսաւ բերանը որբել ձախաւեր կերպով: Ծուկները հագիւ մարմնոյն կէս երկարութիւնը ունէին: Թերեւս վայրկեան մը մնացինք այսպէս, իրար դիտելով, երկուքս ալ իրարմէ աւելի չփոթած. յետոյ դէպի աջ կողմի մացառները քաշուեցաւ, քանի մը անգամ ետին նայելու համար կենալէ ետքը և ոտներուն խշրտուքը հեռզհեռէ նուազեցաւ հեռաւորութեան մէջ: Անոր անհետանալէն ետքը դեռ երկար ատեն ոտքի վրայ կեցայ հոն, աչքերս անոր փախած կողմը սեւեռած: Ա՛լ չկրցայ վերստանալ հանդարտ մրափս:

Ետեւի կողմէն եկող ձայն մը սարսռացուց զիս, և, յանկարծ դառնալով, զառթափին գազաթին վրայէն անհետացող սպիտակ ճագարի մը պոչը նշմարեցի: Յատկեցի ելայ տեղէս:

Այս այլանդակ ու կէս-անասնական արարածին տեսքը տիւանդորրի պահը խանգարած էր յանկարծ իմ երեւակայութեանս մէջ: Վրդոված չուրջս կը նայէի, ցաւելով որ զէնք չունէի վրաս: Յետոյ խորհեցայ որ այդ մարդը կապոյտ կտակէ զպեստ մը ունէր, մինչդեռ վայրենի մը մերկ պէտք էր բլլար, և այս իրողու-

թիւնը նկատի առնելով փորձեցի ինքզինքս համոզել թէ, հաւանօրէն խաղաղասէր բնոյթ մը ունենալու էր անիկա և իր երեւոյթին վայրագութիւնն էր որ գէշ գաղափար կազմել կուտար իր մասին:

Ս. կայն և այնպէս այդ երեւումը միաքանչեւ չար:րկէր:

Ծառերուն ուղղաձիգ բուններուն մէջէն շրջականները զննելով, երկար գառ/թափին դէպի ձախ կողմը կը յառաջանայի ուշադիր: Մարդ մը ինչո՞ւ չորքոտանիի պէս քայլէր ու ատունկ ջուր խմէր: Քիչ յետոյ նոր մոնչիւններ հասանական ջիւս, և տրամ գծերն հակառակ ուղղութիւնը բռնեցի՝ խորհելով որ նորէն կատուսութիւն ձայն էր: Լեյք ուղղութիւնը գիւ բերաւ առաւելին առջև, ուրկէ անցայ, և շարունակեցի ճամբայ բանալ ես ինձի՝ դիմացի եզերքին թաւտաններուն մէջէն: Հողին վրայ խոշոր կարմիր բիծ մը ուշադրութիւնս գրաւեց, և մտենալով տեսայ որ խորդուրորդ ոտներով սունկանման բոյս մըն էր — տեսակ մը տերեւոտ քարաքոս (lichen). — որ, դպչելու պէս կպչուն նիւթի մը կը փոխուէր: Քիւ մը անդ ն, հսկայ պտերներու շուքին տակ, անախորժ առարկայի մը վրայ ինկայ — ճագարի մը դեռ տաք մարմինը, որուն փրցուած պլուխը փայլուն ճանճերով ծածկուած էր: Հոսած արիւնին առջև ապահար մնացի: Առանկով, կզգին իր այցելուներուն գոնէ մէկ

հատէն ազատած էր: Ծագարին շուրջը բոնուած թեւն ուրիշ որ և է հետք չկար: Կ'երեւի թէ կենդանին յանկարծ բռնուած ու գլուխը փրցուած էր, և պզտիկ դիւկը դիտած տեսնաւ, կը խորհէր թէ ինչպէս կրնար տեղի ունեցած ըլլալ, աւա բանը:

Դէմքով այնքան քիչ մարդկային այդ առարածը տեսնելէս ի վեր՝ ակամայ գիւ համակող տարածմ երկիւզը կամաց կամաց չեւտուեցաւ: Սկսայ խորհիլ թէ շատ միծ յանդգնութիւն մըն էր այդ անձանոթ էսկիներուն մէջէն այսպէս արշաւելս: Երկուկայութիւնս այս փոխեց գիւ շրջապատող թաւտանները: Ամէն մէկ ստուեր, ստուերէ աւելի բանի մը, թաւարդի մը և ամէն մէկ իշխաւոր սպառնալիցի մը հանգամանք առաւ: Կր կարծէի թէ անտեսանելի բաներ գիւ կը լրտեսեն:

Որոշեցի յրժափակը վերադառնալ, Կէս շրջան մը բրի յանկորձ, և սկսայ խզել, բաց գետին մը հասնելու մտահոգութիւնով խօլարար արշաւելով մացառներուն մէջէն:

Փնաքոս հետզհետէ մոգմագուցի, և ճիշտ բացատմանի մը մէջ ոտք կոխելու պահուս կանգ առի: Մեծ ծառի մը անկումով, անտառին մէջ ցոյացած տեսակ մը բացուածք էր ան. ոտները սկսած էին սրդէն ամէն կողմէ պոթկալ այդ պարապ տեղը դրաւելու համար, և դիմացի կողմը, նորէն խիտ բուններ, նորէն գիրկընդխառ-

նուաժամ երկկեան պտերներ և մագլցող բոյսերու ու ծաղիկներու խորձեր: Առջեւ, ինկած ծառին խորտուրորտ մնացորդներուն վրայ, արտառոց կերպով մարդկային երեք արարածներ կծկած կեցած էին, դեռ իմներկայութեանս անտեղեակ: Կրցայ դիտել որ երկուքը արու էին և մէկը կէ, ապտնո՛վաբար: Բացի ազդրերուն շուրջը գտնուող կարմիր քուրջի կտորներէ, բոլորովին մերկ էին, և իրենց մորթը այն տեսակ մութ վարդագոյն ու աղօտ երանգ մը ունէր որուն նմանը ո՛չ մէկ վայրենիի վրայ տեսած էի երբեք: Իրենց գիրուկ ու թանձր դէմքերը կզակ չունէին, այլ ներս քաշուած ճակատ մը, և զըլխուն վրայ՝ ցանցառ ու տնկուած մազեր: Այսքան անասնական երեւոյթով էականեր տեսած չէի երբեք:

Իրարու հետ կը խօսէին, կամ գոնէ արուներէն մէկը կը խօսէր միւս երկուքին, և երեքն ալ, իմ մօտենալուս աղմուկը չլսելու չսփ գըրաւուած էին այդ խօսքերէն: Աջ ու ձախ կը տատանէին իրենց զուխները և ուսերը: Բառերը չփոթ ու անորոշ կերպով կը հաւնէին ինծի. կրնայի անոնց հնչումը լսել, բայց-իմաստը չէի հասկնար: Ինծի կը թուէր թէ խօսողը, անհասկնալիորէն աղճատ բարբառով, բան մը կը պատմէր: Քիչ ետքը աւելի սուր շեշտերով բան մը արտասանեց, և թեւերը տարածելով ոտքի ելաւ:

Միւսներն ալ սկսան միաձայն աղաղակել, իրենք ալ ոտքի ելլելով, թեւերնին տարածելով և իրենց մարմինները տատանելով. այդ երգեցողութեան չափին համեմատ: Դիտեցի որ սրունքները անոնական կերպով պզտիկ էին, իսկ ոտքերո՛ւ երկար ու տծեւ: Երեքն ալ սկսան նոյն շրջանակին մէջ դառնալ, ոտքերնին գետին զարնելով ու թեւերնին շարժելով. իրենց չափական երգատաղանթեան կը խառնուէր տեսակ մը մեղեդի, ինչպէս նաեւ յանկերգ մը որուն հնչումը մօտաւորապէս սա էր. Ալուլա, կամ Պալուլա: Յետոյ սչքերնին սկսաւ փափփիլ և իրենց դէմքերը տարօրինակ հաճոյքի մը արտայայտութիւնով ոգեւորուեցան: Իրենց անշարժութենէն բերաններուն անկիւնէն թուրք սկսաւ վար վազել:

Յանկարծ, իրենց անձեթեթ ու անբացատրելի դիմաշարժութիւնը դիտած պահուս, առաջին անգամ բլլալով որոշապէս նշմարեցի. թէ ինչ բանի միջ կը կայանար իրենց կերպարանքին այն յատկանիշը որ զիս իրաչեցնէր, այն յատկանիշը որ երկու հակասական ու անհաշտ տպաւորութիւններ կը ձգէր իմ վրաս, — կատարեալ արտառօցութիւն և զարմանալի բնտանուէր: Այս խորհրդաւոր արարողութիւնը կատարող երեք արարածները մարդկային էակներ էին, և սակայն բնտանի կենդանիի մը կատարեալ նմանութիւնը կը յիշեցնէր այդ էակներուն ամբողջութիւնը: Այդ հրեշներէն ամէն մէկը,

հակառակ իր մարդկային երեւոյթին, հակառակ իր զգեստի խլեակներուն ու իր անդամներու անհեթեթ մարդկայնութեան՝ իր շարժումներուն մէջ, իր դիմագծերուն արտայայտութեան մէջ, իր բոլոր ձեւերուն մէջ վերջապէս. անդիմադրելի տպաւորութիւն մը ունէր որ խոզը կը յիշեցնէր, անասնութեան որոշ յատկանիշ մը:

Այս յատկանշական յայտնութենէն շլմորած մնացի հոն, ու ամենէն սոսկալի հարցումները խուժեցին մտքիս մէջ: Այդ պահուն, արտառոց արարածները սկսան իրարու ետեւէ ցատկաւել, ճիշեր ու քրթմիջիւններ արձակել: Անոնցմէ մէկը օայթաքեցաւ. և վայրկեան մը չորս ոտքի վրայ մնաց, թէն անմիջապէս կանգնեցաւ դարձեալ: Բայց այդ հրէշներուն ճշմարիտ անասնութիւնը երեւան բերող վայրկեանական ու անցողակի յայտնութիւնը կը բաւէր ինծի: Կարելի եղածին չափ քիչ ձայն հանելով դէպի ետ փախայ, ամէն վայրկեան կենալով ու վախճալով որ ճիւղի մը ճարճատու մը կամ տերեւի մը խշրտուքը ներկայութիւնս կը յայտնէ. երկայն ատեն, օովորականին պէս ազատօրէն շարժելէ զգուշանալով քալեցի այսպէս:

Այդ պահուն մրակ մտածումս էր այդ զգուշութիւն արարածներէն հեռանալ, և, առանց ուշադրութիւն ընելու, ծառերուն մէջէն հազիւ թէ զգալի արահետի մը կը հետեւէի: Նեղ բացատանէ մը անցած պահուս, անհաճոյ սօրաւու մը

ունեցայ, թաւուտի մը մէջէն երկու այլանդակ սրունքներ նշմարելով. ի՞նչէն հազիւ երեսուն մէթր անդին, ինծի զուգահեռական ուղղութիւնով մը կ'երթային անոնք ալ, անշուշտ քայլերով: Այդ սրունքներուն վրա իրանն ու գլուխը, բաղեցներու խուրձի մը ետեւ մնալով, անտեսանելի էին ինծի: Անմիջապէս յետոյ. յուսալով որ այդ արարածը զիս չէր տեսած կանգ առի: Անոր սրունքներն ալ կանգ առին: Զիդերօ այնքան զրգուռած էին որ, խուճապով փախելու յանկարծական տրամադրութիւնս շատ մեծ դժուարութիւնով կրցայ դապիլ:

Վայրկեան մը կեցայ հոն, ուշադիր ու աչքերս սեւեռուուն, և ճիւղերու բացուածքին մէջ կարող եղայ նշմարել զլուխն ու մարմինը այն վայրենիին որուն առուակէն ջուր խմելու տեսած էի: Գլուխը շարժեցաւ. Երբ իր նայուածքը իմինիս պատահեցաւ, աչքերուն մէջ կանաչութեան կիսափայլ շող մը երեւաց, ու յետոյ անհետացաւ երբ աչքերը շարժեց: Վայրկեան մը անշարժ կեցաւ, կիսաստուերին մէջէն զիս լրբեցնելով, ու յետոյ, թաւուտին կանաչութեան մէջէն սկսաւ վազել, ա ձայն ու խոշոր քայլերով: Յաջորդ վայրկեանին մացառին ետեւ անհետացած էր: Ալ չէի տեսներ զինքը, բայց կը զգայի որ կանգ առած էր հոն ու դեռ զիս կը լրտեսէր:

Ո՞վ էր, ի՞նչ էր: Մա՞րդ թէ անասուն:

Թոնչ կ'ուզէր ինձմէ: Ձէնք չուէնէի. և ո՛չ իսկ
գաւազան մը. փախչելը խենթութիւն էր. ամէն
պարագայի մէջ. ինչ որ ալ ըլլար. իմ վրաս
յարձակելու քաջութիւնը չուէնէր: Ակոսաներս
սեղմած, ուղղակի իր վրայ գացի: Ամէն գնով
չէի ուզեր որ զիս սառեցնող երկիւղը նշմարէ
ան: Ճերմակ ծաղիկներով մեծ մացառներու հոծ
հիւսկէններուն մէջէն ճամբայ բացի, և քսան
քայլ անդին տեսայ հրէշը, որ ուսին վրայէն
զիս կը դիտէր վարանոտ: Շեշտակի իր աչքե-
րուն մէջ նայելով քանի մը քայլ եւս առի:

— Ո՞վ ես դուն, պոռագի:

Ջանաց դիմադրել իմ նայուածքիս:

— Ո՛չ, բաւ յանկարծ և կրօնկներուն
վրայ ետ դարձաւ ու ցատկոտելով փախաւ ան-
տառակին մէջէն:

Քիչ յետոյ, նորէն ետ դառնալով սկսաւ
դարձեալ զիս լրտեսել. աչքերը կը փայլէին
թանձր ոտներու ստուերին մէջէն:

Անեղիօրեան կը զայրանայի, զգալով որ ին-
ծի համար փրկութեան միակ միջոցն էր վտան-
գին դէմ երթալ. վճռական կերպով դէպի անոր
դառնուած տեղը ուղղուեցայ: Կէս շրջան մը ը-
րաւ և ծառերու ստուերին մէջ կորսուեցաւ:
Կարծեմ թէ անգամ մը եւս պատահեցայ իր աչ-
քերուն շողին, և ա՛լ բան մը չտեսայ:

Այն ատեն միայն մտածեցի որ ժամանակը
չափ առաջացած էր ու ատիկա կրնար ինծի հա-

մար ծանր անպատեհութիւններ ունենալ: Քանի
մը վայրկեանէ ի վեր արեւը անհետացած էր հո-
րիզոնին ետեւը. արեւադարձային երկիրներու
յառուկ կարճ վերջալոյսը կը հատնէր արդէն ա-
րեւելեան կողմը:

Խաւարի աւետարեր ցայգաթիթեռ մը գըլ-
խաւս վրայ կը թռչտէր անշուշտ: Եթէ չլի ու-
զեր խորհրդաւոր անտառին անծանօթ վտանգ-
ներուն մէջտեղը գիշերել, աճապարելու էի շԵՐ-
ջափակը դառնալ:

Իրաւ թէ ինծի համար շատ անհաճոյ բան
էր՝ ամառանքի ու ցաւի այդ տունը դառնալ,
բայց անշուշտ աւելի անհաճոյ էր՝ խաւարին ու
անոր վերապահած բաներուն ցանցին մէջ բըռ-
նուիլ: Այլանդակ արարածը ծածկող կապոյտ
ստուերներուն վրայ վերջին ակնարկ մըն ալ նե-
տեցի, և սկսայ դառիթափէն վար, դէպի գետա-
կը իջնալ, կարծելով թէ ճիշտ եկած ճամբաս
բռնած էի նորէն:

Տեսած բաներէս վրդոված, հապճեպով սկը-
սայ քալել, և քիչ ետքը՝ կոտորուած ծառերու
բուներով լեցուն տափաստանը հասայ: Մայրա-
մուտքէն ետքը երկարաձգուող անգոյն պայծա-
ռութիւնը մարելու վրայ էր: Երկինքին կապոյ-
տը վայրկեանէ վայրկեան աւելի մութ գոյն մը
ստացաւ, և պղտիկ աստղերը մէկիկ մէկիկ ծակը-
կեցին հաւանող լոյսը: Ծառերուն մէջտեղի մի-
ջոցները և բուսականութեան սիրապետող կա-

նանիին վրայից աղաղակները, որոնք մշուշոտ կապոյտ գոյն մը ունէին ցերեկին, սեւ ու խոր՝ դաւոր կը դառնային հիմա

Յառաջ գացի։ Բոլոր գոյները կը ջնջուէին, ծառերը իրենց մութ ստուերագիծերը կը ցցէին գէպի վճիտ երկինքը, և անոնց իրաններուն ստորին մասերը կը հալէին աղջամուղջին անորոշ դանդուածին մէջ։ Քիչ ետքը, ծառերը անօրացան ճամբուս վրայ, և թաւուտները աւելի տոռաւարացան։ Յետոյ, սպիտակ աւազով ծածկուած տարածութիւն մը եկաւ առջեւ, և անկէ ետքը, գիսախուլ թաւուտներով լեցուն ուրիշ դառիթափ մը։

Այլ կողմէս եկող թեթեւ խշրտուք մը կը վրդովէր զիս։ Նախ կարծեցի որ երեւակայութեանս մէկ քմահաճոյքն էր ատիկա, որովհետեւ, ամէն անգամ որ կենայի, ծառերուն դադաթնները երերցնող իրիկուան զեփուռէն ուրիշ ձայն մը չէր հասնէր ահանջիս։ Իսկ երբ կը վերսկսէի քալել, արձագանգ մը կը յամառէր հետեւիլ քայլերուս։

Թաւուտներէն կը հեռանայի, պարզապէս ու միայն անոնց բացուածքներուն ուղղութեան հետեւելով, ու երբեմն ալ յանկարծ ետիս դառնալով՝ որպէս զի խշրտուքին պատճառը երեւան հանէի, — եթէ երբեք իրապէս պատճառ մը գոյութիւն ունէր։ Կարելի չեղաւ բան մը տեսնել, հակառակ որ ուրիշի մը ներկայութեան տպաւոր-

ութիւնը հետզհետէ կը յետուէր մէջս։ Քայլերս աւելի փութացուցի, և, քիչ ետքը, պզտիկ օտարի մը առջև հասայ։ Սարը անցայ, և, ետիս դառնալով, շատ ուշադիր նայումք մը ուզողեցի տնցած ճամբուս։ Սեւ, բայց յստակ կերպով կը տեսնէի այդ ճամբան, մութ երկինքին տակ։

Յանկարծ տարտամ ստուեր մը երեւցաւ, վայրկեանի մը համար, հոգիներ կազմող գիծին վրայ, ու անմիջապէս անհետացաւ։ Հիմա վստահ էի որ շիկագոյն հակառակորդս կը հետապնդէր զիս, և այս գիտակցութեան վրայ եկաւ բարդուիլ ուրիշ անհաճոյ պարագայ մը եւս, — ճամբան կորսնցուցած ըլլալս։

Յուսահատօրէն չփոթած, այդ զաղտագողի հետապնդումէն հալածական, բոլոր արագութիւնովս սկսայ փախչիլ։ Ինչ որ ալ ըլլար, այդ արարածը քաջութիւն չունէր իմ վրաս յարձակելու, և կամ ինծի աննպաստ առիթի մը կը օպասէր զէթ։ Փախչելով հանդերձ, ամէն հոգ կը տանէի որ կարելի եղածին չափ բաց տեղերէ անցնիմ, որպէս զի հակառակորդս զիս յանկարծակիի բերելու միջոց չգտնէ։ Երբեմն կը կենայի, մտիկ ընելու համար, և վերջապէս կրկին այն համոզման եկայ որ, կամ թշնամիս ետ կեցած էր զիս հետապնդելէ և կամ վրդոված երեւակայութեանս մէկ բանդագողչանքն էր պարզապէս անիկա։ Անքնբերուն ձայնը լսեցի։ Աւելի փութացուցի քայլերս, և յանկարծ նշմարեցի որ մէկը օայթաքեցաւ ետեւի կողմս։

Ուժգնորէն դարձայ, անորոշ ծառերուն մէջէն բան մը նշմարելու ճիգ ընելով: Ինծի այնպէս թուեցաւ թէ սեւ ստուեր մը խոյացաւ, տարբեր ուղղութիւնով մը: Անշարժ, մտիկ ըրի. տկան ջներու միջ խժացող արիւնիս ձայնը միայն կար: Կարծեցի որ ջիղերս տակնուվրայ եղած էին և երեւակայութիւնս խաղեր կը խաղար ինձի: Դէպի ծովին ձայնը վերսկսայ քալել վրձնական կերպով:

Ծառերը աւելի անօտարցան, և, քանի մը վայրկեան ետքը, ծովին մութ ջրերուն մէջէն երկարող ցած ու մերկ հրուանդանի մը առջեւն էի: Հանդարտ ու պայծառ գիշեր մ'ն էր, և յարածուն աստղերուն յոյլ յոյլ ցոլքերը կը սարսառային ծովին հանդարտ ծփանքներուն մէջ: Քիչ մը անդին, ժայռերու անկանոն գոտիի մը կը զարնուէին ալիքները և տմոյն ցոլքով մը կը պսպզար անոնց փրփուրը: Արեւմուտքի կողմը, նշմարեցի երկինքին լոյսը որ կը խառնուէր Աստղիկին դեղին պայծառութեան: Արեւելեան կողմը, ծովեզերքը կ'անհետանար յանկարծ, իսկ արեւմտեան կողմէն՝ հրուանդանին մէկ ցցուածքը կուգար ծածկել զայն: Այն ատեն յիշեցի որ Մօսոյի յրջափակը արեւմուտքի կողմն էր:

Նստելի կողմս չոր ճիւղ մը կոտորեցաւ և խշրտուք մը լսուեցաւ: Դէպի սեւ ծառերը դարձայ, առանց բան մը կարենալ տեսնելու, — կամ պէտք եղածէն աւելին տեսնելով: Ամէն բան

սպառնական երեւոյթ մը կ'առնէր, դարանակալ թշնամութիւն մը կ'արտայայտէր. մութին մէջ՝ Այդպէս մնալի, վայրկեան մը թերեւ, յետոյ, առանց ծառերը աչքէ հեռացնելու, դէպի արեւմուտք դարձայ հրուանդանէն անցնելու մտադրութիւնով: Ծիշտ իմ դարձած պահուս, բերանարաց խաւարին մէջէն ստուեր մը շարժեցաւ, ինծի հետեւելու համար:

Սիրտս ուժգնորէն կը բարախէր: Քիչ յետոյ, դէպի արեւմուտք դարձող ծովափօրի մը լայն աղեղը տարածուեցաւ առջեւս ու կանգ առի: Անշուշտ ստուերն ալ կեցաւ, ինձմէ տասնհինգ քայլ անդին: Պզտիկ լուսաւոր կէտ մը կը փափլէր ծովափօրէն կազմուած աղեղին միւս ծայրը, և աւազուտ ծովափին գորշ տարածութիւնը՝ աստղերու ցոլքերուն տակ կ'երկարէր մեղմօքէն: Թերեւս երկու մղոնի միջոց մը կար իմ և լուսաւոր կէտին մէջոք: Միջև ծովափը հասնելու համար, կարանակալ ինծի սպասող ստուերներով լեցուն անտառին մէջէն անցնիլ և խիտ թաւառներով ծածկուած զառիթափէ մը վար իջնել հարկ էր:

Հիմա քիչ մը աւելի որոշ կերպով կը տեսնէի ոսոխս: Կենդանի մը չէր ան, քանի որ երկու ոտքի վրայ կը քալէր: Բերանս բացի որ խօսիմ, սակայն կոկորդա խուժող թուքերս ձայնս խափանեցին: Նոր փորձ մըն ալ ըրի:

— Ը՛վ է ան, պոռագի:

փանք մը եղաւ ինծի համար այդ ցաւոտ ճիւղ,
որմէ ազատելու համար փախած ու խորհրդաւոր
կղզիին մէջ արշաւանք մը ընելու ձեռնարկած
էի: Այն ատեն, հակառակ տկարութեանս, հա-
կառակ ուժասպառութեանս, ոյժերուս մնացորդը
հաւաքեցի վերջին ճիգով մը և դէպի լոյսը խո-
յացայ: Ինծի այնպէս թուեցաւ որ ձայն մը զիս
կը կանչէր: Յետոյ յանկարծ, ետեւէս եկող քայ-
լափոխերը դանդաղեցան, իրենց ուղղութիւնը
փոխեցին, և անոնց նախնային լսեցի մօլթին մէջէն:

Ե.

ԵՐԿՐՈՐԻ ՓԱՆՈՒՍՏ ՄԸ

Երբ բաւական մօտեցայ, տեսայ որ իմ սեն-
եակիս բաց դռնէն կուգար այդ լոյսը, և Մօն-
կօմլրիին ձայնը լսեցի՝ որ այդ լոյսի ցայթքը
պատող խաւարին մէջէն կը հնչէր ու բոլոր ոյ-
ժովը զիս կը կանչէր:

Շարունակեցի վազել: Քիչ ետքը, ձայնը
դարձեալ լսեցի: Ոնցեւոյ՜ ձայնով մը պատառ-
խանեցի իրեն, և, վայրկեան մը ետքը անոր
քով հասայ հեւասպառ ու ղեղեւուն:

— Ո՛ր սատաշային ծակն է՛ր մօտ, հար-
ցուց թեւս մտնելով ու զիս անանկ դիրքի մը
մէջ բռնելով որ լոյսը հազիւ հազ կ'իյնար դէմ-
քիս վրայ:— Երկուքս ալ այնքան զբաղած էինք
որ, ձեզ բոլորովին մոռցանք ու միայն վայր-
կեան մը առաջ խորհեցանք ձեր մասին:

Սեւեակէն ներս տարաւ զիս և թիկնաթո-
ւին վրայ նստեցուց: Քանի մը վայրկեան լոյսը
կատարելապէս խտրուց սչգերս:

— Չէինք կարծեր որ, առանց մեզի իմաց
առու, կղզին հետազօտելու պիտի ելլէք, ըսաւ:

վախճայ որ... բայց... առ ի՞նչ է... ի՞նչ կայ՝
կորովիս յետին մնացորդն ալ խոյս տուաւ
և թոյլ տուի որ գլուխս իյնայ կուրծքիս վրայ՝
կարծեմ թէ, ինծի զօնեալ խմցնելու այս առիթը
գոհունակութիւն պատճառեց իրեն։

— Աստուծոյ սիրոյն, սա դուռը գոցեցէ՛ք,
խնդրեցի։

— Քանի մը տարօրինակ... տարօրինակ ա-
րարածներով պատահեցաք, հէ՛, հարցուց։

Կնաց դուռը փակեց ու վերադարձաւ։ Ա-
ռանց ուրիշ հարցումի, քիչ մը եւս ջրախառն
զօնեալ տուաւ և ստիպեց որ կերակուր ուտեմ։
Կատարեալապէս յոգնարեկ էի։ «Մոռնալու» և
«ազդարարութեան» տարտամ խօսքեր մըմնջեց.
յետոյ կտրուկ կերպով հարցուց թէ ե՛րբ էի մեկ-
նած և ի՛նչ տեսած էի։ Ես ալ նոյնքան կտրուկ
ու լակոնական նախադասութիւններով պատաս-
խանեցի։

— Ըսէ՛ք, ի՛նչ կը նշանակեն այս բոլորը,
գոչեցի անրադատելի ջղայնոտութիւնով մը։

— Այնքան սոսկալի բան մըն ալ չէ։ Բայց
կարծեմ թէ ասկէ աւելին տեսնելու բաղձանք
չունիք. գէթ այս օրուան համար։

Կատուառիւծը աղեկտուր ոռնացում մը ար-
ձակեց յանկարծ, և Մօնկօմրրի հայնոյեց կիսա-
ձայն։

— Թող կրողը տանի զիս եթէ այս ծակը
աւելի անտանելի չէ քան... Լոնտոնի աշխա-
տանոցը... մէջի կատուններով...

— Մօնկօմրրի, բնդմիջեցի, ի՞նչ էր զիս հա-
յածողը։ Մա՛րդ՝ թէ կենդանի։

— Եթէ անմիջապէս չքնանաս, վաղը զա-
ռանցանք պիտի ունենաս, խորհուրդ տուաւ։

— Ի՞նչ էր զիս հայածողը, կրկնեցի ոտքի
ելլելով ու իր առջեւ տնկուելով։

Անկեղծօրէն անքերուս մէջ նայեցաւ և քե-
րանք կ'իկումով մը պրկուեցաւ։ Վայրկեան մը
տաաջուան իր վառվոռն նայուածքը ազդեցաւ։

— Ըսածէդ դատելով, յարեց, ուրուական
մը բլլալու է։

Բուռն գրգռութեան նոպայ մը եկաւ հա-
ժակել զիս ու անմիջապէս ալ անհետացաւ։ Գա-
ցի թիկնաթոռին մէջ ինկայ նորէն և ճակատս
ձեռքերուս մէջ սեղմեցի։ Կատուառիւծը նորէն
սկսաւ ոռնալ։ Մօնկօմրրի եկաւ ետեւո կեցաւ,
և, ձեռքը ուսիս վրայ դնելով, սկսաւ խօսիլ։

— Մտիկ բրէ՛, Բրէնտիք, թող տալու չէի
որ թափառէիր այս անպիտան կղզիին մէջ...
Սակայն, օրերիս, կարծածիդ չափ ալ սոսկալի
աչիւն կայ։ Զիդերդ խանգարուած են։ Կ'ուզե՞ս
որ քնարեր դ՛իդ մը տամ քեզի։ Ասիկա... (կա-
տուառիւծին ձայնը կ'ակնարկէր) դեռ քանի մը
ժամ պիտի տեւէ։ Այսպիսի ակտք է քնանալ,
եթէ ոչ պատասխանատու չեմ վիճակիդ։

Պատասխան չտուի, և, արմուկներս ծուն-
կերուս կոթնոցացած, դէմքս ձեռքերուս մէջ
պահեցի։ Քիչ ետքը, վերադարձաւ սեւորակ հե-

զուկով լեցուն շիշով մը, որուն պարու-
նակութիւնը խմցուց ինծի: Առանց ընդդիմու-
թեան կուլ տուի դեղը և Մօնկօմբրի, մահճօր-
բանին մէջ տեղաւորուելու համար ծգնեց ինծի:

Երբ արթնցայ, աղէկ մը լուսցած էր: Ձե-
զունք դ տելով անշարժ մնացի բաւական երկար
ատեն: Դիտեցի որ, տանիքի հեծանները նաւի
մը մնացորդներէն շինուած էին: Դուխս դար-
ձնելով նշմարեցի որ, պատրաստ կերակուր մը
դրուած էր սեղանին վրայ: Անօթի էի, հետեա-
բար մտադրեցի մահճօր. նէն վար իջնալ. օրրա-
նը, մտադրութիւնս խիստ քաղաքավարօրէն
կանխելով կարծես, ծոնցաւ և չորս ոտքի վրայ
զետեղեց զիս տս խտակամածին վրայ:

Եւայ ու սեղան նստայ. գլուխս ծանր էր,
և ի սկզբան տարտամ յիշատակներ միայն ունե-
ցայ նախընթաց իրիկուան անցուղարձերէն: Ա-
ռանց ապակիի պատուհանէն ներս մեղմօրէն փը-
չող առտուան գիփիւոր և առած սնունդս օժան-
դակեցին անաւնական հանգստի այն տպաւորու-
թեան զոր այն առտու գգացի: Յանկարծ, չըջա-
փակը առաջնորդող ներքին դուռը բացուեցաւ
ետե. ի կողմս: Դարձայ ու Մօնկօմբրի նշմարեցի:
— Աղէկ ես, քսաւ: Սոսկալիօրէն զբա-
ղած եմ:

Դուռը քայեց իր ետեւէն, ու յետոյ նշմա-
րեցի որ կղպելու մօտցած էր:

Անոր դէմքին նախորդ զիշերուան արտա-

յայտութիւնը միտքս եկաւ, և արկածներուս բո-
լոր յիշատակները վերակենդանացան փոխիփոխ
յիշողութեանս մէջ: Դարձեալ տեսակ մը երկիւղ
համակեց զիս, և, ճիշտ նոյն վայրկեանին, ցաւի
ճիչ մը լսուեցաւ: Բայց կատուափոխ ձայնը
չէր այս անգամ:

Ձեռքս գտնուող պատտօր պնակին վրայ դրի
և մտիկ ըրի: Բացի առտուան զիփիւրին փափը-
սուքէն, ամէն կողմ լուութիւն կը տիրէր: Սկը-
սայ եւթադրել թէ ականջներս խաբած էին զիս:

Երկար դադարէ մը ետքը, ականջներս սը-
րած, սկսայ ուտել: Քիչ ետքը, խիստ թեթեւ
ու ցած ուրիշ ձայն մը լսեցի: Քարացած էի
կարծես: Այս ձայնը, հակառակ տկար ու խուլ
ըլլալուն, այդ պատին ետեւէն մինչև հիմա իմ
լսած բոլոր ցոսկալի ճիչերէ աւելի յուզեց զիս:
Այս անգամուն, այդ ընդհատուող ու խզողիկ
չեչտերու ընոյթին վրայ ալ կարելի չէր սխա-
լիլ. ո՛չ մէկ կասկած այլ եւս անոնց ծագումին
մասին: Տագնապի նոպաներով ու հեծկլտութե-
քով ընդմիջուած ոգրեր էին: Այլ եւս վսրա-
նում չէի կրնար ունենալ անոնց նշանակութեան
մասին. — մարդկային էակ մըն էր տանջուողը:

Ատոր վրայ, ոտքի ելայ: Երեք քայլափո-
խով, սենեակին անդիի կողմը հասայ, և, ուռ-
նակը բռնելով, ներքին դուռը կոնակի վրայ
բացի:

— Է՛հ, Բրէնտի՛ք, կեցի՛ր հոտ, պողաց
Մօնկօմբրի միջամտելով:

Խօշոր շուն մը, զարմացած, օկսաւ հաչել ու ոռնալ: Վտակահոս, թանձրացած, սենալու մօտ կամ դեռ կօրմիր արիւններ տեսայ հոս ու հոն, և ասիս Ֆեխի յատուկ հոտ մը առի: Դուռին կէս բացուածքին մէջէն, գործողութեան յատուկ անկողինի մը կապուած բան մը նշմարեցի, հազիւ հազ թափանցիկ օտուերին խորը, կտրատուած, արիւնահոս ու տեղ տեղ փաթաթուած էակ մը: Յետոյ, Մօոօյի սուկալի և տըժգոյն երեւոյթը եկաւ այդ տեսարանը ծածկել:

Մէկ ակնթարթի մէջ, արիւնաթափ ձեռքովը բռնեց իմ մէկ ուսէս և պղտիկ տղու մը պէս զիս գետնէն վեր առնելով, գլխովս սենեակէն ներս նետեց: Մարմինիս ամբողջ երկայնքով ինկայ տախտակամածին վրայ. գուռը մօժաշտինդ փակուեցաւ, աղատելով զիս անոր բարկացայտ դէմքին բուռն արաքայտութենէն: Յետոյ բանալին ուժգնօրէն դարձաւ կղպանքին մէջ, և լսեցի որ Մօնկօմբրի կը փորձէր ինքզինքը արդարացնել:

— ... Իմ ամբողջ կեանքիս արդիւնքը կործանել, կ'ըսէր Մօոօ:

— Ան չկրնար հաւկնալ, կը կրկնէր Մօնկօմբրի իբր բացատրութիւն, շատ մը անորոշ նախադասութիւններու մէջ:

— Դեռ ժամանակ չունիմ... պառապանեց Մօոօ:

Մնացածը չկրցայ լսել: Դողդալով օտքի

ելայ. միտքս ամենասոսկալի ենթադրութիւններու քառս մըն էր դարձած: Մարդկային արին փոխանցել: Ինչպէ՞ս ընդունի, ասանկ բանի մը կարելիութիւնը. կը խորհէի: Որոտալի բերկինքին վրայ փայլակի մը բրած տպաւորութիւնը կ'ընէր այս գաղափարը ինծի: Յանկարծ, մտքիս տարտամ սարսափը, ինծի սպառնացող վտանգի բուռն իրականութեան մը փոխուեցաւ:

Իբր փրկութեան պատահական միջոց, խորհեցայ որ սենեակին արտաքին դուռը դեռ բաց էր: Հիմա բացարձակ կերպով համոզուած էի որ Մօոօ մարդկային էակի մը արիւնը փոխանցելու զբաղած էր: Այս կողմն ոտք դնելէս յետոյ, առաջին անգամ իր անունը լսելէս ի վեր, անդադար կը ճգնէի. կղզիաբնակներուն այլաճակ դար կը ճգնէի. կղզիաբնակներուն այլաճակ անասնութիւնը բացատրի՞ այդ սոսկալի գործողութիւններով: Եւ հիմա ամեն բան հասկրծողութիւններով: Եւ հիմա ամեն բան հասկրծողութիւններով: Եւ հիմա ամեն բան հասկրծողութիւններով: Եւ հիմա ամեն բան հասկրծողութիւններով:

Մօոօ և Մօնկօմբրի կոչուած այս զարչելի անզգամներուն մտադրութիւնն էր, պարզապէս զիս պահել, իրենց վատահոլութեան խոստումներով օրօրել, քիչ յետոյ մահէն աւելի ահաւոր կացութեան մը ենթարկելու համար, — նախ չարչարանք, և անկէ յետոյ, ամէնէն զգուշիկ անարգութիւնը զոր կարելի ըլլար երեւակայել:

այսինքն, հողիս կորուստի մատնելէ ետքը, Բրենց միւս հրէշներուն քով զրկել զիս ալ: Նայուածքս զէնք մը փնտռեց. չկար: Գաղսփար մը յղացայ յանկարծ: Ծալուող թիկնաթոռին վազեցի, և, մէկ ծայրը ոտքիս տակ զնելով, անոր ամէնէն ամուր ձողը փրցուցի: Պատահաբար, փայտը փրցուցած պահուս գամ մըն ալ միասին ելաւ. գամին սուր ծայրը դուրս ցցուած ըլլալուն, վտանգաւոր զէնքի մը հանգամանքը կուտար այդ ձողին. որ այլապէս անվնաս բան մը պիտի ըլլար: Դուրսէն ոտնաձայն մը լսեցի և անմիջապէս դուռը բացի. Մօնկօմըրի, որ արտաքին դուռն ալ վրայէս կղպելու մտադրութիւնով կուգար, հազիւ քանի մը քայլ հեռու էր անկէ:

Զէնքս վերադի, գլխուն նշան առնելով ուղղակի, բայց ասիկա դէպի ետ ոտուամ մը ըրաւ: Վայրկեան մը վարանեցայ, յետոյ, պատին անկիւնը դարձայ և բոլոր ոյժովս սկսայ փսխել: Իմացայ որ,

— Բրէնտիք... հէյ... Բրէնտիք... կը պոռար ապշահար: Բրէնտիք... տխմարութիւնը մէկդի...

Կը խորհէի որ, եթէ վայրկեան մըն ալ կործանցուցած ըլլայի, պիտի բռնուէի և աշխատանքի մը փորձարկութեան համար պահուած հնդկախոզի մը ճաշատագրին պիտի ենթարկուէի անկասկած: Մօնկօմըրի երեւցաւ չըջափակին ան-

կիւնը, ուրկէ վերջին անգամ մը եւս զիս կանչելը լսեցի: Յետոյ սկսաւ զիս հալածել, բաներ մը պոռալով զոր չէի հասկնար:

Այս անգամ սրարշաւ կ'երթայի. չեմ գիտեր դէպի ո՛ւր, հիւսիւսային-արեւմտեան ուղղութիւնով, որ ուղիղ անկիւն կը կազմէր նախորդ արշաւանքին մէջ բռնած ճամբուս հետ: Անգամ մը, ծովափին զառիթափէն վեր մագըլցած պահուս, ուսիս վրայէն ակնարկ մը նետեցի դէպի ետ, ու տեսայ որ հիմա Մօնկօմըրիին ետեւէն ծառան ալ կուգար: Մինչև զառիթափին գաղաթը խոյացայ կատաղօրէն և անթափանց պուրակներով եղիւրուած քարուտ ձորի մը մէջ մխրճուեցայ: Ամբողջ մղոն մը վազեցի այսպէս, հեռասպառ ու սրտիս բարախումը ականջներուս մէջէն զգալով. յետոյ, որովհետեւ ո՛չ Մօնկօմըրիին և ո՛չ ալ ծառային ոտքերուն ձայնը կը լսուէր քիչ, և որովհետեւ գրեթէ ուժանպատ էի, դէպի ծովափը դարձայ ուղղակի, — որքան որ կարելի էր ենթադրել անոր զրանուած կողմը, — և եղէգի կոյտի մը ետեւը կըծկուեցայ:

Երկար ատեն մնացի հոն. այնքան զարհուրած էի որ չէի կրնար տեղէս չարժիլ, և այնքան ալ խելայեղ՝ որ կարելի չէր ծրագրի մը վրայ խորհիլ: Զիս չըջապատող վայրի դաշտանկարը անշուշտ կը տարածուէր արեւին տակ, և միակ աղմուկը՝ իմ ներկայութենէս վրդովուած

անցած ամեն հաշեց: Յետոյ ամէն աղմուկ դադարեցաւ և սկսայ խորհիլ թէ ազատած էի:

Վայրկեանները կ'անցնէին, լուսթիւնը կը շարունակուէր, և վերջապէս, ժամ մը անցնելէ ետքը, օրրտ առի:

Ո՛չ չափազանց օարսափահար վիճակ մը ունէի այլ եւս, և ո՛չ ալ չափազանց վհատած, որովհետեւ, — ճիշտ տեղն է ըսելու, — սոսկումի և յուսահատութեան ամէն օհման գլած անցած էի այլ եւս: Կ'ըմբռնէի որ կեանքս իրապէս կորուսած էր ալ, և այս համոզումը ամէն բան փորձելու օյժ մը կուտար ինծի: Նոյն իսկ Մօնկօ-ձելու օյժ մը կուտար ինծի: Անոր հետ դէմ առ դէմ մըրիին պատահելու, անոր հետ դէմ առ դէմ գալու բաղձանք մը ունէի: Եւ որովհետեւ մէջէն անցած ջուրս մօտ էր, կը կարծէի որ, եթէ շատ նեղը մնայի, չարչարանքէ խուսափելու մէկ միջոց մը կը մնար գէթ ինծի. — վերջապէս գոնէ ջուրին մէջ խեղդուելուս արգելք չէին կրնար ըլլալ: Մինչև իսկ, անմիջապէս ջրամօյն ըլլալու գաղափարը ունեցայ, սակայն այս արկածին վերջաւորութիւնը տեսնելու արտաոգ հետաքրքրութիւն մը, ինքզինքիս դերակատարութեան մինչև վերջը հանդիսատես ըլլալու հետաքրքրութիւն մը, անրացաւորելի ու տարտամ պէտք մը կեցուց զիս: Թմրած ու փուշերուն խայթումէն կռկծացող անդամներս ձգտեցի յօրանջելով, շուրջս գտնուող ծառերը դիտեցի, և աչքերս՝ զիս լրտեսող սեւ դէմքի մը վրայ ինկան այն-

քան յանկարծապէս, որքան անիկա դուրս ցնցուեցաւ կարծես զինքը պատող դալար շրջանակէն:

Ծովափին վրայ, նաւակը դիմաւորելու եկող կապկածե արարածն էր. արմաւենիի մը շեղ ոստէն կախուած էր այդ հրէշը: Գաւազանս ուժով մը բռնեցի և ոռքի ելայ, ուղղակի իրեն դէմ: Բաներ մը սկսաւ քրթմնջել ազճատ կերպով. նախ,

— Դու... դու... դու... վանկերը միայն կրցայ որոշել իր ըսածներուն մէջէն:

Վար ցատկեց յանկարծ, և, ճիշդերը մէկդի ընելով, հետաքրքրութեամբ զննեց զիս:

Անասնացած միւս մարդերուն պատահած տեսնելու զգացած գարշանքս չէի զգար այս էակին հանդէպ:

— Դուն... րսաւ... նաւակին մէջ... կը խօսէր, մարդ մըն էր ուրեմն, — գոնէ այնչափով որչափ մարդ էր Մօնկօմրիին ծառան: — Այո՛, պատասխանեցի, նաւակով եկայ հոս... առագաստանաւէն իջայ...:

— Ահ, րրաւ: Իր շարժուն ու փափուկ աչքերուն նայուածքը իմ վրաս կը թափաւէր, ոտքերէս մինչև գլուխըս, հետզհետէ յառելով ձեռքերուս, բռնած գաւազանիս, ոտքերուս, և մարմնիս այն մասերուն ուր փուշերէն գոյացած պատրուածքները կ'երեւային: Այնպէս կը թուէր թէ բան մը կը

չփոթեցնէր զինքը: Աչքերը նորէն ձեռքերուս վրայ յառեցան: Իր ձեռքերէն մէկը երկարեց և սկսաւ դանդաղօրէն համբել:

— Մէկ, երկու, երեք, չորս, հինգ, է՛:

Այն պահուն չհասկցայ թէ ինչ բնի կուզէր: Ետքէն հասկցայ որ այդ երկուսն ինքնին ոմանց անչնորհ ձեռքերուն մատները, երբեմն մինչև երեք հատ պակաս կ'ըլլային: Սակայն, կարծելով որ անտրուկ բարեգալուստ մաղթելու նշան մըն էր, ես ալ միևնոյն ձեռքով պատասխանեցի: Ամենակատարեալ, դո՛ւնոսկութեան ձեռքով մը ծամածոց դէմքը: Իր արագ ու խուսափուկ նայածքը դարձեալ հետախուզեց զիս այն ատեն: Նահանջի բուռն շարժում մը բրաւ և անհետացաւ: Կտերներուն ճիւղերը, զոր իրարմէ հեռացուցած էր, ազատ ձգուելով նորէն միացան: Թաւուտին մէջէն քանի մը քայլ առի հետեւելու համար անոր, և զ'ըմանքով դիտեցի որ՝ աւելի վերի ճիւղերուն վրայէն իջնող կճնիներու փունջէ մը կախուած էր. իր վախ ու երկար թեւով, և ուրսխօրէն կ'օրօրուէր: Կոշակը դարձուցած էր ինծի:

— Է՛, ետքը՛, բաի՛:

Ինքն իր վրայ դառնալով գետին ցաակեց և դիմաց կեցաւ:

— Ինծի նա՛յէ, ըսի, ուտելիք բան մը ո՛ւր կրնամ գտնել:

— Ուտել, բաւ: Մարդու սնունդ ուտել... Հիմա... Հիւղակներուն մէջ:

Աչքերս կախուող կճնիներուն կողմը դարձան:

— Բայց, հիւղակը ո՛ւր է:

— Ահ:

— Ես նորեկ եմ, կը հասկնամ:

Ատոր վրայ, կէս շրջան մը բրաւ և աշխոյժ գնացքով մը սկսաւ քալել: Իր բոլոր շարժումները զարմանալիօրէն արագ էին:

— Ետեւէս եկո՛ւր, հրամայեց:

Քայլ առ քայլ հետեւեցայ իրեն. որոշած էի այս արկածին մինչև վերջին փուլը երթալիցը գուշակէի որ հիւղակները քանի մը կոշառ կուտին: Ապաստանարաններ ըլլալու էին, ուր կը քնակէր անշուշտ առաջնորդս, իրեն պէս ուրիշ երկոտանիներու: Հետ: Ո՛վ գիտէ. թերեւս ալ ինծի հանդէպ լաւ տրամադրուած պիտի գտնէի զանոնք. թերեւս անոնց մօքին վրայ ազդելու միջոցը պիտի գտնէի: Դեռ այն ատեն չէի գիտեր թէ անոնք ո՛րքան հեռու էին մարդկային օժիտի այն բաժինէն՝ զոր ես մտովի կը վերազրէի իրենց:

Կապկանման ընկերս քովս ի վեր կ'երթար, ցատկոտուն քալուածքով մը, թեւերը ճօճելով և օտորին կզակը դուրս ցցուած: Հետաքրքրուցայ գիտնալու թէ յիշելու կարողութիւնը ո՛րքան էր իր մէջ:

— Ո՛րչափ ատեն է այս կղզիին մէջն էք, հարցուցի:

— Որչափ առեն... ըսաւ:

Հարցումս երբ կրկնեցի, ձեռքին երեք մատները բացաւ: Բոլորովին ապուշ չէր ուրեմն, անկէ քանի մը աստիճան վեր էր գոնէ: Ուզեցի որ ձշտէ թէ ի՞նչ բան կ'ուզէր այդ շարժումով, օական կ'երեւայ թէ նեղուեցաւ ատկէ: Երկու երեք հարցումէ յետոյ, յանկարծ զատուեցաւ քովէս և ծառէ մը կախուած քանի մը պտուղներ փրցնելու համար վեր ցատկեց: Ափ մը փշոտ պճեղ փրցուց և սկսաւ պարունակութիւնը ուտել: Գոհունակութիւնով դիտեցի ատկիւ, որովհետեւ, անօթի չմեռնելու չափ ուտելիք մը գտնելու կարելիութիւնը կը տեսնէի գոնէ: Ուրիշ հարցումներ փորձեցի ուղղել իրեն, բայց իր արագ ու շաղփափ պատասխանները անժամանակ ու անկապակից էին շատ անգամ. հաղուադէպօրէն պարագային յարժարող բան մը կար անոնց մէջ, և մնացածը թութակի բառեր էին պարզապէս:

Բոլոր այս բաները այնքան գրաւած էին զիս, որ հազիւ թէ ուշադրութիւն կ'ընէի մեր հետեւած արահետին:

Քիչ յետոյ, սեւորակ ու փորուած ծառի կոճղերու քովէն անցանք ու հասանք բացասան մը որ դեղնօրակ ձերմակ կեղեւներով խճողուած էր ու անոնց մէջէն, քիթն ու կոկորդը այրող կծու մուխ մը կը տարածուէր: Այ կողմէ, ծովին կապոյտ տարածութիւնը նշմարեցի՝ մերկ

ծառի կտորի մը վրայէն: Սեւորակ ու խորա ու բորդ հրաբխային նիւթերու երկու փլփլած զանգուածներուն մէջէն փորուած նեղ կիրճի մը կը յանգէր յանկարծ արահետը: Հոն իջանք:

Ծծմբային հողին վրայ հայելիացող շլացուցիչ պայծառութենէն ետքը, այս անցքը չափազանց մութ էր: Պատերը երկու կողմէն վեր կը ցցուէին ուղղաձիգ կերպով և վերը իրարու կը մօտենային: Կանանչ ու չէկ ցուլեր կը պարէին աչքերուս առջև: Առաջնորդս կեցաւ յանկարծ:

— Իմ տունս, ըսաւ:

Ժայռին վրայ գոյացած ձեղքուածքի մը մէջ գտայ ինքզինքս, որ նախ բացարձակօրէն մութ թուեցաւ ինծի: Նախ տարօրինակ ձայներ լսեցի և ուժով մը աչքերս շփեցի՝ ձախ ձեռքիս յօդերովը: Աղաոտ ձգուած կապիկի վանդակի մը հօտին նմանող հոտ մը առի: Քիչ մը քնդին, արեւոտ կանանչներու կանոնաւոր զարթոթափի մը կը յանգէր ժայռը, և, նեղ միջոցի մը մէջէն, լոյսը կուգար ամէն կողմէ բախել ներսի մթութեան:

ՅՈՒՆԻՔԻՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այն ատեն պաղ բան մը դպաւ ձեռքիս։ Ուժգնօրէն սարսռացի. և դիմացս նշմարեցի վարդազոյն տարտամ մարմին մը, որ ամէն բանէ աւելի մորթագերծ եղած աղու մը կը նմանէր։ Այդ արարածը ճիշտ ու ճիշտ հեղգերէի (սի) մեղկ ու զգուհիի դիմագծերը ունէր. ցած ճակատով ու դանդաղ շարժումներով։ Յորդ, ոյտէն մուրթին անցնելու հետեւանք եզոդ տեսողութեան խանգարումս երբ անցաւ, սկսայ որոշապէս տեսնել։ Ինծի հպած պզտիկ արարածը, առջեւ կանգնած, զիս կը զննէր։ Առաջնորդս անհետացած էր։

Դռնուած տեղս. լավայէ գոյացած բարձր պատերուն մէջ փորուած անցք մըն էր, — խորունկ ձեղքուած մը որուն երկու կողմէն, ժայռերուն յեցած ծովային բոյսեր, արմաւենիներ ու եղէգներ կը ջրուէին գիրկընդիսառն, և, անթափանցելիօրէն մութ ու տձեւ. թագստոցներ կը ձեւացնէին, Հեղեղատին երկու կողերուն մէջ տեղի հազիւ թէ երեք մէթը լայնքով օձապըտայտ միջոցը, լեցուած էր պտուղի փշրանքնե-

բով և ամէն տեսակ աւելցուքներով, ինչ որ կը բացատրէր տիրող զարչահոտութիւնը։

Վարդազոյն պզտիկ էակը կը շարունակէր զննել զիս, երբ կապկամարդուկս երեւցաւ ամենէն մօտակայ որջին բերանը, ու նշան ըրաւ ինծի որ ներս մտնեմ։ Ծիշտ նայն վայրկեանին, այս տարօքինակ փողոցին միւս ծայրը գտնուող անձաւներուն մէկէն՝ ձանրաչարժ ու կռպիտ հըրէշ մը դուրս եկաւ, անդամները ձգտելով. այս տձեւ տառերը ջրուեցաւ տերեւներու փողփողուն կանանչին առջեւ և աչքերը իմ վրաս տեսնեց։ Վարանեցայ. մտքէս անցաւ եկած ճամբովս փախչիլ դէպի ետ. յետոյ, վճռեցի այս արկածին մինչև ծայրը երթալ, գաւազանս ուժով մը օեղմեցի ափիս մէջ և քարանձաւէն ներս պարդեցայ, առաջնորդիս ետեւէն։

Կէս մեղուափեթակի ձեւով կիտաբօլօրակ մըն էր, և, ներքին մասը կազմող ապառաժէ պատին առջև, զանազան պտուղներու պաշար մը դիզուած էր։

Քարացած լավայէ ու փայտէ զանազան կոշտ անօթներ տալին անկին ձգուած էին գետնին վրայ, և անոնցմէ մէկն ալ, տեսակ մը անշահ պատուանդանի վրայ էր դրուած։ Կրակ չկար։ Որջին ամէնէն մութ մէկ անկիւնը տձեւ զանգուած մը կծկուած էր որ, զիս տեսնելուն, քթմնջիւն մը արձակեց. կապկամարդուկս, մուտքի թեթեւ լոյսին դէմ ոտքի վրայ կեցաւ

և բացումը նարգիլակ (noix de coco) մը երկա-
րեց ինծի, մինչ ես ալ դիմացի անկիւնը կը քն-
չուէի հոն կծկուելու համար: Պրուզը առի և
սկսայ կրծոտել, այնքան հանդարտ երեւոյթ մը
տալով ինքզինքիս որքան կարելի էր՝ հակառակ
սաստիկ վախիս ու հակառակ այս որջին մէջ
տիրող անտանելի օդի պակասութեան: Վարդա-
գոյն պզտիկ էակը երեւցաւ մուտքէն առջև, և
թուխ դէմքով ու հրավառ աչքերով ուրիշ եր-
կոտանի մըն ալ եկաւ գիս դիտել, անոր ուսին
վրայէն:

— Հէ՛, մոնչեց անորոշ զանգուածը դիմացի
անկիւնէն:

— Մարդ մըն է, Մարդ մըն է. փութաց ը-
սել առաջնորդս. Մարդ մը, Մարդ մը, կենդանի
Մարդ մը, ինծի՛ պէս:

— Հասկցանք. բնդմիջեց խաւարին մէջէն
եկող ձայնը քրթմնջիւնով մը:

Նարգիլակը կը կրծոտէի, տպաւորիչ լու-
թեան մը մէջ. ի դուր աշխատելով որոշեց թէ
ի՛նչ տեղի կ'ունենար այդ խաւարին խորը:

— Մարդ մը, կրկնեց ձայնը: Մեր քովը
պիտի մնայ:

Ուժեղ, բայց քիչ մը վարանաւ այդ ձայնը
տարօրինակ բան մը ունէր իր մէջ, տեսակ մը
սուլոյ հնչականութիւն որ մասնաւոր ուշադրու-
թիւնս գրաւեց. և ռակոյճ զարմանալի ճշու-
թիւնով մը կ'արտասանէր բառերը:

Կապկամարդը երես նայեցաւ, իբր թէ բան
մը ակնկալէր: Այն տպաւորութիւնը ունեցայ որ
հարցական լռութիւն մըն էր աս:

— Ձեր քովը պիտի մնամ, ըսի:

— Մարդ մըն է. Օրէնքը պէտք է սորվի
ուրեմն:

Հիմա կը օկսէի սեւ բան մը զանազանել
խաւարին մէջէն, — գլուխը ուսերուն մէջտեղը
խրած էակի մը տարտամ շրջագիծերը: Այն ատեն
դիտեցի որ որջին մուտքը խափանուած էր եր-
կու նոր գլուխներով: Ձեռքս աւելի ամրապէս
փակաւ գէնքիս: Խաւարին մէջի էակը աւելի
բարձր շեշտով մը ըսաւ.

— Բանաձեւը արտասանէ՛:

Ատկէ առաջ կմկմացածը չէի լսած, հետեւա-
բար տեսակ մը հանդիսաւոր ընթերցումի շեշ-
տով կրկնեց.

— Չորս ոտքի վրայ չքալել: Օրէնքը աս է:

Ապշած էի:

— Բանաձեւը արտասանէ՛, մրմոաց Կապ-
կամարդը:

Ինքն ալ կրկնեց զայն, և մուտքին առջև
գտնուողները ձայնակցեցան իրեն, տպառնական
շեշտ մը տալով իրենց ձայնին: Կռահեցի որ ես
ալ պարտաւոր էի այս տխմար բանաձեւը կրկ-
նելու, և այն ատեն, անհեթեթ արարողութիւն
մը ծայր տուաւ: Խաւարին մէջէն եկող ձայնը
խենթ ու խելաւո երգաօացութիւններու շարք մը

սկսաւ, և միւս բոլորին հետ միասին ետ ալ կրկնեցի զանոնք բառ առ բառ: Երտասանած տեննին, այս ու այն կողմ տատանելով, ձեռքերով իրենց երանքները կը ծեծէին, ու ետ ալ կը հետեւէի անոնց օրինակին: Կրնայի երեւակայել թէ մտած և արդէն իսկ ուրիշ աշխարհ մը փոխադրուած եմ, այս մութ որջին խորը, այս տարածում ու այլանդակ արարածներու մէջ տեղը, որոնք համաչափօրէն կը տատանէին ու կ'երգէին, իրենց սեւ էութիւնը տեղ տեղ լոյսի ջուրով մը բծաւորուած:

— Չորս ոտքի վրայ չքալել: Օրէնքը առ է:

24. որ մարդ ենք:

— Խմելու համար լեզուն դուրս չհանել: Օրէնքը առ է: 25. որ մարդ ենք:

— Միտ ու ձուկ չուտել: Օրէնքը առ է:

26. որ մարդ ենք:

— Ծառերու կեղեւը չճանկոտել: Օրէնքը առ է: 27. որ մարդ ենք:

— Ուրիշ մարդիկը չհալածել: Օրէնքը առ է: 28. որ մարդ ենք:

Դիւրին է մտադածը երեւակայել. — պատուէրները կը սկսէին այս խենթ արարքներէն ու կը պարունակէին մինչև իսկ այն տեսակ արգելքներ՝ որոնք պարզապէս անկարելի, անհեթեթ ու անպատկառ բաներու համար դրուած ըլլալ կը թուէին ինծի այն ատեն: Տեսակ մը համաչափ եռանդ համակեց մեզ ամէնքս. հեռզնե-

տէ արագացող տատանումով ու փոխասացութիւնով մը կրկնեցինք այս տարօրինակ օրէնքին յօդուածները: Երեւոյթապէս, իբր թէ այս վայրենիներուն ընթացքէն վարակուած կ'երեւայի, սակայն ներքնապէս, խնդուքն ու զգուածքը իրարու հետ մրցումի ելած էին մէջ: Պատուիրանքներու անվերջանալի շարքի մը քաղուածքը ըրինք մէկ ծայրէն միւսը, յետոյ փոխասացութիւնը նոր ձեւ մը առաւ:

— Անորն է՝ տանջանքի տունը:

— Անորն է՝ ստեղծող ձեռքը:

— Անորն է՝ վիրաւորող ձեռքը:

— Անորն է՝ բուժող ձեռքը:

Ու այսպէս յաջորդաբար, շատ անգամ բացարձակապէս անհաւանալի բարբառով մը, անոր վրայ հիւստուած երկարապատում նոր շարք մը ծայր տուաւ, թէև չէի գիտեր թէ ո՛վ էր ան: Պիտի ենթադրէի որ կ'երագեմ, սակայն երբեք երազի մէջ երգելու ձայն չէի իմացած:

— Անորն է՝ սպաննող փայլակը:

— Անորն է՝ խորունկ ծովը, կ'երգէինք:

Սոսկալի դաղափար մը ունեցայ. Մօռօ այս մարդիկը անասնացնելէ յետոյ, կրնար իր մասին տեսակ մը աստուածացում ներարկել անոնց ճշգրտած ուղեղներուն: Սակայն, նոյն իսկ այս բացատրութիւնը մտաբերելէ յետոյ, անկարելի էր ինծի համար երգելէ դադարիլ, որովհետև լաւ կը տեսնէի թէ ի՞նչ տեսակ ճերմակ ակռաներէ և հեւժու ճիրաններէ շրջապատուած էի հոն:

— Անորն են՝ երկնքի աստղերը:

Փոխասացութիւնը լինցաւ վերջապէս: Տե-
սայ որ կապկամարդուն դէմքը քրտինքով ողոր-
ուած էր, և աչքերս վերջապէս մութին վար-
ժուած ըլլալով, ձայնին եկած անկիւնը նստող
անձնաւորութիւնը քիչ մը աւելի աղէկ կրցայ
նշմարել հիմա: Մարդու մը հասակը ունէր, սա-
կայն մարմինը գորշ ու ողորմազով մը ծած-
կուած ըլլալ կը թուէր, կարճ թաքնուած շունի
մը պէս (terrier): Ինչ տեսակ բան էր: Ամէնքը
ինչ էին: Երեւակայելի ամէն ահաւոր տիմար-
ներով ու հաշմանդամներով շրջապատուած են-
թադրեցէք պահ մը ինքզինքնիդ, և այն ատեն
պիտի կրնաք ըմբոսնել գէթ մի քանին այն զգա-
ցումներէն՝ որոնցմով տողորուած էի՝ մարդկա-
յին այդ այլանդակ ծաղրանկարներուն մէջտեղը:

— Այս մարդը հինգ մատ ունի, հինգ մատ,
հինգ մատ... ինծի պէս, կ'ըսէր կապկամարդը:

Ձեռքերս երկնցուցի: Անկիւնի գորշունակ
արարածը դէպի աստղ ծոցեցաւ:

— Ձորս ոտքի վրայ չքալել՝ Օրէնքը աս
է: Չէ՛ որ մարդ ենք:

Արտառոց կերպով տձեւ բան մը երկարեց
իբր ձեռք՝ և մատներս բռնեց: Կարծես թէ այ-
ծեամի կճեղ մըն էր զոր կտրատեր ու ճանկերու
վերածեր էին: Ձարմանքէս ու ցաւէս չպոռալու
համար ինքզինքս զգպեցի: Մէջքը քիչ մըն ալ
կորացաւ, եղունգներս գննելու համար. հրէշը,

դէպի բացուածքէն եկող լոյսը յառաջացաւ, և
զգուանքի օարսուռով մը նշմարեցի որ, դէմքը
ո՛չ մարդու դէմքի կը նմանէր և ո՛չ ալ կեն-
դանիի, — գորշ մազերու կոյտ մըն էր ան պար-
զապէս, որուն վրայ բերնին ու աչքերուն տե-
ղերը ցոյց տուող երեք շրջանակներ կային:

— Եղունգները կարճ են, դիտել տուաւ, ա-
հաւոր անձնաւորութիւնը, դէմքին երկար մա-
զերուն մէջէն: Աւելի աղէկ. շատերը կը նեղ-
ուին երկար եղունգ ունենալէ:

Ձեռքս ձգեց ու բնազդօրէն գաւազանս բռն-
եցի:

— Արմատներ ու ծառեր ուտել, — աս է ի՞նչ
կամքը, յարեց կապկամարդը:

— Օրէնքը օորվեցնողը ես եմ, բաւ գորշ
հրէշը: Բոլոր նորեկները հոս կ'ըզան, Օրէնքը
օորվելու համար: Խաւարի մէջ կը նստիմ ու
Օրէնքը կը կրկնեմ:

— Իբաւ է, հաստատեց մուտքին առջև. կե-
ցող երկտանիներէն մին:

— Օրէնքին անաստողներուն պատիժը օոս-
կալի է: Խուտափում չկայ:

— Խուտափում չկա՛յ, կրկնեցին ամէնքը մէկ,
երկշուռ նայուածքներ արձակելով իրարու:

— Բնա՛ւ, բնա՛ւ, բնա՛ւ խուտափում չկայ,
չեւտեց կապկամարդը: Նայէ՛, անգամ մը, պրզ-
տիկ բան մը, գէշ բան մը ըրի՛. կարկաչեցի՛,
կարկաչեցի՛, փոխանակ խօսելու: Ո՛չ ոք կը հաս-

կընար: Ձեռքս այրուեցաւ, նշանը մնաց: Մեծ է ան. բարի է:

— Խուսափում չկա՛յ, կրկնեցին միւսները քովերնին նայելով:

— Ամէն մարդ գէշ բանի մը հակամէտ կ'ըլլայ, վրայ բերաւ Օրէնքի պահապան հրէշը: Ձեր հակամիտութիւնը չենք գիտեր: Պիտի հաակընանք: Ոմանք հակամէտ են շարժող բաները հետապնդելու, լրտեսելու, գաղտագողի օպորդելու, առիթ գտնելու և ցատկելու, սպաննելու և խածնելու, ամրապէս խածնելու... Գէ՛շ բան: — Ուրիշ մարդիկը չհալածել, Օրէնքը աս է: Չէ՛ որ մարդ ենք: — Միս և ձուկ չուտել: Օրէնքը աս է: Չէ՛ որ մարդ ենք:

— Խուսափում չկա՛յ, ընդմիջեց մուտքին առջև կայնած վայրենին:

— Ամէն մարդ գէշ բանի մը համամիտ կ'ըլլայ. վրայ բերաւ Օրէնքի պահապան հրէշը: Ոմանք հակամէտ են ակռաներով ու ձեռքերով արմատներուն մէջանող փոքրելու և հողը շնչելու քիթէն ներս... Գէ՛շ բան:

— Խուսափում չկա՛յ, կրկնեցին մուտքին առջևի երկօտանիները:

— Ոմանք ծառերուն կեղեւները կը հանեն, օմանք մեռածներու գերեզմանները կը փորեն, ոմանք ճակատով, ոտքերով կամ եղունգներով կը կռուին մէկմէկու հետ, առանց որ և է պատճառի, ոմանք աղտեղութիւնը կը սիրեն:

— Խուսափում չկա՛յ, արտասանեց կոպկոմարդը բռնաբեր քերելով:

— Փախուստ չկա՛յ, բռաւ նաև վարդազօյն պզտիկը:

— Պատիժը ապահով ու ծանր է: Ուրեմն սորվէ՛ Օրէնքը: Կրկնէ՛ բանաձեւը:

Անմիջապէս օրէնագէտը վերսկսաւ այս տարօրինակ օրէնքին փոխաօացութիւնները, և ամէնքս մէկ սկսանք դարձեալ երգել ու երգողներ: Այս միօրինակ օաղմոսերգութիւնը և տիրող զարշահողութիւնը գլխու պտոյտ կը պատահէին ինծի, և սակայն անյողդողդ մնացի, յուսալով որ քիչ յետոյ խնդրոյն խօրը թափանցելու առիթ պիտի ունենամ:

— Չորս օտքի վրայ չբալել: Օրէնքը աս է: Չէ՛ որ մարդ ենք:

Անանկ աղմուկ մը կը հանէինք որ ուշագրութիւն չէի ըրած թէ դուրսէն ձայն մը կար, մինչև որ մէկը, — նյմարած Խոզամարդերէս մին, — գլուխը վարդազօյն պզտիկ էակին վրայէն դէպի առաջ երկարեց ու զարհուրած չեշտով բան մը պօռաց, զոր սակայն չհասկցայ:

Մուտքին առջև ոտքի վրայ կեցողները անհետացան իսկոյն. կապկամարդուկս դուրս խոյացաւ, ու առանձին մնացի, որովհետև անոր հետեւեցաւ նաև խաւարին մէջ նստող էակը, — որուն ինչքան գեր, անճոռնի ու ալեխառն մաղերով ծածկուած ըլլալը այն առեւ, միայն նորմարեցի:

Յետոյ, դեռ մոռնալին առջեւ հասած, չունի մը հայիւնը լսեցի:

Նոյն վայրկեանին որչէն դուրս ելած էի, աթոռէն փրցուած գաւազանս ձեռքս ու ածողջ մարմինով դողահար: Իրենց անշնորհ գլուխները կէս մը թիկնոսկրին մէջ խրած այդ ածեւ էակներէն քսանի չափ կար առաջքս: Վրդոված շարժումներ կ'ընէին անոնք: Կիսակենդանիի սւրիչ դէմքեր դուրս կուգային միւս որջերէն. խոռովուած երեւոյթով: Աչքերս անոնց դարձած կողմը ուղղելով տեսայ որ, Մոռոյին սեւ օտուերը և տնաւոր ճերմակ գլուխը կ'երեւային ծառերուն տակ, որջերը առաջնորդող անցքին ծայրը, և դէպի մեզի կուգար մուշին մէջէն: Անիկա կը դապէր ցատկոտող շունը, ու շատ մօտէն իրեն կը հետեւէր Մոռոյմըրի, բէվօլվըրը վեր բռնած:

Սոսկումէս քարացած մնացի վայրկեան մը:

Ետին դարձայ, և տեսայ որ լայն ու գորշ դէմքով և պզտիկ աչուկները քթքթուն հսկայ վայրենի մը կը խափանէր ճամբաս այդ կողմէն: Անիկա դէպի ինծի կուգար: Ամէն կողմս հեղազօտեցի, և աջ կողմս, հինգ կամ վեց մէթր անդին, ապառաժէ պատին վրայ նեղ ճեղք մը նշմարեցի, որուն մէջէն մազուող լոյսի ճառագայթը խաւարը կը կտրէր չեղակի:

— Բռնեցէ՛ք, պոռաց Մոռո, տեսնելով որ դէպի այդ ճեղքուածքը կ'երթամ:— Բռնեցէ՛ք զայն, հրամայեց կրկին:

Ատոր վրայ, վայրենիներուն դէմքերը միտա մի իմ կողմս դարձան: Բարբաղդաբար անոնց անասնական ուղեղին հասկացողութիւնը շատ զանդաղ էր:

Ձախաւէր ու անճարակ հրէշ մը ետին դարձաւ, հասկնալու համար թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէր Մոռո. ճիշտ դարձած բոպէին, ուսովս գետին գլտորեցի զայն և այդ անկումին ոյժովը գնաց ինքն ալ ուրիշ մը տապալեց: Փորձեց ելլել ու հասնիլ ինծի, բայց չյաջողեցաւ: Վարդագոյն պզտիկ արարածը խոյացաւ զիս բռնելու համար, սակայն գաւազանի հարուածով մըն ալ զայն տապալեցի, և գաւազանին վրայի գամը վերք մը բացաւ իր անշնորհ դէմքին վրայ: Յաջորդ բոպէին, գահավէժ արահետէ մը վեր կը մագլցէի, — ճամբայէ աւելի կիտահակ ծխնելոյց մը կարծես որ հեզեղաւորն մէջէն դէպի վեր կը բարձրանար: Մռնչիւն մը և պոռչտութիւններ հասանականջիս:

— Ետեւէն վազեցէ՛ք, ետեւէն վազեցէ՛ք:

Գորշ հրէշը երեւցաւ ետեւի կողմս և իր մեծազանգուած մարմինը ցից բաւիղէն վեր օկոտւալարժիլ: Միւսներն ալ անոր կը հետեւէին ոտնալով:

Նեղ գահաւանդին զագաթը ելայ, և մարդանասուններու գիւղին արեւմտեան կողմը, ծըծըմբոտ գետին մը հասայ: Վաղելով կտրեցի անցայ այդ միջոցը, հոս ու հոն բուսած քանի մը ծառեր միայն ունեցող ցից դարվար մը իջայ, և

մեծ եղէգներով լեցուն ծանծաղուած մը հասայ: Հոն մտայ և մխրճուեցայ մինչև անոնց խիտ ու ստուերոտ մէկ տեղը, ուր հօգը տեղի կ'ուտար սաքերուս ներքև:

Ժայռին ճեղքը անակնկալ պատճառ մըն էր եղած փրկութեանս ի նպաստ, որովհետեւ, շեղակի վեր ելլող նեղ բաւիղը մեծապէս նեղած ու յապաղեցուցած ըլլալու էր հեռապնտոյնները: Երբ ես եղէգներուն մէջ կը մխրճուէի, անոնցմէ ամէնէն առաջընթացը դեռ նոր դուրս կ'ելլէր խրամատէն:

Քանի մը վայրկեան վազքս շարունակեցի եղէգնուտին մէջէն: Բիշ յետոյ, օդը օպտոնական աղաղակներով թնդաց շուրջս: Հեռապնդումին թոհուբոհը, եղէգներուն փշուրիւր և պահէ պահ, ոստերուն ճարճատուած լսեցի: Հըրէշներէն ոմանք վայրի կենդանիներու պէս կը մոնչէին: Զախ կողմէս շուրջ կը հաչէր. լսեցի որ նոյն ուղղութիւնով աղաղակներ կ'արձակէին Մօռ և Մօնկօմըրի: Յեղակարծօրէն դէպի աջ դարձայ: Ինծի այնպէս թուեցաւ թէ նոյն պահուն Մօնկօմըրի կը պոռար ինծի որ փախչիմ, եթէ մեռնիլ չեմ ուղեր:

Շատ չանցած, ոտքերս սկսան կպշուռն ու մօրուտ հողին մէջ մխուրիլ. սակայն, յուսահատ ճիգով մը առաջ խոյացայ. գլուխս ծռած, մինչև ծունկերս մխուեցայ ծանծաղուտին մէջ և վերջապէս բարձր եղէգներուն մէջէն անցնող քա-

րուտ ու դերբուկ արահեռ մը հասայ: Հեռապնդումին թոհուբոհը դէպի ձախ կը հեռանար: Տեղ մը, կատուի մեծութիւնով, վարդագոյն ու տարօրինակ երեք կենդանիներ փախան առջեւէս, ցառկառելով: Այս արահեռը, օպիտակ կեղեւնեւորով ծածկուած ուրիշ բացաստանի մը միջէն անցնելէ յետոյ, նոր եղէգնուտի մը կը յանդէր: Յետոյ, յանկարծ կը դառնար, գահավէժ օահաւանդի մը եզերքը կը քերէր. — գահավէժ մը որ անգլիական որսագետնի մը եղերափօսին պէս յանկարծական ու անակնկալ կերպով կը ցցուէր դէմը: Արագութեանս բոլոր թափովը հասայ հոն և պարագութեան մէջ գլտօրեւելու զգայնութիւնը կրելէ յետոյ միայն հասկցայ, գահավէժին գոյսութիւնը:

Վարի փուշերուն մէջ ինկայ գլխի վայր. երբ ոտքի ելայ, մէկ ականջս օկրդուած ու երեստ արիւնլուայ էր: Ժայռերով ու փուշերով լեցուն ցից հեղեղատի մը մէջ գլտօրած էի: Երկար լորտներով մառախուղ մը կը տարածուէր շուրջս, և այս մշուշը կը գոյանար նեղ առուակի մը վրայ, որ ձորակին մինչև յառակը կ'իջնէր գալարուն: Տերեկուան ջերմ տապին առեւնը մառախուղի մը գոյութիւնը զարմանք պատճառեց ինծի, սակայն խորհրդածութիւններով տնտնալու առեւնը չէր: Հոսանքին ուղղութիւնը բռնեցի, յուսալով որ մինչև ծովը պիտի հասնիմ այդ կերպով և անոր մէջ խեղդուելու միջոցը պիտի ունենամ գտնէ:

քիչ մը ետքը միայն նշմարեցի որ ինկած առե՛ն-
զաւազանս կորսնցուցած էի:

Շատ չանցած, ձորակը նեղցաւ, անանկ որ
ջուրին եղերքէն քալելու տեղ չմնաց ինծի, և,
անփութօրէն առուակին մէջ մտայ: Անմիջապէս
օտարութեաց դուրս ելլել սակայն, որովհետեւ
ջուրը գրեթէ եռացած էր: Նշմարեցի նաեւ որ
ծծմբային նուրբ փրփուր մը կը ծփար մակերե-
սին վրայ: Հօն, ձորակը անկիւն մը կը ձեւացը-
նէր, գրեթէ ուղիղ անկիւն մը, զոր դառնալուս
պէս, կապոյտ հորիզոնին տարտամութիւնը տա-
րածուեցաւ առջեւս: Արեւը բիւրաւոր երասանդ-
ներով կը ցոլանար մօտակայ ծովին մէջ: Մահը
առջեւս էր:

Քրանաթոր ու շնչասպառ էի սակայն: Ատ-
կէ զառ, տեսակ մը հպարտութիւն կը զգայի զիս
հետապնդողները գլած անցած ըլլալուս համար.
այդ ուրախութիւնն ու գերազրգոսութիւնը ա՛ն-
միջական կերպով ծով նետուելուս արգելք
եղան:

Դէպի եկած կողմս դարձայ, ականջներս
սրած: Ճանճերու բզզիւնէն և մացառներու մէ-
ջէն ցաակոտող քանի մը միջատներու ձագռու-
քէն ուրիշ ոչինչ կը խանգարէր օդին հանդար-
տութիւնը:

Այն ատեն, հազիւ թէ լսելի կերպով ական-
ջիս հասաւ՝ նախ շուռի մը հաշիւնը, յետոյ ձայ-
նի տարաւամ հնչիւն մը և խարազանի մը շա-
շիւնը:

Այս ձայները աւելցան, յետոյ պակսեցան,
հոռանքն ի վեր ելան ու վերջապէս մարեցան:
Հետապնդումը վերջ գտած կը թուէր ժամանակի
մը համար:

Բայց հիմա գիտէի թէ այդ երկոտանիներու
կողմէ օգնութեան յոյս չկար ալ ինծի համար:

Դէպի ծովը սկսայ երթալ: Տաք ջուրի տա-
ուակը կը լայննար, աւազով ու խտտեով խա-
փանուած գետաբերան մը կը ձեւացնէր, որուն
վրայ գանուող կարգ մը խնչեփառներն ու եր-
կայն մարմինով բազմոտանի կենդանիները կըռ-
կըռացին երբ ես մօտեցայ: Մինչև ակիքներուն
եզերքը հասայ, ու հոն ապահով զգացի ինք-
զինքս վերջապէս: Դէպի ետ դարձայ, և, ձեռ-
քերս ազդրերուս վրայ դրած, դիտեցի թաւ կա-
նանչութիւնը, որուն վրայ մշուշոտ խրամոտ մը
կը ձեւացնէր չօգեպառ հովիւր: Սակայն գե-
րազրգոսութիւնս ու յուսահատութիւնս անանկ
համեմատութիւն մը առած էին՝ որ չէին թոյ-
լաբերէր ինծի մեռնիլ, — թէև այս իրողութիւնը
կասկածելի պիտի թուէր ամէն անոնց, որոնք
ճշմարիտ վտանգը չեն տեսած երբեք:

Այն ատեն խորհեցայ որ դեռ միջոց մը կար
ինծի համար: Չէի՞ կրնար աւազուտ ծովափին
չըջանը ընել և տաւն հասնիլ՝ քանի որ Մօսո,
Մօնկօմըրի և իրենց անառնական ջոկաւոր դեռ
զիս փնտռելու զբաղած էին կղզիին մէջ: Չէ՞ր
կրնար ըլլալ որ կողէն յարձակում մը փորձէի

— Ինչպէս կ'ըսեն ազգաբնակիչները, — և, պատի մը որ և է խախուռ մէկ մասէն քար մը խլիւղով, պղծիկ դրան կղզանքը կտարէի, ներս մանէի, և փորձէի դանակ մը, ատրճանակ մը, որ և է զէնք մը ձեռք անցընել վերջապէս, ատով դէմ զնեիւ համար իրենց, երբ վերադառնային: Ամէն պարագայի մէջ կեանքս սուղ ծախելու հաւանականութիւն մըն էր աօրկա:

Մովին եզերքը քերելով, դէպի արեւմուտք դարձայ: Խոնարհող արեւին խողտուն ջերմութիւնը աչքերուս առջև կը պաղար, ու Խաղաղականին թեթեւ մակընթացութիւնը դէպի առաջ կուգար երկար ծփանքներով:

Ինչ յետոյ, ծովափը հարաւային կողմս ձգեցի, իսկ արեւը՝ աջիւս: Յետոյ, յանկարծ, հեռուէն, ճիշտ դիմացս նշմարեցի շատ մը դէմքեր, որոնք մացառներէն դուրս խոյանցան, — նախ Մօռօ, իր գորշ խոշոր շունին հետ, յետոյ Մօնկօմըրի ու միւս երկուքը:

Ատոր վրայ, կանգ առի:

Անոնք ալ զիս տեսան և սկսան շարժումներ բնելով առաջ խաղալ: Անոնց մօտենալը դիտելով անշարժ կեցայ:

Երկու մարդ-անասունները առաջ խոյանցան իմ նահանջի գիծս կտրելու և թոյլ չտալու համար որ դէպի կղզիին ներսը գտնուող մացառները խոյս տամ: Իսկ Մօնկօմըրի ուղղակի իմ կողմս սկսաւ վազել: Մօռօ աւելի դանդաղորէն կը յառաջանար, շունին հետ:

Վերջապէս, անշարժութեանս վերջ տալիս, դէպի ծովը դառնալով, արիարար ջուրին մէջ մտայ: Երեսուն քայլ առնելէ յետոյ ջուրը մէջքիս բարձրութեանը հասաւ: Տարտամօրէն կը նշմարէի ձուկերուն փախուստը քայլերուս տակէն:

— Ի՞նչ կ'ընես, պռնաց Մօնկօմըրի:

Մարմնոյս կէտը ջուրին մէջ, ետիս դարձայ և անոնց նայեցայ:

Մօնկօմըրի հեւասպառ կեցած էր եզերքին վրայ: Դէմքը սառածիկ կարմրած էր այս արշաւին հեռեւանքով, իր երկար ու տափակ մազերը խռոնակուած էին, և վար կախուած իր օտորին չրթունքը, անկանոն ակռաներուն շարքը թոյլ կուտար տեսնել: Մօռօ դեռ կը մօտենար, արժգոյն ու վճռական դէմքով, և անոր բռնած շունը իմ ետեւէս հաչեց: Երկուքն ալ ամուր խաբաղանքներ առած էին ձեռքերնին: Անոնց ետեւ, աւելի վերօք, մացառուաքին եզերքը, խոյանալու պատրաստ կը սպասէին մարդ-անասունները:

— Ի՞նչ պիտի ընես: Պիտի խեղդուիմ:

Մօնկօմըրի և Մօռօ ակնարկ մը փոխանալէ կեցին:

— Ինչո՞ւ, հարցուց Մօռօ:

— Որովհետեւ աւելի աղէկ է ծովին մէջ խեղդուիլ քան թէ ձեր ձեռքը չարչկուիլ:

— Ես չըսի՞ քեզի, ըսաւ Մօնկօմըրի Մօռօյին:

Այս վերջինը ցած ձայնով պատասխան մը տուաւ:

— Ինչէն կը հետեւցնես որ քեզ պիտի չար-
չարեմ, հարցաւց Մօռօ:

— Տեսածէ՛ս, պատասխանեցի: Նաև ասո՛նց-
մէ որ հոռ կեցեր են անա՛ւատիկ:

— Ծ՛նթ, բրաւ Մօռօ ձեռքը վեր առնելով:

— Չպիտի լսեմ, ըսի: Ասոնք մարդ էին,
ի՛նչ են եղած հիմա: Գոնէ ես չեմ ուզեր անոնց
բաղդակից բլլալ:

Նայուածքս խօսակիցներէս աւելի անդին
ուղղուեցաւ: Անոնց ետեւը, ծովափէն քիչ մը
վեր կայնած էին Մօնկօմըրիին ծառան— Մ՛լէնկ—
և նաւակին մէջ ծառայող սպիտակազգեօտ վայ-
րենիներէն մէկը: Աւելի անդին, ծառերու շու-
քին տակ, կապկամարդ մը տեսայ, ու անոր ե-
տեւն ալ քանի մը տարտամ դիմադներ:

— Ի՛նչ են այս արարածները, գոչեցի մատովս
զանոնք ցոյց տալով և ձայնս հետզհետէ բարձ-
րացնելով, որպէսզի անոնք լսեն:— Ասոնք մարդ
էին, ձեզի պէս մարդեր, զոր անարգ էակներու
վերածեցիք, անասնական որ և է ներարկումով,
— մարդեր զոր գերի ըրած էք ձեզի և որոնցմէ
դեռ կը վախնաք:

— Դ՛ո՛ւք որ զիս կը լսէք, — գոչեցի Մօռօն
ցոյց տալով և կոկորդս պատելու աստիճան
պօռալով, որպէս զի այդ հրէշները իմանան, —
դ՛ո՛ւք որ զիս կը լսէք, չէ՞ք տեսներ որ այս

մարդիկը կը վախնան, կը վախնան ձեզմէ: Ին-
չո՛ւ կը վարանիք: Բաղմաթիւ էք...

— Բրէնաթի՛ք, լսէ՛, Աստուծու սիրոյն լսէ՛,
պռաաց Մօնկօմըրի:

— Բրէնաթի՛ք, գոչեց նաև Մօռօ:

Երկուքը միասին կը պռաային, կարծես թէ
իմ ձայնս խափանելու համար: Իրենց ետեւի
կողմէն, հրէշներուն հետաքրքիր դէմքերը, անոնց
հարցական նայուածքները, տձև կախ ձեռքերը և
այլանդակ ուսերը երեւան կուգային: Ինծի այն-
պէս կը թուէր թէ՛ ըսածներս հասկնալու, իրենց
մարդկային անցեալէն բան մը յիշելու կը ճգնէին
անոնք:

Շարունակեցի հազար ու մէկ տեսակ բաներ
պռաթիկալ որոնց մանրամասնութիւնը չեմ յիշեր
հիմա, — բայց, իբր եզրակացութիւն, Մօռօն ու
Մօնկօմըրին սպաննելու կարելիութիւնը, անոնց-
մէ չվախնալու պէտքը կը շեշտէի անշուշտ: Իմ
վերջին ժամուս այս յայտնութիւնները ըրի անա-
յայդ հրէշներուն: Տեսայ որ, կղզին հասած օ-
րերնիս մեզ դիմաւորող կանանչ աչքերով ու սև
բիծերով էակը դուրս եկաւ ծառերուն մէջէն և
ուրիշներ ալ հետեւեցան անոր՝ աւելի աղէկ լսե-
լու համար խօսքերս:

Վերջապէս շունչս օպոռեցաւ ու լսեցի:

— Վայրկեան մը զիս մտի՛կ ըրէ, ըսաւ Մօ-
ռօ իր վճռական ու կարուկ շեշտովը, ետքը
ի՛նչ որ կ'ուզես ըսէ:

— Ի՞նչ կայ, բա՛ի:

Հազազ, քանի մը բոպէ խորհեցաւ ու գոչեց.

— Բրէնտի՛ք, Լատիններէն պիտի խօսիմ, գէշ Լատիններէն, խոհանոցի Լատիններէն, բայց ջանա՛ որ հասկնաս: Ո՛չ եմ սոքա յազգէ մարդոյ, այլ կենդանու մարդացելոցց ի մեջ... Արիւնափոխութիւն: Կը բացատրեմ քեզի: Բայց նախ ելի՛ր հօտկէ:

— Սքանչելի, գոչեցի ինդալով: Շինուած մարդիկ որ կը խօսին, խրճիթներ կը շինեն, կերակուր կ'եփեն: Մարդ էին ասոնք, մարդ: Դուն զգուշացի՛ր որ ես չելլեմ հօտկէ:

— Ճիշտ կեցած տեղէդ անդին ջուրը շատ խորունկ է... և մեծաքանակ շանաձուկ կը պարունակէ:

— Իմ ուզածս ալ ատէ արդէն, կարճ աւ կը բուռն վերջաւորութիւն մը: Ի՞նչ յետոյ կը տեսնենք ատիկա: Նախ աղուոր խաղ մը պիտի խաղամ ձեզի:

— Կնցի՛ր:

Դրպանէն առարկայ մը հանեց որ փողփողաց արեւին տակ, և ոտքերուն առջեւը ձգեց զայն:

— Լեցուած բէվովքը մըն է, ըսաւ: Միեւնոյն բանը պիտի ընէ նաև Մօնկօմըրի: Յետոյ երկուքս ալ ծովափէն վեր պիտի քաշուինք, մինչև որ այս ղէնքերէն մեր ունեցած հեռաւորութիւնը բաւական թուի քեզի: Այն ատեն ջուրէն դուրս կուգաս և երկու բէվովքըները կ'առնես:

— Եղա՛ւ լմնցաւ. իսկ երրորդ ատրճանակը որ անպատճառ ձեզմէ մէկուն գրպանն է:

— Բրէնտի՛ք, մտածէ քիչ մը, խնդրե՛մ: Նախ, ես չեմ աղաչած քեզի որ այս կղզին գառ: Երկրորդ, նախորդ գիշերը քնարեր դեղ տուինք քեզի և ատիկա օքանչելի առիթ մըն էր եթէ գէշ նպատակ մը ունենայինք: Յետոյ, հիմա որ առաջին սոսկումը անցած է և իրերը կրնաս կըշռել, կը կարծե՞ս որ Մօնկօմըրի քու ըսած խմորէդ մարդ մը եղած ըլլայ: Գեղ փնտռեցինք ու հալածեցինք քու օգտիդ համար լոկ, որովհետեւ այս կղզին... վտանգաւոր ամբարձրակութիւններով լեցուն է: Եւ վերջապէս, ի՞նչ հարկ կայ որ ղէնք պարպենք քու վրադ, քանի որ դուն պատրաստ ես արդէն ծով նետուելու:

— Ինչո՛ւ ձեր... ձեր մարդիկը վրաս արձակեցիք, որչին մէջ գտնուած ատենս:

— Անոր համար որ վտանգ էինք թէ պիտի հասնինք ու վտանգէ պիտի ազատենք քեզ: Իսկ անկէ ետքը, կամաւոր կերպով կորսնցուցինք հետքդ, դարձեալ քեզ փրկելու համար:

Խորհեցայ: Կարելի էր որ այդպէս եղած ըլլար: Յետոյ բան մը յիշեցի:

— Սակայն... չըջափակին մէջ տեսածս...

Ըօի:

— Կատուաբիւծն էր:

— Մտիկ ըրէ՛, Բրէնտիք, ըսաւ Մօնկօմըրի: Կատարնալ ապուշ մըն ես դուն: Նախ ջուրէն

գուրս ելի՛ր, ատրճանակները ա՛ռ, յետոյ կը
խօսինք: Առկէ աւելի բան մը չենք կրնար ընել:

Պէտք է խոստովանիմ որ դեռ կը կասկա-
ծէի ու կը վախճայի Մօռօյէն, և, չիտա՛կը,
մինչև վերջն ալ կասկածեցայ: Բայց իմ դատու-
մովս, Մօնկօմըրի այն տեսակ մարդ մըն էր ո-
րուն հետ կարելի էր հասկացողութեան մը յանգիլ:

— Քաշուեցէ՛ք ծովափէն և ձեռքերնիդ վեր
բռնեցէ՛ք, յարեցի քիչ մը խորհրդածելէ ետքը:

— Առ չըլլար, բաւ Մօռօ գլխու նշանա-
կաւից շարժում մը ընելով ուսին վրայէն: Ար-
ժանապատուութիւն կոչուած բան մը կայ:

— Լա՛ւ, հաճեցէ՛ք մինչև ծառերը երթալ:

— Ի՛նչ տխմար ձեւակերպութիւններ, բաւ
Մօնկօմըրի:

Երկուքն ալ դարձան, ու դէմ առ դէմ եկան
վեց կամ եօթը այլանդակ երկօտանիներու հետ,
որոնք արեւին մէջ կայնած էին, կարչնեղ, շար-
ժուն, ամէն մէկը ստուեր մը ձգած էր ետին,
և սակայն որքան անհաւատալիօրէն խաբուօրի:
Մօնկօմըրի խարաղանը շարժեց և ամէնքը մէկ
իրենց կռնակը դարձուցին և ծառերուն ներքեւ
փախան խուճապով: Երբ Մօնկօմըրի և Մօռօ ա-
նանկ հեռաւորութեան մը հասան որ գոհացու-
ցիչ կը թուէր ինծի, ցամաք ելայ, բէվօլլըրները
առի ու քննեցի: Որ և է խաբեւայութեան դէմ
ապահովութեւս համար, կլոր լավայի կտորի մը
վրայ գնտակ մը արձակեցի և հաճոյքով տեսայ

որ քարը փոշիի վերածուեցաւ և անոր փչրանք-
ներն ու կապարը աւաղին վրայ ինկան:

Սակայն և այնպէս, վայրկեան մը վարանե-
ցայ դեռ:

— Ի՛նչ կ'ուզէ ըլլայ, ըսի վերջապէս, և,
ատրճանակներէն ամէն մէկը մէկ ձեռքս բռնած,
ծովափէն վեր ելայ անոնց քով հասնելու հա-
մար:

— Վերջապէ՛ս, բաւ Մօռօ առանց սեթե-
ւեթի: Օրուան լաւագոյն մասը ի դուր տեղ վառ-
նել տուիր ինծի այս եղածներով:

Մօնկօմըրի և ինք սկսան ուղեւէս քալել,
անանկ արհամարհող ձեւով մը որ զիս ամչցուց:

Հրէշներու ջոկառը, դեռ զարմանքի մէջ,
ծառերուն ներքեւ քաշուած էր: Անոնց առջեւէն
անցայ կարելի եղածին չափ հանդարտօրէն: Ա
նոնցմէ մէկը ինծի հետեւելու տրամադրութիւն
մը արտայայտեց, բայց քաշուեցաւ գնաց երբ
Մօնկօմըրի խարաղանը շաչեցուց: Միւսները մեր
ետեւէն նայեցան անշշուկ: Տարակոյս չկայ որ
ասոնք կրնային կենդանիներ եղած ըլլալ: Բայց
եռ բնաւ չէի տեսած որ կենդանի մը մտածել
փորձէր:

Ը.

ՄՈՌՈՅԻ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

— Եւ հիմա, Բրէնտի՛ք, եղածը բացատրեմ քեզի, ըսաւ Մօռօ երբ կերանք ու խմեցինք:— Նախ պէտք է խոստովանիմ թէ քեզի չափ պահանջկոտ հիւր չեմ ունեցած երբեք, և պէտք է ազդարարեմ թէ ասիկա վերջին քոյնն է որ կ'առնեմ քեզի հաճելի ըլլալու համար: Այսօրէն տեւ կրնաս անձնասպանութեան օպառնալիք ընել ուղածիդ չափ. տեղէս չեմ շարժիր, նոյն իսկ եթէ գիտնամ թէ այդ պատճառաւ կրնամ գլխացաւեր ունենալ:

Ծալլուող թիկնաթոռին մէջ նստաւ, իր տոգոյն ու ձկուն յատներուն մէջ օրկառ մը բռնած: Կախուած լամպայի մը լոյսը կ'իյնար անոր ճերմակ մաղերուն վրայ: Նայուածքը, անապակի պղտիկ պառուհանէն դուրս ուղղուելով, աստղերուն մէջ կ'երթար թափաօիլ: Կորելի եղածին չափ հեռու նստած էի իրմէ, անդանը ունենալով մեր երկուքին մէջտեղը ու անոր վրայ՝ ձեռքիս մօտ՝ ատրճառակները: Մօնկօմբրի հոն չէր: Դեռ մտահոգ էի, անոնց հետ պղտիկ սենեակի մը մէջ գտնուելու համար:

— Կ'ընդունի՞ս վերջապէս որ, քու մարդկային էակ կարծածդ պարզապէս կատուաբուծը եղած ըլլայ, ըսաւ Մօռօ:

Նախապէս զիս չըջափակէն ներս տարած էր, որպէս զի համոզում գոյացնեմ այդ մօտին:

— Կատուաբուծն է, պատասխանեցի, կատուաբուծը որ թէև տակաւին կենդանի է, սակայն անանկ օոսկալի կերպով կարատուած ախտաւորուած որ, կը մաղթեմ թէ այդ տեսակ կենդանի մարմին տեսնել վերապահուած չըլլայ ասիկինծի: Բոլոր այդ անարդ...

— Առ խնդիր չէ, ընդմիջեց Մօռօ: Այդ վահանն զգացումները գտնէ խնայէ՛ ինծի: Մօնկօմբրի ալ նոյն բաները կ'ըսէր առաջ: Ընդունեցիր որ կատուաբուծն էր տեսածդ: Հիմա, հանդարտօրէն մօիկ ըրէ այն բնախօսական դասախօսութիւնը զոր պիտի ընեմ քեզի:

Իսկոյն սկսաւ իր աշխատութիւնները բացատրել ինծի՝ նախ խորունկ տաղաուկի շեշտով մը, բայց հետզհետէ գրաւուելով իր նիւթէն: Ատեն ատեն, հեզնական շեշտ մը կը նշմարէի իր խօսուածքին մէջ, և քիչ ետքը, մեր փոխադարձ դիրքերուն վրայ խորհելով, ամօթէս կարմրեցայ:

Տեսած արարածներս մարդ չէին, երբեք մարդ չէին եղած: Կենդանիներ էին, մարդացած կենդանիներ, — արիւնի փոխանցման յաղթանակը:

— Չեմ մտաբերեր թէ կենդանի էակներով ինչեք կրնայ ընել ճարպիկ փոխանցող մը, կ'ըսէր Մօռօ: Իմ մասին, դեռ կը զարմանամ թէ հօսիմ փորձածներս ինչո՞ւ արդէն կատարուած չըլլան: Գանի մը փորձեր տեղի ունեցան անշուշտ,

— Ինչպէս անդամահառութիւն, յապաւում, ծայրահատութիւն, բարձում: Անշուշտ գիտէք թէ շիւ աչքերը կրնան բուժուիլ վիրաբուժական գործողութիւնով: Անդամի մը յապաւման պարագան, տարորոշ փոփոխութիւններու, կազմուածքի խանգարման, զգացումներու այլափոխութեան և հիւսուածային զգայնութիւններու փոփոխութեան պատճառ կ'ըլլայ: Այս ամէնը իմացած ըլլալու էք ապահովաբար: Զէ:

— Անշուշտ, պատասխանեցի: Բայց այդ զգուշիկ երկոտանիները որ...

— Ամէն բան իր կարգին, ըսաւ ապահովիչ շարժումով մը: Դեռ ծայրն ենք ծրարոց: Առոնք կերպարանափոխութեան հասարակ դէպքերն են: Վիրաբուժութիւնը ատկէ աւելին, կրնայ ընել: Կարելի է նաև շինել, այնքան դիւրութեամբ որչափ կը կործանեն կամ ձեւափոխեն: Թերեւս լոտած ես վիրաբուժութեան մէջ յաճախադէպ գործողութիւն մը, որուն կը դիմեն երբ քիթ մը իյնայ: Ճակոխ վրայէն մորթի կտոր մը կը հանեն, քիթին տեղը կը տանին և հոն կը պատուաւորեն: Կենդանիի մը մէկ մասին՝ նոյն կենդանիին մէկ ուրիշ մասին վրայ պատուաւորումն է աս: Ուրիշ կենդանիէ մը նոր հանուած մաս մըն ալ կարելի է պատուաւորել: Օրինակ՝ ակառները փոխանցելու պարագան: Մորթի և ուկորի պատուաւոր բուժումը դիւրացնելու կը ծառայէ: Վիրաբայժը, ուրիշ կենդանիէ մը առ-

նուած մորթի կտոր մը կամ նոր սպաննուած զոհի մը սակրին մէկ կտորը կը զետեղէ վերքի մը մէջտեղը: Թերեւս լոտած ըլլաս որ, Հընթըր, Խաղաղի բիտ (ergot) մը պատուաւորած էր ցուլի մը վիզին: Պէտք չէ նաև մոռնալ Ալժէրիոյ Զուազներուն պատիճաւոր մուկերը, — սովորական մուկի մը պէջը կարելով ու զայն իր դունչին վրայ բացուած ձեղքի մը մէջ անկելով կը գոյանան այդ հրէշները, և այդ դիրքով կը շարունակեն ապրիլ:

— Արհեստական հրէշներ: Ուրեմն, ըսել կ'ուզէք թէ...

— Այո՛: Ըսել կ'ուզեմ թէ այդ տեսած կենդանիներդ կտրուած և նոր ձեւերու վերածուած են: Իմ կեանքս այս բանին նուիրուած է, — կենդանի մարմիններու ձեւակերպութեան: Տարիներով ուսումնասիրութիւն բրի, հետզհետէ նոր ծանօթութիւններ հաւաքելով: Կր տեսնեմ որ սարսափահար դէմք մը աօր, և սակայն ըսածս նոր բան մը չէ: Այս բոլորը շատոնց ի վեր գործնական անդամազննութեան մաս կը կազմեն, և նոյն իսկ մակերեսային մաս — շատ խորունկը երթալու հարկ չկայ — բայց ո՛չ ոք զանոնք ձեռք առնելու յանդգնութիւնը ունեցաւ: Կենդանիի մը միայն արտաքին ձեւը չէ որ կարող եմ փոխել: Անոր բնախօսութիւնը և քիմիական հաւասարակշռութիւնն ալ կարելի է տեւական չըլլափոխութեան մը ենթարկել: Ասոր իրր օրինակ կը ներկայանան, պատուաւոր և կենդանի կամ մեռած մարմիններու փոխանցման ուրիշ ձեւերը որոնց ծանօթ էք անսարակոյց: Նմանօրինակ գործողութիւն մըն ալ արեան փո-

խանցումն է, և, ճիշտը ըսելու համար, ես առավ օկոսած եմ: Առոնք յաճախադէպ պարագաներ են: Նուազ օովորական, բայց հաւանարար աւելի յանդուգն ձեռնարկներ էին, միջին դարու փորձառական բժիշկներու այն գործօղութիւնները, որոնցմով՝ ասնավաճառի մէջ ցուցադրութիւններ, օրունքազուրկներ ու հաշմանդամներ կը պատրաստէին: Այս արուեստին հետքերը դեռ կը տեսնուին այն նախնական ձեւաչիւղութեան մէջ, որուն կ'ենթարկուին յարախաղաղներն ու աճկարարները: Վիքթոր Հիւկո իր խնդացով մատըր հառորին մէջ երկարօրէն խօսած է անոնց վրայ... Բայց թերեւս դուն աւելի աղէկ կ'հասկընաս թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզեմ: Կը օկոխ ըմբռնել՝ թէ կարելի է կենդանիի մը մէկ մասին երաժրոր փոխադրել ու պատուաւ տել նոյն կենդանին ուրիշ մէկ մասին. կամ տարուեր կենդանիի մը վրայ. թէ կարելի է անոր քիմիական հակազդեցութիւններն ու աճումի եղանակը չըջափոխել, անոր անդամներուն յողակապերը տարաձեւել, և վերջապէս անոր կերտուածքին ամէնէն ներքին մասերը փոփոխութեան ենթարկել: (1)

(1) Ինչպէս ժիւլ Վեռնի երեւակայած բռնեւրէն շատերը իրականացած են այսօր (ընդծովեայ, օաւառնակ ևլն.), նոյնպէս իրականութեան ճամբուն մէջ մտած է Ուէլօի՝ Եյլապէս հնարամիտ ու գիտական հիմերու կոթնոյ այս ենթադրութիւնը: Դեռ վերջերս, Նիւ Եորք բնակող Մրան-ադի բժիշկ Վր — Տօրթ. Քարրէլ — Նօպլեան մրցանակի արժանացաւ՝ անդամներու պատուաւ տումը իրականացնող իր ուսումնասիրութիւններուն համար:

(Ման. Քարգ.)

Սե օակայն, գիտութեան այս արտակարգ ճիւղը, հետեւողական եղանակով և նպատակի մը յանգելու մտադրութիւնով չմշակուեցաւ երբեք, ժամանակակից հետազօտիչներու կօզմէ, մինչև որ ես ձեռք աօի դայն: Այս շարքին պատկանող քանի մը կէտեր միայն մատնանիշ եղան վիրաբուժական փորձերու առթիւ. կարելի է ըսել թէ, այս տեսակ օրինակներէն շատերը՝ զօր պիտի մտաբերեա հաւանօրէն՝ պատահաբար երեւան բերուած բաներ են, — բռնակալներու, տճրագործներու, ձիավարժներու, շուն կրթողներու, վերջապէս լոկ անմիջական ու անձնատիրական արդիւնքներու համար աշխատող ամէն տեսակ ազէա ու անճարակ անձերու կողմէ: Հականեխական վիրաբուժութիւնով և բնութեան օրէնքներու իրապէս գիտական ծանօթութիւնով առաջին անգամ այս խնդիրը յարուցանողը ես էի:

Դիւրին է գուշակել որ ասիկա նախագաղանի կերպով կիրարկուեցաւ: Սիւմցի կրօնաւորներու պէս էակներ... Հաւատաքննական նկուղներու մէջ... Տարակօյս չկայ որ անոնց նպատակն էր արուեստագիտական տալանքը, օակայն հաւատաքննիչներէն քանի մը հաւար գոնէ, գիտական տարաւաճ հետաքրքրութիւն մը ունեցած ըլլալու են...

— Բայց, ընդմիջեցի, առոնք, այս կենդանիները, կը խօսին:

Պատասխանեց որ կը խօսէին արդարեւ, և

շարունակեց բացատրել թէ, արիւնափոխութեան ներկայացուցած կարելիութիւնները, լոկ Ֆիգի-քական պարզ կերպարանափոխութեան առջև չէին կանգ առներ:

— Կարելի է կարգ մը բաներ սորվեցնել խոզի մը: Մտաւոր յօրինուածքին թահմանը այն-չափ օրոշ կերպով չէ ճշտուած դեռ, որքան մարմնականին: Մագնիսական գիտութիւնը, — որ հետզհետէ մեծնալու և զարգանալու վրայ է, — մեզ կը խոստանայ թէ կարելի պիտի ըլլայ օր մը, առհաւական հին բնագոյններուն տեղ նոր թեւադրութիւններ դնել, — թեւադրութիւններ, որոնք՝ կամ ժառանգական մնայուն գաղափարներուն վրայ պիտի երթան պատուաստուիլ, կամ պարզապէս անօնց տեղը գրաւել: Բարոյական կրթութիւն կոչուածը, մեծ մասով ուրիշ բան չէ իրապէս, եթէ ոչ այն արհեստական շրջափոխումին մէկ տեսակը, կռուածէր բնագոյն մէկ այլափոխումը: Մարդասիրութիւնը արիասիրտ անձնագոյնութեան կ'առաջնորդէ, իսկ սեռային զգայնութեան ջնջումը՝ կրօնական յօյզերու:

Կապիկին և մարդուն տարբերութիւնը, խըռչափողին մէջն է: Խնդիրը կը կայանայ՝ փափօրէն ձեւացնելու մէջ այն այլազան հնչական խորհրդանշանները որոնցմով կարելի է արտայայտել մտածումը:

Այս մասին համակարծիք չէի իրեն, սակայն, բաւական անքաղաքավարօրէն, մերժեց առար-

կութիւնս նկատի առնել: Կրկնեց թէ այդ իրողութիւնը ժխտելի չէր և շարունակեց պարզել իր ուսումնասիրութիւնները:

Հարցուցի թէ ինչո՞ւ համար մարդկային ձեռք առած էր իրր թիպար: Այն առնելն ինքնութեան, — ու դեռ այնպէս կը կարծեմ, — թէ, վատաբեռումի զարմանալի յատկանիշ մը կար այդ ընտրութեան մէջ:

Ուսումնականեցաւ թէ պատահաբար ըրած էր այդ ընտրութիւնը:

— Պիտի կրնայի նաև օչխարները այծուղտի և այծուղտերը օչխարի փոխարկել: Կ'ենթադրեմ որ մարդկային ձեւին մէջ բան մը կայ, որ ուրիշ ո և է կենդանական ձեւէ աւելի ուժգնօրէն կը յիշեցնէ՝ մոքին գեղարուեստական դարձուածքը: Սակայն, ես միայն մարդ չիմեցով չգտնեցայ: Մէկ կամ երկու անգամ...

Վայրկեան մը լուռ կեցաւ:

— Ո՛հ, սա տարիները: Ի՛նչ արագութիւնով թաւալեցան: Եւ ահա օր մը կ'օրոնցուցի քու կեանքդ փրկելու համար, ու հիմակ ալ ժամ մը կը կ'օրոնցնեմ՝ բացատրութիւններ տալու համար քեզի:

— Եւ սակայն, ըսի, դեռ չեմ հասկնար: Ձեր ի գործ դրած այս բոլոր չարչարանքներուն համար ի՛նչ արդարացում ունիք: Արիւնի փոխանցումը արդարացնող միակ բանը, ինքի համար, անօր օր և է մէկ օգտակարութիւնը լոկ կրնար ըլլալ...

— Իրաւ է, բաւ: Սակայն կը տեսնես թէ իմ չինուածքս տարբեր է: Տարբեր տարբեր տեսակէտներու վրայ կանգնած ենք: Դուն՝ իրապաշտ ես:

— Ես իրապաշտ չեմ, ընդմիջեցի ու ժղնօրէն:

— Իմ տեսակէտովս, իմ տեսակէտովս: Որովհետեւ ճիշտ այս չարչարանքի խնդրոյն մէջն է մեր անհամաձայնութիւնը: Քանի չարչարանքը, տեսնուող ու լսուող չարչարանքը, քեզ հիւանդացնելու կարող է: Քանի քու սեփական ցաւերէդ պիտի առաջնորդուիս, քանի չարիքին ու մեղքին վրայ ունեցած գաղափարներուդ իբր հիմ ծառայող բանը ցաւն է, պարզօրէն ըսեմ, անասուն ես ու անասուն պիտի մնաս. միայն քիչ մը նուազ մութ կերպով մտածելով այն ինչ որ անասունը կը զգայ: Ցաւ բռնածը...

Այս սոփեօտութիւններուն հանդէպ համբերութիւնս ապառեցաւ և ուսերս թօթուեցի:

— Աննչան բան է, շարունակեց: Գիտութեան յայտնութիւններուն իրապէս թափանցող միտք մը պէտք է կռահէ որ աննչան բան է ապիկա, կրնայ ըլլալ որ, այս պզտիկ մոլորակէն դուրս, նոյն իսկ ամենամօտ առողջն անտեսանելի եղող օրէկերքի այս փոշեհատիկէն դուրս, այս՝ կրնայ ըլլալ որ ցաւ բեռնած բանը գոյութիւն չունենայ: Այն օրէնքները որոնց ընդառաջ կ'երթանք խարխափելով... Թող որ, նոյն իսկ այս երկրին վրայ, նոյն իսկ ապրողներու համար, ցաւը ինչ է...

Խօսած առեն զմեզի մը հանեց գրպանէն, մէկ շեղբը բացաւ, թիկնաթոռը առաջ քաշեց որպէս զի կարենամ իր երանքը տեսնել, յետոյ զմեզին շեղբը համարձակօրէն իր միսին մէջ մխեց ու հանեց:

— Ասիկա անշուշտ ուրիշ անգամ ալ տեսած ես: Գնդասեղի մը խայթոցէն աւելի բան մը չզգար մարդ: Ի՞նչ կը հետեւի առկէ: Դընդերները կարօտ չեն ցաւ զգալու յատկութեան և չեն զգայն. մորթն է միայն ատոր պէտք ունեցողը, և հետեւաբար, եանքին վրայ հազիւ քանի մը կէտ կայ ցաւ զգալու յատուկ: Ցաւը, մեր մտերիմ բժշկական-խորհրդականն է լոկ, որ ազդարարութիւն և ուզողութիւն կուտայ մեզի: Ամէն կենդանի միս ցաւ չզգար. ո՛չ իսկ ջիղերը, նոյն իսկ զգայարանական ջիղերուն մէկ մասը, ցաւ կը զգան: Օրինակի համար, տեսողական ջիղերը որոնց զգայնութեան մէջ իրական ցաւի հետքն իսկ չկայ: Երբ տեսողական ջիղը վիրաւորէք, լոյսի բացավառումներ կը տեսնէք միայն, ինչպէս որ լսողական ջիղին խզումը, ականջին բզզանքներ կը պատճառէ պարզապէս և ուրիշ ոչինչ: Բոյսերը ո՛չ մէկ ցաւ կը զգան, և շատ կարելի է որ, ծովաստղի ու խեցգետինի պէս սօսօրին կարգի կենդանիներն ալ ցաւ չզգան: Ուրեմն, մարդիկն ալ, որքան աւելի իմաստուն դառնան և որքան աւելի իմաստութեամբ իրենց բարօրութեան աշխատին, այնքան

քիչ պիտի զգան՝ վառնդի ազդարար առեղին-
պէտքը: Եւ մինչեւ հիմա բնաւ չեմ տեսած ան-
գուռ բան մը որ, ուշ կամ կանուխ, արմատա-
խիլ չըլլայ ու չարաքառի գոյութեան մէջէն.
դուն տեսած ես: Արդ, ցաւն ալ անօգուտ դառ-
նալու վրայ է: Թող որ, Բրէնտի'ք, ես հաւա-
տացեալ մըն եմ, ինչպէս պէտք է ըլլայ ամէն
ողջամիտ մարդ: Ներելի է անշուշտ որ ինքզինքը
քեզմէ՝ աւելի իրազեկ նկատեմ այս երկրի Արա-
րիկն մեթոտներուն, — անոր համար որ ես, ամ-
բողջ կեանքիս մէջ, այն նոր օրէնքները հետա-
զօտեցի իմ հասկոյած կերպով, երբ դուն՝ խի-
տ հաւանօրէն՝ թիթեռնիկներու հաւաքածոյ կը
կազմէիր: Կը վստահացնեմ քեզի որ հաճոյքն ու
ցաւը որ և է առնչութիւն չունին արքայութեան
կամ դժօխցի հետ: Հաճոյք ու ցաւ... Պա՛հ,
աղջամեղջի մէջ զծագրուող Մուհամմէտի հու-
րիէ մը ի՞նչ տարբերութիւն ունի՝ աստուածա-
բանին յափշտակութիւնը: Բրէնտի'ք, այն մեծ
կարեւորութիւնը զոր այրերն ու կիները կ'ըն-
ծայեն հաճոյքին ու ցաւին, պարզապէս անասու-
նի յատկանիշը երեւան կը բերէ իրենց մէջ, աս-
յո՛ յատկանիշը անասունի՝ որմէ սերած են ի-
րենք: Ցաւ, հաճոյք և վիշտ... Անգամ մը որ
փոշիի ստորին խաւերէն դուրս գանք ու քիչ մը
վեր բարձրանանք, առանմէ ո՛չ մէկը պիտի զգանք:

Տե՛ս, իմ հետազօտութիւններս շարունակեցի
հիշտ այն համբուն մէջ ուր իրենք — հետազօ-

տութիւններս — մղեցին զիս: Ուսումնասիրու-
թիւններ ընելու միակ ձեւը այս է ըստ իս:
Պնդիր մը կը դնեմ մէջտեղը, անոր լուծումը
գտնելու համար մեթոտ մը կը հնարեմ և ատով
ձեռք կը բերեմ... նոր խնդիր մը: Այօրինչ կամ
այնինչ բանը կարելի է: Չես կրնար երեւակա-
յել թէ առիկա ի՞նչ մեծ կարեւորութիւն ունի
հետազօտիչի մը համար և ի՞նչ մտաւորական
յոյզերով կը համակէ զայն: Չես կրնար երեւա-
կայել այն զարմանալի հեշտանքները որ այս
մտաւորական տենչերէն կը ծնին: Առջեւդ գրո-
ւաւորը այլ եւս անասուն չէ, քեզի պէս էակ մը
չէ, այլ լուծուելիք խնդիր մը: Արգահատանքէ
ծնած ցաւ. ատանկ բան չեմ հասկնար, — այդ
մաթին ունեցած միակ ծանօթութիւնս՝ շատ տա-
րիներ առաջ, առթիւ մը ունեցած մէկ զգացու-
միս յիշատակին մէջ կը կայանայ լոկ: Կենդանի
մարմինի մը ձեւաչըջութեան գերազոյն սահմանը
որոյնք կ'ուզէի, — միակ բաղձանքս աս էր:

— Բայց, ըսի, զգուշիւ բան է...

— Մինչեւ այսօր, նիւթին բարոյագիտական
կողմը երբեք չէ հետաքրքրած զիս: Բնութեան
ուսումնասիրութիւնը, մարդը առնուազն Բնու-
թեան չափ անազօրոյն կը դարձնէ: Երբե՛ք, եր-
բե՛ք կարեւորութիւն չառի՝ ինծի համար լու-
ծումը կարեւոր եղող խնդրէն դուրս ուրիշ որ և
է բանի. անա այս կերպով շարունակեցի հետա-
զօտութիւններս, որոնց համար զործածուած նիւ-

երեք չորս ամիս: Անգղիերէնի նախատարերը
սորվեցուցի անօր, թիւերու վրայ քիչ մը դա-
ղափար տուի, նոյն իսկ այբուբէն կարդացուցի:
Դանդաղամիտ էր սակայն, — թէև աւելի դան-
դաղամիտ արմարներ տեսած եմ անշուշտ մար-
դերու մէջ: Սորվելու նօր սկսած առեն միաքը
բացարձակապէս դատարկ էր, իր նախկին վիճա-
կէն օր և ե յիշատակ չկար հոն: Երբ վէրքերը
բոլորովին սպիացան, երբ պիրկ ու ցաւազին
վիճակը անցաւ ու կրցաւ քանի մը բառ արժա-
ւանել, խրճիթը տարի վիճքը, և իբր նօր ընկեր
մը ներկայացուցի Գանաքներուն:

Նախ սոսկալի կերպով վախցան անկէ, — ինչ
օր վերաւորիչ թուեցաւ ինծի, օրովհետեւ քիչ մը
հպարտ էի ձեռք բերած արդիւնքովս, — սակայն
չարժուձեւը այնքան հեղիկ ու ինքն ալ այնքան
նուաւտ էր օր, քիչ ետքը իրենց մէջ ընդունե-
ցին զայն և սկսան կրթել: Շատ շատ կը սօր-
վէր, ամէն բան ընդօրինակելով և իւրացնելով.
իրեն համար հիւղակ մը չինեց, և ինծի այնպէս
թուեցաւ որ միւսներուն խրճիթներէն աւելի ա-
ղէկ չինուած էր ան: Գանաքներուն մէկ հառը
կէս մը միսիօնար էր ու կարդալ սորվեցուց ա-
նօր, կամ գօնէ հեգել, ինչպէս նաև բարոյակա-
նի վերաբերեալ քանի մը նախադիտելիք, սա-
կայն կ'երեւայ թէ այդ կենդանիին սովորու-
թիւնները շատ հաճելի բաներ ըլլալու հանգա-
մանքէն զուրկ էին:

Անկէ յետոյ, քանի մը օր հանդիսաւ ըրի, և
Եւրոպայի բնախօսներուն ուշադրութիւնը հրա-
ւիրելու համար, այս խնդրոյն ամբողջ երեւոյթ-
ները գրի առնելու գաղափարը ունեցայ: Սա-
կայն, անգամ մը տեսայ որ իմ կերտած արա-
բած, ծառի մը վրայ թառած, կարկաչիւններ
ու ծամածռութիւններ կ'ուզէր երկու Գանաք-
ներուն, օրովհետեւ այս վերջինները նեղացու-
ցիչ կատակներ ըրած էին իրեն: Սպառնալիք ը-
րի, այդ հակամարդկային վարմունքին համար
յանդիմանցի զինքը, ամօթի զգացումը արթն-
ցուցի իր մէջ և անոն դարձայ, վճռելով որ ոչ-
խառութիւններու արդիւնքը չձանուցանեմ, լա-
ւագոյն յաջողութիւններ ձեռք չբերած: Լաւա-
գոյնը ձեռք բերի. բայց, ինչ որ ալ ըլլայ, մին-
չև հիմա այդ վայրենիներուն յետադարձ չար-
ժեւմը չէ կառած և յամսու անասնութիւնը օրէ
օր աւելի գերակշիռ ըլլալէ չէ դադարած անոնց
մէջ: Նպատակս է աւելին ընել: Պիտի յաջողիմ:
Այս կատուառիւծը...

Բայց մեր պատմութեան դառնանք: Գա-
նաքներուն ամէնքն ալ մեռած են հիմա: Մէկը
նաւակէն ծովը ինկաւ. մէկուն կրակին վրայի
մէկ վէրքը, չեմ գիտեր ինչպէս, բոյո՛ր մը հիւ-
թէն թունաւորուեցաւ ու անկէ մեռաւ. երեք
հառ մեր զբօսանաւով փախան, ինչպէս ըսի, և
կ'ենթադրեմ թէ ծովամոյն եղան, — գէթ կը յու-
սամ որ այնպէս եղած ըլլայ: Վերջինը... սպան-

ու անակնկալ դատարկներով: Եւ ամենէն անգահացուցիչ պարագան այն է որ, յուզումներու կեդրոնին մէջ, տեղ մը, — չեմ կրնար որոշ կերպով բռնել թէ ո՛ւր, — բան մը կը պակօթի դժբախտ կրնար ձեռք բերել: Մարդկային կազմութեան փնտռող հակումներ, բնազդներ, տենչեր, գաղափարներն արան մը կարծեո որ յանկարծ կը պայթի և էական ամբողջ անհատականութիւնը կ'օգտօղէ, — զայրոյթով, ատելութիւնով կամ վախով: Իմ ձեւակերտած էականութեան տարօրինակ ու վտանգաւոր թուեցան քեզի երբ սկսար զանոնք քննել. բայց, այն պահուն որ աւարտած եմ զիրենք, անվիճելիօրէն մարդկային բոլոր կը թուին անոնք ինծի: Այս համոզումս կը ջնջուի, բայց ետքը, զանոնք ատեն մը դիտելէ և գննելէ ետքը միայն: Անտանական յատկանիւ մը երեւան կուգայ նախ, անուրանալի հանգամանքով մը կը զգուցի դէմս, յետոյ ուրիշ մը, յետոյ ուրիշ մընալ: Բայց պիտի յաջողիմ դեռ: Ամէն անգամ որ կենդանի արարած մը կը մխրձեմ ցաւի խանձող այս աւազանին մէջ, ինքնիրենս կ'ըսեմ. «Այս անգամ անոր ամբողջ անառնութիւնը պիտի այրի, այս անգամ բանաւոր էակ մը պիտի ստեղծեն ձեռքերս»:

Վերջապէս տառը տարին ինչ է սակայն: Հարիւր հազարաւոր տարիներ պէտք եղան մարդը երեւան բերելու համար:

Խորունկ մտածումներու մէջ թաղուած թուեցաւ:

— Բայց նպատակին մօտենալու վրայ եմ, գաղափարը երեւան պիտի հանեմ: Այս կատառիւքը որ...

Նորէն լռեց:

— Յետադարձ շարժում կ'ընեն անդադար, վրայ բերաւ: Ձեռքս վրայէն վերնալուսն պէս, անասունը կը սկսի երեւան գալ, իր իրաւունքները պահանջել...

Դարձեալ երկար լռութիւն մը արեց:

— Ուրեմն, բախ, հովիտին որջերուն մէջ կը զրկեմ չինած հրէշներդ:

— Հոն կ'երթան: Երբ կը զգամ թէ անասունը երեւան կուգայ անոնց մէջ՝ թող կուտամ, և անմիջապէս հոն կը քաշուին: Ամէն քնալ այս տունէն ու ինձմէ կը սողան:

Մարդկութեան տեսակ մը կենդանի ծաղրանկարը կազմուած է այդ որջերուն մէջ: Մօնկօմըրի տեղեակ է անոնց վիճակին, որովհետեւ անոնց գործերուն կը միջամտէ: Ասոնցմէ մէկ երկու հաար կրթած է մօր ծառայութեան մէջ գործածուելու համար, և կարծեմ թէ տեսակ մը տէր ունի քանի մը հատին հանդէպ թէ և կ'ամչնայ այդ բանը խոստովանելու: Իր գիտնալիք բանն է, ինծի հետ առնչութիւն չունի ատիկա: Այդ էականը վիժածի ապաւորութիւն մը կ'ընեն իմ վրա ու կը զգուցիմ: Չեմ հեռաքրքրուի իր իրենց մով: Կարծեմ թէ Դանաք միփօնարին կողմէ նշանակուած օրէնքներու կը հետեւին և բանաւոր կեանքի տեսակ մը հեզնական կեղծարարութիւն է

իրենցը, — խեղճ կենդանիներ: Օրեմք կոչուած բան մը կայ իրենց մէջ, երգեցողութիւններ ունին որոնց մէջ կը յայտարարեն թէ ամէն բան անոր կը պատկանի: Որջերնին իրենք կը շինեն, պտուղ կը ժողվեն և խոտ կը հաւաքեն, — մինչև իսկ կը զուգաւորուին: Բայց, միակ բանը որ յետակօրէն կը տեսնեմ այդ բոլորին մէջ, նոյն իսկ անոնց հոգիներուն մէջ, անասունի, կորուսելու դատապարտուած անասունի հոգին է միայն, — զայրոյթ, ապրելու և գոհացումի իղձեր... Եւ սակայն զարմանալի ու տարօրինակ կերպով կ'ընտան են անոնք, ինչպէս ապրող ամէն ինչ: Դէպի գերագոյն բան մը ձգտող չեմ գիտեր ի՞նչ մը կայ անոնց մէջ, որ մասամբ անապագայութենէ կը բաղկանայ, մասամբ անօգուտ ու անգուծ յոյզերէ, մասամբ ալ ի զուր կերպով վատնուած հետաքրքրութենէ: Կապկոթիւն, հեղնութիւն... Այս կատուաբուծին վրայ քիչ մը յոյս դրած եմ: Խնամքով ձեւակերտեցի զլուսը եւ ուղեղը...

Եւ հիմա, — շարունակեց, ժաքի ելլելով լուսեան երկար պահէ մը ետքը, որու միջոցին մեզմէ ամէն մէկը իր մտածումներուն հետեւած էր, — և հիմա, ի՞նչ կը խորհի այս բոլորին մօտին: Դեռ կը վախճան ինձմէ:

Երեւոյն նայեցայ, տգոյն, ճերմակ մազերով, հանդարտ աչքերով մարդ մը միայն կը տեսնէի հիմա: Իր աչքառու անվրդովութեան

մէջ, ու գրեթէ գեղեցիկ այն երեւոյթով՝ զոր երեւան կը բերէր իր դիմագիծերուն հանդարտ կանոնաւորութիւնը և իր հոյակապ կերտուածքը, այս մարդը պիտի կրնար ուշադրութիւն գրաւել նոյն իսկ հարիւր յարգելի ծերունիներու մէջ: Իր վերջին հարցումին իբր պատասխան, բեկովըր մը երկարեցի իրեն:

— Թող քովդ մնայ, ըսաւ յորանջում մը կեղծելով:

Ոտքի ելաւ. պահ մը զիս դիտեց ու ժրպտեցաւ:

— Երկու բեղուն օրեր անցուցիր:

Վայրկեան մը մտախօս մնալէ յետոյ, ներքին դուռնէն դուրս ելաւ: Անմիջապէս արտաքին դուռը կ'ընկնէր:

Դարձեալ նստայ, լճացած վիճակի մը, տեսակ մը թմրութեան մատնուած, մտաւոր, ֆիզիքական ու յուզումնալից անանկ խռնչէնքի մը ենթարկուած, որ գաղափարներս կառչած կը մնային այն կէտին՝ ուր այդ մարդը տարած դրած էր զիրենք, ու ես չէի կրնար առաջ մղել զանոնք: Պատուհանը զիս դիտող սեւ խոշոր աչք մըն էր կարծես: Վերջապէս ճրագը մարեցի ճիշդով մը, և մահճօրբանին մէջ ընկողմանեցայ: Անմիջապէս խոր քունի մը մէջ ինկայ:

ՀՐԷՇՆԵՐԸ

Առաւել շատ կանուխ արթնցայ՝ Մոռոյին
բացատուութիւնները մտքիս մէջ դեռ յառակ ու
որոշ: Մահճորրանէն ելլելով՝ մինչև դուռը գա-
ցի, վստա՛ ըլլալու համար որ չէր բացուած
կղպանքը: Յետոյ պատուհանին երկաթ ձողը
քաշեցի և տեսայ որ ամուր կը: Դիտնալով որ
մարդկային կերպարանքով այդ կենդանիները
իրականին մէջ անասուն-հրէշներ, մարդկային
ծիծաղելի նմանութիւններ էին, տարտամ ան-
հանգստութիւն մը կուտար ինծի այն գաղափա-
րը՝ թէ առոնք ինչե՛ր կարող էին ընել, և այս
տպաւորութիւնը որոշ երկիւղէ մը շատ աւելի
գէշ էր: Դուռը զարնուեցաւ և Մ'լէնկին կրպ-
չուն ձայնը լսեցի: Ատրճանակներէն մին գրպանու
ղրի և միւսը ձեռքս բռնած գացի դուռը բացի:

— Բարի լոյս, պարոն, ըսաւ, խաշած բան-
ջարեղէնի սովորական նախաճաշը և անոր հետ
միասին գէշ եփուած ճագար մը բերելով:

Մօնկօմըրի անոր կը հետեւէր: Իր թափա-

սուն նայուածքը նշմարեց թեիս պահած ուղ-
ղութիւնը և քիթին տակէն խնդաց:

Կատուաւիւծը հանդարտ ձգուած էր այն օր,
իր բուժուած փութացնելու համար. սակայն Մօ-
ռօ զարմանալիօրէն առանձնակեաց սովորու-
թիւններ ունէր ու մեր քով չեկաւ: Մօնկօմըրի
հետ խօսակցութեան մտայ, նաւուն մէջի երկու-
տանրներուն վարած կենցաղին մասին քիչ մը
ծանօթութիւն քաղելու համար: Մասնաւորաբար
շատ հետաքրքիր էի դիտնալու թէ, ի՞նչպէ
կ'ըլլար որ այդ հրէշները Մօռոյին ու Մօնկօ-
մըրիին վրայ չէին յարձակեր կամ դիրար չէին
յօշոտեր:

Բացառեց ինծի թէ իր ու Մօռոյին յարա-
բերական ապահովութիւնը, այդ հրէշներուն
սահմանափակ ուղեղին արդիւնքն էր: Հակառակ
իրենց կենդանական իմացականութեան աւելցած
ըլլալուն, և հակառակ դէպի անասնական բնազդ-
ները ի ննց ունեցած յետադարձ ձգտումին, Մօ-
ռօյի կողմէ իրենց մտքին ներկարկուած բոլոր
մասեւեւումներ ունէին, ինչ որ բացարձակ
կերպով կը սահմանափակէր անոնց երեւակայու-
թիւնը: Կարելի է ըսել թէ մազնիօացած էին
անոնք. իրենց բոլորած էր թէ այսինչ բանը ան-
կարելի է, այնինչ բանը պէտք չէ ընել, և այս
պատուէրները այնպիսի կերպով մը իրենց մտա-
քերուն յօրինուածքին հետ հիւսուած էին որ,
անհնազանդութեան կամ ժիճելութեան ամէն

կարելիութիւն կը ջնջէին: Սակայն կաւին բաներ ալ որ նուազ հաստատուն հիմեր ունէին, որովհետեւ անոնց հանդէպ Մօսօյին ներշնչումները շատ խոտոր կը համեմատէին հին բնազդին հետ: Օրէնք կոչուած բանին, — իմ լօսած երգասացութիւններս, — արամադրութիւններէն մէկ մասը, անոնց ուղեղին մէջ պայքար կը մղէր՝ իրենց անասնական բնոյթին խորարմատ ու միշտ ապօքամբ հակամտերուն հետ: Անդուլ այդ օրէնքը կը կրկնէին, ու անդադար կ'անսաստէին անոր:

Զանոնք արիւնի ճաշակին անգիտակ պահելու համար մասնաւոր հակողութիւն ի գործ կը դրուէր Մօնկօմըրիին և Մօսօյին կողմէ: Այս վերջինները կը վախնային այն բոլոր թելադրանքներէն, զոր արիւնարբութեան որ և է հակամարտութիւն անխուսափելիօրէն պիտի ներշնչէր այդ արարածներուն:

Մօնկօմըրի պատմեց ինծի օր, մանաւանդ գիշերները, օրէնքին ոյժը կը ջլատուէր մասնաւորաբար կատուա ինցեղէ հրէշներուն վրայ. այդ պահուն անասունը գերակշիռ կը դառնար անոնց մէջ. վերջայայտին, արկածախնդրական արամադրութիւն մը կը վրշովէր զանոնք, և այն առեւն կը յանդգնէին այնպիսի արարքներու որոնց գաղափարն իսկ չպիտի ունենային օր ցերեկով: Հասած օրուանս երեկոյին Հնձաօիւծ-Մարդուն կողմէ ենթարկուած հալածանքս ասով հետեւանքն էր:

Կզգիին մէջ բնակութեան առաջին օրերուն, այդ արարածները արեւին մարը մտնելէն ետքը միայն կը համարձակէին գաղաւթաբար օրէնքին տեսառուել. ցերեկին, բոլոր պատուէրներուն հանդէպ ընդհանուր կրաւորական յարգանք մը կը փրկէր:

Կարծեմ ժամանակս է որ կղզիին և իր բնակիչներուն վրայ քանի մը իրողութիւններ ու մանրամասնութիւններ պատմամ:

Մովին մակերեւէն շատ քիչ բարձր այդ կըղզին, իր անկանոն ծիրերով, հազիւ ութ կամ տասը քառակուսի քիլօմէթր ամբողջական տարածութիւն մը ունէր: Մագուժմ կ'հրաբխային, իր երեք կողմը բուռեւ խութեր ցցուած էին: Իրեն ծնունդ տուող օյժերուն միակ հետքերը կը կազմէին այսօր, հիւսիսային կողմի գետնածերպերէն ելլող գօլորշիներ և տք ջուրի ալ մը: Ատեն առեւ երկրաշարժի թեթեւ ցնցում մը զգալի կ'ըլլար, և երբեմն ալ, հանդարտօրէն դէպի երկինք սաւառնող մուխի ոյրքը աղմկալից հանգամանք մը կ'առնէր, շոգիի բուռն ժայթքերու ճշումին տակ: Այդքան: Մօնկօմըրի ինծի տեղեկութիւն տուաւ օր կզգիին բնակչութիւնը կը կազմէին հիմա՝ Մօսօյի չինած վաթսուներեք աւելի տարօրինակ արարածները, — առանց հայուի դնելու անշուշտ նուազ յիշատակելի ու քիչ այսանդակ կենդանիները որոնք անտեսակին պարակներուն մէջ պահուած կ'ապրէին ու մարդ-

կային ձեւ չունէին: Մօռօյի կերտածներուն ընդհանուր թիւը հարիւր քօան էր, սակայն մէկ մօռը մեռած էր, և օմանք ալ ողբերգական վերջաւորութիւն մը ունեցած էին, ինչպէս այն ոռղացող հրէշը որու մօռին խօսած էր ինք: Մէկ հարցումիւ ի պատասխան, Մօկօմբրի ըսաւ ինծի թէ այդ արարածները կ'արգասաւօրութիւն արգարեւ, բայց իրենցմէ ծնածները ընդհանրօպէս չէին ապրեր, կամ, եթէ ապրէին ալ, իրենց ծնողներուն պարտադրուած մարդկային յատկանիշներուն ժառանգութիւնը արդարացնող ո'չ մէկ նշան կը կրէին: Անոնց ապրած պարագային, Մօռօ մարդկային ձեւ կօտար իրենց: Արուներէն նուազ սակաւաթիւ էգերը՝ հազարումէկ օ'տեղուկ հալածանքներու ենթակայ կ'ըլլային, հակառակ անոր որ Օրէնքը միակնութիւն կը պարտադրէր:

Կարելի չէ ինծի համար մանրամասնօրէն նըկարագրել այդ մարդակենդանիները, — աչքերու այդ վարժութիւնը չունին և դժբաղդարար նկարել ալ չեմ գիտեր: Անոնց ընդհանուր երեւոյթին ամէնէն յատկանշական բանը, իրենց երկար իրանին ու օրունքներուն մէջ զանաւոր տհազին անհամեմատութիւնն էր թերեւս. և սակայն, շնորհալիութեան մօռին մօր ունեցած ըմբռնումը այնքան յարաբերական է որ, աչքերու վարժուեցան անոնց ձեւին, և վերջ ի վերջոյ ետ ալ գրեթէ համամիտ գտնուեցայ իմ օրունքներու

Թափթփած ըլլալու ասօրճան երկար գտնուումօրին անոնց ունեցած համադումին: Ուրիշ գրութաւոր յատկանիշ մը կը կազմէին գլխուն դէպի առաջ գտնուելը և ողնածուծին անասնական օչքառու ծուռութիւնը: Նոյն իւր կապկամարդուն կը պակօէր՝ կանակէն դէպի մէջքը կօրացած այն խօրունկ գիծը որ այնքան շնորհ կօտայ մարդկային ձեւին: Այդ երկօտանիներէն մէկ մօռին ուստի տնկութիւն կ'որ էին և անոնց կարճ դատակները հազու իրենց կողերուն կը հասէին: Միայն քանի մը հատը նշմարելի կերպով մազօտ էին սակայն, — գէթ այնչափ օտեն որ երանկեցայ այդ կղզիին մէջ:

Աւրիշ ցայտուն տնկութիւն մըն ալ կը ներկայացնէին անոնց դէմքերը, գրեթէ ամէնքն ալ երկարածնօտ, կզակի յօդերը անշնորհ՝ ականջներուն մօտ, լայն ու դուրօ ցցուած քիթերով, չափ թիւ և տնկուած մազերով, և առհասարակ այն տեսակ աչքերով, որոնց դիրքն ալ զարմանալի էր գոյնն ալ: Այս երկօտանիներէն ոչ մէկը խնդալ գիտէր, թէ և կապկամարդը տեսակ մը կարկաչուն քմծածաղ կրնար արտաբերել: Այս ընդհանուր յատկանիշներէն դուրս, անոնց գլուխները հառարակաց բան գրեթէ չունէին. ամէն մէկը իրեն յատուկ օտաւային յատկութիւնները կը պակէր. մարդկային դրօշմը, առանց բոլորովին անասնութիւնը չէզոքացնելու, կայտաօտէր ընձառիւծը, ցօլը, մատակ խօզը, այն

դանագան կենդանիները որոնցմէ շինուած էին նոր արարածները: Ձայնն ալ անուշապէս կը տարբերէր: Ձեռքերը միշտ գէշ ձեւակերտուած էին. և, թէպէտ երբեմն կը զարմանայի անոնց մարդկային հանգամանքին, սակայն մեծ մասամբ մատները սովորական թիւէն պակաս կ'ըլլային, կամ այլանդակ եղունգներով օժտուած և կամ ամէն անգամ շոշափողական զգայնութենէ զուրկ:

Ամէնէն զարհուրելի զոյգ մը երկոտանին՝ ընէին՝ Մարդ-Ը ձառիւծը և կէտ-բորենի ու կէտ-խող արարած մը: Մաւալով ամէնէն խաչորները՝ նաւակին մէջ թիւփարող երեք Մարդացուներն էին: Ասոնցմէ ետքը կուգային, կարգով, արծաթագոյն մագերով մարդը որ օրէնքի քարոզիչն էր, յետոյ Մէնկ և յետոյ այժէ ու կապիկէ շինուած տեսակ մը Այծեմարգ: Ասոնցմէ զատ կային նաև երեք Մարդախողեր, Կնախող մը, Կին-Ռընգեղջիւր մը, ուրիշ շատ էգեր որոնց ծագումը չհետազօտեցի, բազմաթիւ Մարդագայներ, Արջամարգ մը, Մարդացու մը, Շամարդ մը որ Սէն-Պէտնար կոչուած շունէն շինուած էր: Կապկամարդը արդէն նկարագրեցի. կար նաև մասնաւորապէս զգուշի ու զարշահող ձերբակ կին մը՝ էգ արջէ ու էգ աղուէ: Զինուած՝ որմէ սոսկացի առաջին օրէն իսկ: Կ'ըսէին թէ Օւնքի մօլեռանդ հետեւորդուի մըն էր ան: Այս ամէնէն զատ, աւելի փոքրիկ արարածներու բաւականաչափ թիւ մը կար:

Սկիզբները անյաղթելի գարշաճ մը տօթեցին ինծի այս էակները, որոնց մէջ չափազանց զգալի էր միապաժ անասնութիւնը, սակայն, անզգալաբար վարժուեցայ, և մանաւանդ, Մօնկօմրիին անոնց հանդէպ ունեցած վարուելակերպը ինծի ալ ազդեց: Մօնկօմրիի այնչափ երկար առեղէ ի վեր անոնց մէջ ապրած էր որ, զրեթէ սովորական մարդկային կականեր սկսած էր նկատել զանոնք, և իր Լնտոնի երիտասարդութեան օրերը անվերադարձ կերպով անօտ փառաւոր անցեալ մը կը թուէին իրեն: Տարին անգամ մը միայն կը հեռանար կղզիէն, Սրիքա երթալով. և առուտուր ընելու համար Մօնոյի գործակալին հետ որ կենդանիներու վաճառականութիւն կ'ընէր հոն:

Ապահական խառնածիններու այդ գիւղին մէջ մարդկային գեղեցիկ տիպարներու չէր կրնար պատահիլ անշուշտ, և ինծի բաւ թէ, ինչպէս որ ես տարօրինակ կը գտնէի կղզիին մարդանասունները, ճիշտ նոյնպէս ալ, առաջին անգամ որ և է նաւի վրայ տաք կոխելուն, իրեն տարօրինակ կը թուէին անոր մէջի մարդիկը, — որունքներնին անհամեմատ կերպով երկար, դեմքերնին տափակ, ճակատնին կարկառուն, կապկածոտ, վառնգաւոր ու անզգայ: Իրապէս ան չէր սիրեր արդէն մարդիկը, և կ'ենթադրեմ թէ ինծի համար իր ունեցած յարուժը՝ կեանքս ինք փրկած ըլլալուն հետեւանքն էր:

Նայն իսկ կահեցի որ տեսակ մը գաղտնի բարեացակամութիւն ունէր այդ այլակերպուած անասուններէն քանի մը հատին հանդէպ, — անոնց ինչ ինչ վարձաւնքներուն հանդէպ կառկածելի համակրութիւն մը, զոր սկիզբները ջանաց ինձմէ ծածկել:

Մ'իլէնկ, տեւադէմ երկատմին, իր ծառան, — օր տեսած հրէշներու առաջինն էր եղած, — միւսներուն հետ միասին կղզիին անդիւր ծայրը չէր բնակեր. յրջափակին յենած տեսակ մը շան հիւզակ ունէր ան: Կապկամարդուն չափ խելաւոր չէր Մ'իլէնկ, բայց շատ աւելի հիւս, և, բոլոր հրէշներուն մէջ, ամէնէն աւելի մարդկային կերպարանք ունեցողն էր: Մօնկօմրրի անօր օտարութեամբ էր կերակուր եփելը, և, մէկ խօսքով, իբր ծառայ կատարելու կոչուած բոլոր մանր մուկն պարտականութիւնները:

Մօսոյի ահաւոր ճարտարութեան կնճռոտ մէկ նմոյշն էր ան, կազմութիւնը ամենամեծ դժուարութիւններ պահանջողներէն մին, — շուրջ ու եղով բարդուած արջ մը: Մ'իլէնկ զարմանալի անձնութիւններուն մը ու սէր մը օտոյց կուտար Մօնկօմրրիին հանդէպ. այս վերջինը երբեմն կը նշմարէր այդ պարագան, կէս-ծաղրական ու կէս-կատակ անուններ կուտար անոր, ու խեղճ կենդանին արտաքոյ կարգի գոհունակութիւնով մը կը ցատկաժէր այն ատեն. երբեմն ալ, երբ Մօնկօմրրի քանի մը գաւաթ

ուխիք ճնկած ըլլար, օտքի ու բռունցքի հարձակներ կուտար, քարեր ու վառած հրթիռներ կը նետէր անոր: Սակայն, Մօնկօմրրի իրեն հետ ինչ կերպով ալ վարուէր, Մ'իլէն ի ամէնէն օտարած բանն էր անօր քով գտնուիլը:

Նա ալ իմ կարգիս այնքան վարժուեցայ այս հրէշներուն օր, նախապէս ինծի անբաղան ու խորհիւ թուող հազար ու մէկ արարքներ, քիչ յետոյ սկսան օովօրական ու բնական երեւոյթ: Կենթադրեմ օր, կեանքի մէջ ամէն բան իր երաժշտութեամբ կը համաձայնեցնէ՝ սեղ չբնականաբար իրենք և անձերու ընդհանուր օրով գոյնին: Մօնկօմրրի և Մօսօ այնքան անհամակն ու օյնքան առանձնակի հանգամանք մը ունէին օր, չէի կրնար մարդկութեան մասին իմ ընդհանուր տպաւորութիւններս օրոյ կերպով պահել անոնց շնորհիւ: Երբ անտառակին թաւուաններուն մէջ լէն դանդաղօրէն քայող արջառային կենդանիներէն մը քանին տեսնէի — նաւակին մէջ թիավորողները — ինքնիրենս կը հարցնէի երբեմն ու կը ճշնէի վերլուծել թէ, անոնք ինչօ՞վ կը տարբերէին վերջապէս այն իրապէս մարդկային կապիւնէն, օրոնք, ամենօրեայ մեքենական աշխատանքէ մը յետոյ, դէպի իրենց հիւզակները կ'ուղղուին, ճիշտ առանց նման տաժանելի քաջաւածքով մը. կամ, դէմքը դուրս ցցուած ու չարժեքան, և, գիտակից-խորամանկի իր արաւայտութեան մէջ զարմանալիօրէն մարդ-

կային Արջ ու Աղուէ-կնոջ երբ պատահէի, ինծի այսպէս կը թուէր թէ արդէն ուրիշ անգամ դիմաւ ելած է ան, մոծ քաղաքին որ և է մէկ վատամարաւ փոքոյն մէջ:

Իայց, առնն ատուն, անոնց մէջ կենդանին երեւան կուգար որ և է կասկած անկարելի դարձնող անժխելիութիւնով մը: Տգեղ մարգուկ մը, զոր երեւոյթէն դատելով տձեւ ուռեւրով վայրենի մը կը կարծէր, հիւղակի մը դառն առջեւ կծկած անդամները կը ձգտէր ու կը յորանջէր, և այդ շարժումը, սոսկում առթելու առաւելան յանկարծօքէն, երեւան կը հանէր առջեւի հատու ակառները և ամելիի պէս փայլուն ու սուր շնատամները: Նեղ արանետի մը մէջ, երբ, անցողական յաշդգնո թիւնով մը, ճկուն էգը մը աչքերուն մէջ սեւեռէի նայուածքով քովեւ կը գործէր լայնաբաց բիբօր կը նշմարէր յանկարծ, խորշանքի տարտուռով մը, կամ, ակնարկս դէպի վար ուղղելով, կը տեսնէի անոր կծկուած ճիւղաւոր որ զգեստի խլեակ մը կը սեղմէր մէջքին վրայ: Հետաքրքրական պարադայ մըն ալ այն է որ,—և ասոր պատճառը չեմ կըրնար բացատրել,—այս տարրինակ արարածները, էգերը, կղզին բնակութեանս առաջին օրերուն, իրենց զգուցնող երեւոյթին բնագրական դիտակութիւնը ունեցան, և այդ պատճառով արտաքին պատահութեան ու պարկեշտութեան մասին աւելի քան մարդկային բնականորէն մը ցոյց տուին:

Սակայն կը տեսնեմ որ գրելու արուեստին մասին ունեցած անփորձութիւնս զիս կը մղորեցնէ և պատմութեանս նիւթին կը չեղիմ:

Մանկամորրիին հետ մասին նախաճաշելէ յետոյ երկուքս մէկ կղզին հնդիի ծայրը գտնիք, տեսնելու համար՝ զետնածերպերէն ելլող գոլորշին և ակր այն տաք առուակին որուն մէջ մտած էի նախորդ օրը: Երկուքս ալ մէյմէկ խաբազան ու մէյմէկ լեցուն իւրօր, քառ լինք: Խիտ մոցառուտէ մը անդ՝ ամեննիս. ճագարի մը ճիւր լոբերիք. ականջնիս քառ կանգ առնիք, բայց ուրիշ որ և է ձայն չլսելով, մեր ճամբան շարունակեցինք կրկին և ադ պատահաբար մոռացանք քիչ յետոյ: Մանկամորրի իմ ուշադրութիւնս հրաւիրեց վարդագուն պղծիկ կենդանիներու վրայ, որոնք շատ երկար ետեւի ուշերով օտաւաւ լին և ցատկատելով կը վազէին թաւուտներուն մէջէն. բաւ թէ Մօօօ հնարած ու ձեւակերտած էր զանոնք՝ մեծ երկրտան իններու շառաւիղներէն: Ան յոյս դրած էր որ այս կենդանիները օնունդի համար պէտք եղած միտք պիտի կրնային հայթաթել, սակայն անոնք.—ինչպէս երբեմն ճագարներն ալ.—իրենց պղտկները յաշտելու սովորութիւնը ունէին և այս պարագան արգելք էր եղած Մօօյի ծրարին իրազարծումին: Այդ արարածներէն քանի մը հատին պատահած էի արդէն, Մօրդ-Լնձառիւնէն հալածուած գիշերս, ինչպէս նաև նախորդ օրը, երբ Մօօյին ձեռքէն կը փախչէի: Ա. օնցմէ մէ-

կը, մեր առջեւէն խոյս տուած պահուն, հովէն
առաջաւում ծառի մը շրմառին տեղերէն գոյա-
ցած ծակի մը մէջ ինկաւ պատահաբար: Հոնկէ
ինքզինքը ազատելու չյաջողած՝ մենք հասանք
ու կրցանք բռնել զինքը. սկսաւ մեր ձեռքին
մէջ ապկարհիկ. կառուի պէս ճանկաւել, իր
մարմնոյն ստորին մասը ցնցելով. նոյն իսկ խառ-
նելու փորձ քրաւ բայց ակօսանքը այնքան ան-
շուն էին որ թեթէ կամիթէ մը աւելի փառ-
չէին տար: Այդ կենդանին սիրուն պզտիկ արա-
բած մը թուեցաւ ինծի, և օրովհետեւ Մօնկօմըրի
ըսաւ թէ անոնք բնաւ հողը չէին փորեր ու կա-
տարելապէս մաքուր սովորութիւններ ունէին.
գաղափար յայտնեցի որ կենդանիի այս ցեղը,
պարտէզներու մէջ պահուող սովորական ճագար-
ներու վրայ առաւելութիւններ ունէր և պիտի
կրնար լաւագոյն կերպով զրաւել անոնց տեղը:

Մեր ճամբուն վրայ տեսանք նաեւ ծառի
բուն մը օրուն վրայ երկար ճանկառուքներ ու
տեղ անդ խորունկ ճեղքեր գոյացած էին: Մօն-
կօմըրի իմ ուշադրութիւնս հրաւիրեց անոր վրայ:

— Մտռերը չճանկոտել, այդ է Օրէնքը, ը-
սաւ: Կ'երեւայ թէ կարեւորութիւն տուող չկայ
օրէնքին:

Կարծեմ ատկէ ետքն է որ Այծեմարդուն ու
Մարդակապիկին պատահեցանք: Մօսոյին կօզմէ
չինուած դասական նմոյս մըն էր Այծեմարդը,—
չխաբական արտայայտութիւնով դէմք մը, ան-

մական արկարին շեշտուած մէկ տեսակը, խրո-
պտաբառաւոր համապատասխան ձայն մը և
դիւային օտարնամասեր: Կեղեւոտ պատու մը կը
ծամծմէր երբ մեր դիմացը ելաւ: Երկու երկօտա-
նիները օղջուներին Մօնկօմըրին:

— Ողջոյն Անոր օր խաբազան ունի. ըօին:

— Հիմա խաբազան ունեցող երրորդ մը
կայ, ըսաւ Մօնկօմըրի: Հետեւաբար, զգոյշ կե-
ցէ՛ք:

— Ասիկա չինուած չէ՛, հարցօց Մարդա-
կապիկը: Մեզի... մեզի ըսաւ որ ինքն ալ չի-
նուած էր:

Այծեմարդը ուշադրութեամբ զիս քննեց:

— Խաբազան ունեցող երրորդը, այն որ լա-
ւով ծովին մէջէն կը քալէ. նուրբ ու թփօյն
դէմք մը ունի:

— Նուրբ երկար խաբազան մը ունի, ըսաւ
Մօնկօմըրի:

— Երէկ արիւնտած ու լալկան էր, ըսաւ
Այծեմարդը: Դուք ո՛չ կ'արիւնտաիք և ո՛չ ալ
կուլաք: Նաեւ Տէրը ո՛չ կ'արիւնտաի և ո՛չ կու-
լայ:

— Ասիկա հինգ մաս ունի, հինգ մասով է.
ինծի պէս, ըսաւ կապկամարդը:

— Օ՛ն, Բրէնտի՛ք, երթա՛ք. ըսաւ Մօնկօ-
մըրի թեւս մտնելով, և ճամբայ ելանք:

Կապկամարդն ու Այծեմարդը շարունակեցին
մեզ դիտել ու իրենց դիտողութիւնները փոխա-
նակել:

— Մարդը ձայն կ'ունենայ, իսկ առ բան մը չխօսիր, բաւ Այծեմարդը:

— Ե կ'ինձմէ ուտելիք ուզեց, տեղը չէր գիտեր, պատասխանեց Կ. պկամարդը:

Յետոյ վայրկեան մը եւս խօսքեր փոխանակեցին և Այծեմարդուն հեզնական ծիծաղը լոցեց:

Վերադարձին էր որ մեռած ճագարին միացորդները գտանք: Խղճ կենդանիին կարմիր մարմինը կտոր կտոր եղած էր, կողոզկրներէն մեծ մասը մէջտեղ ելած էին, և ողնոսկրը կըրծուած էր անկասկած:

Մօնկօմրրի առիկա տեսնելուն պէս կանգ առաւ:

— Տէ՛ր Առաւուած, գոչեց:

Ծեցեալ որ կտորած ոսկորներէն մի քանին տանէ ու աւելի մօտէն քննէ:

— Տէ՛ր Առաւուած, կրկնեց, ի՞նչ կը նշանակէ աօրկ...:

— Ձեր մօակերներէն մէկը իր հին սոփօթութիւնները վերյիշած է, պատասխանեցի վայրկեան մը խորհելէ յետոյ: Այս կողոզկրները չէնք շնորհք խաժստուած են:

Մօնկօմրրի եղած տեղը մնաց, աչքերը տեւեռուն, դէմքը տժգոյն և չլթունքը կծկուած:

— Աղէկ նշան չէ աօրկա, բաւ յամբարար:

— Եկած օրօ նմանօրինակ բան մըն ալ ես տեսայ, բօի:

— Սառանային մատը կայ ուրեմն այդ գործին մէջ: Ի՞նչ էր տեսածդ:

— Դուռը փրցուած ճագար մը:

— Եկած օրդ:

— Նոյն իրիկունը, չրջափակին եմբէի անասակին մէջ, իրիկնամուտին, երբ դուռը ելած էի: Դուռը կատարելապէս փրցուած էր:

Երկար առւելում մը արձակեց ակոսներուն մէջէն:

— Եւ դեռ աւելին. այն կարծիքը ունիմ թէ, ձեր վայրենիներուն մէջէն այդ շահաւորութիւնը ընողը կրնամ որոշել, թէ և այդ մասին ունեցած գաղափարս կասկածի մը արդի նքն է միայն: Ճագարին պատահելէն առաջ տեսայ որ ձեր հրէշներէն մէկը առուակէն ջուր կը խմէր:

— Լեզուն չափափեւեղ:

— Այո՛:

Կողուով ջուր չխմել, Սրէնքը տօ է: Երբ Մօնօ ետեւին չէ կայնած, օրէնքին կարեւորութիւն տուած չունին, հէ՛:

— Ձիօ հալածողը միեւնոյն կենդանին էր:

— Բնականաբար, հաստատեց Մօնկօմրրի: Ճիշտ մօակերներուն ըրածն է: Սպաննել ետքը, ջուր կը խմեն: Արիւն ճաշակելուն հետեւանքն է առ, գիտե՛ս:

— Ի՞նչ ձեռ ունէր այդ կենդանին, հարցուող յետոյ: Կրնա՞ս ճանչնալ զայն եթէ կրկին տեսնե՞ս:

Մեռած ճագարին մնացորդներուն վերեւը

որունքները բացած, ակնարկ մը պատճուց մեր շուրջը. կանանչին օտուերներուն ու քողերուն մէջ կը թափառէր նայուածքը, մեղ չըջապատող անտառին թակարդներն ու դարձները լրտեսելով:

— Սրբունին ճշակը, կրկնեց:

Քլօլվերը հանեց, փամփուլաները քննեց ու նորէն զրպանը դրաւ: Սետոյ օկոսու կախ լըթունքը քաշքշել:

— Կարծեմ թէ կատարելապէս կրնամ ճանչնալ այդ հրէշը:

— Բայց, ըսաւ Մօնկօմրի, այն ատեն ալ հարկ պիտի ըլլար որ ապացուցանեմք թէ ճաշարը օպ-ննօղը ան էր: Այս խօղճ պղտիկ կենդանիները երանի թէ բնաւ բերած չըլլայի հոս:

Ուղեցի մեր ճամբան շարունակել, բայց անիկա կեցած էր հոն ու բզկառուած ճաշարին վրայ կը խորհէր իրր թէ մեծ առեղծուած մը ըլլար անոր օպանութիւնը: Դիչ մը յառաջանալէ ետքը, ճաշարին մնացորդները անտեսանելի եղան ինծի:

— Է... չգտնեմ, պոռացի:

Սարօռաց և քովօ եկաւ:

— Տե՛ս ի՛նչ է. ըսաւ գրեթէ ցած ձայնով, մենք ասոնց ամէնուն մաքին մէջ դրօշմեցինք թէ հողին վրայ շարժող որ և է բան պէտք չէ ուտեն: Եթէ, պատահարաւ, այս կենդանիներէն մէկը արիւնին համը առած է...

Վայրկեան մը անխօս քալեցինք:

— Ինքնիրենս կը խորհիմք թէ ի՛նչ կրնայ տեղի ունեցած ըլլալ, յարեց: Անցեալ օր օտակալի թխմարութիւն մը ըրի, յարեց պահ մը լռելէ ետքը: Ինծի ծառայող իշու կտորը գիտեա... Ճաշար մը մօրթաղերձ ընելու ու եփելու եղանակը ցոյց տուի անոր: Տարօրինակ բան... տեսայ որ ձեռքերը կը լզվեաւոր անկէ ետքը... Ատիկա չէի խորհած... Պէտք է վերջ մը դնել այս բանին... Մօնկօմրի պիտի խօսիմ:

Մեր վերադարձի միջոցին, այս խնդիրէն ուրիշ որ և է բանի վրայ մտածել կարելի չեղաւ ինծի համար:

Մօնօ, Մօնկօմրիէն աւելի լըջօրէն վերաբերուեցաւ այս մասին, և աւելորդ է ըսել թէ անոնց օրօշ արամադութիւնը ինծի ալ ազդեց անմիջապէս:

— Օրինակելի պատիժ մը պէտք է, ըսաւ Մօնօ: Բնաւ կռակած չունիմ որ յանցաւորը Մարդ Ընձառուծն է: Բայց ի՛նչպէս կրնանք ապացուցանել: Մօնկօմրի, երանի թէ տեղի չտայիր միօի համար ունեցած հակումիդ և այս գրգռելի նորութիւնը բնաւ ներմօծած չըլլայիր հոս: Հիմա, այս գործը առաջակալի անել ճամբու մը կրնայ առաջնորդել մեզ:

— Տխմարութիւն էր ըրածս, ըսաւ Մօնկօմրի, բայց եղածը եղած է: Եւ յետոյ, դուն որ և է առարկութիւն չէիր ըրած այդ մասին:

— Անյապաղ այս գործով պէտք է դր-
դինք, բոաւ Մոսո: Եթէ անակնկալ բան մը պա-
տա՛ի կ'ենթադրեմ որ Մ'լէնկ կարող է ինք ա-
ռանձին գործին մէջէն դուրս գալ:

— Այ՛քան ալ վառահ չեմ Մ'լէնկի վրայ,
խոտովանեցաւ Մօնկօմբրի. վախճամ թէ յետ
կարծիք ունեցած եմ անոր մասին մինչև հիմա:

ՄԱՐԴ-ԸՆԶԱՌԻԻԾԻՆ ՆՏՆԻԷՆ

Մոսո, Մօնկօմբրի ու ես, և մեր ետեւէն ալ
Մ'լէնկ, կէս օրէն յետոյ գէպի հովիտին որջերը
ուղղուեցանք կղզիին մէջէն: Երեք ալ գինուած
էինք: Մ'լէնկ, երկաթ թելի կլոր խուրձ մը և
փայտ կտորելու յատուկ պղծիկ տապար մը կը
կրէր, իսկ Մոսո, հովիտի մեծ փող մը կախած էր
ուռէն:

— Խուճրին ամբողջ-կան մէկ հաւաքոյթ-
պիտի տեսնեմ, ըսաւ Մօնկօմբրի: Սիրուն տեսո-
րան մըն է առ:

Մոսո բաւ մը իսկ չարտասանեց ճամբուն
ամբողջ տեղադրեալ միջոցին, ապա այն վճա-
կան որոշում մը դրօշմուած ըլլալ կը թուէր՝
ձերմակ չըջանալով իր լուրջ դիմադերուն
վրայ:

Անցանք այն հովիտը որուն խորը տաք ջու-
րի հոսանքը կ'ետար, և եղէգնեբուն մէջէն անց-
նող խորտ ու բորդ բաւիկին հեռեւեցանք՝ մին-
չև լայն տարածութիւն մը որ դեղին ու փոշոտ
թանձր հիւթով մը ծածկուած էր, — կարծեմ

ծծումը: Մովր կը պաղար խարակներու զոհն գիծի մը ետեւէն: Ոչ շատ խոր տեսակ մը ամփոթաբանի առջև հասանք ու հոն կանգ առինք չորսերնիս ալ: Այն ատեն Մոսկոն հնչեցուց փողը, որուն թնդաղող ձայնը խանգարեց հաւարակածային յետմիջօրէին հանդարտ մրափր: Շատ ամուր ըլլալու էին այդ մարդուն թոքերը: Յորդ հնչումը, արձագանգէ արձագանգ կրկնուելով, խլացուցիչ ուժգնութեան մը հասաւ:

— Ահ, ահ, ըսաւ Մոսկո, փողը ձգելով ուսնի վար:

Անմիջապէս, ձայներ, աղմուկներ ու ձոր-ձառումներ լսուեցան դեղին եղէգներուն մէջէն, այն խիտ կանանչ թաւուաին կողմէն՝ որ նախորդ օրը իմ մխրճուած ճախճախաւտս կ'եղբերէր: Մծմբատ տարածութեան եղերքը, դէպի մեր ուղղութիւնը փութացող մարդկային անասուններու այլանդակ ձիւերը երեւան եկան. չորս կամ հինգ կէտերու վրայ, Չէի կրնար յարաճուն սոսկումի զգացումս զօղել. քանի կը տեսնէի այդ հրէշները, որոնք ծառերու և եղէգներու մէջէն դուրս կուգային իրարու ետեւէ, և թաթերնին քայքայելով կը վազվզէին ջեռուցիկ փոշիին վրայէն: Սակայն Մոսկո և Մոնկոմըրի անվրդով կեցած էին հոս, և ես ալ անոնց քով կը մնայի ստիպեալ:

Առաջին հասնողը եղաւ Սյծեմարդը, — կարծես անիրական, առաւապելային արարած մը, հա-

կառակ տնոր որ սաւուր մը կը ձգէր իր առջև և քալած պահուն փոշի կը հանէր իր երկնդի տաքերով. անկէ յետոյ, հրէշային հառազլուի մը եկաւ մացառներուն մէջէն, — ձիւ և ռնգեղջիւրի խառնուրդ մը որ յարդի կտոր մը կը ծածծմէր քալած առան. յետոյ երեւցան կին-նոզը և երկու կին-Գայլեր. անկէ ետքը Արջ-Աղուէս կախարդուհին, որածայր ու շէկ դէմքին վրայ կարմիր աչքերով, և դեռ ուրիշներ, — ամէնքն ալ փութկոտ, ամէնքն ալ հասնելու համար արտօրալով: Քանի մօտենային, խոնարհութիւններ կ'ընէին Մոսկոյին առջև, և կը սկսէին Օրէնքի երգասացութիւններուն երկրորդ մասէն կտարներ երգել, ամէն մէկը իր հաջաւոյն, առանց իրարու ըսածին որ և է ուշադրութիւն դարձնելու:

— Անորն է՝ վիրաւորող ձեռքը, անորն է՝ վիրաւորող ձեռքը, անորն է՝ բուժող ձեռքը... և որի կարգին:

Երբ մօտաւորապէս երեռուն մէթը հեռաւորութեան մը հասան, կանգ առին, և, իրենց ճանկերուն ու արմուկներուն վրայ գետնամած խոնարհելով, գլուխնուն վրայ հող ցանեցին: Երեւակայեցէ՛ք այս տեսարանը, — եթէ կրնաք: Մենք երեքս, կապոյտ հագուած, մեր սեւ ու այլանդակ ծառային հետ, կիղիչ արեւուն տակ կայծկլաող դեղին փոշիի լայն տարածութեան մը մէջտեղ կանգնած, և շրջապատուած՝ սողա-

ցող ու անհետիւթ կերպով շարժակազ կրէշներու
այդ բաւորակէն, — ամանք զրեթէ մարդկային ի-
րենց արտայայտութիւնով ու իրենց ճկուն շար-
ժումներով. ամանք ալ հաշմանդամներու նման,
կամ այնքան արտառոց կերպով խեղադէմ, որ
մեր ամէնէն չարաչառք երազներուն մէջ վառա-
ցող էակներ ըլլային կարծես:

Առոնցմէ անդին, մէկ կողմը՝ եղէգներուն
ալեծուփ գիծը. միւս կողմը՝ արմաւենիներու հոծ
գիրկընդխառնում մը, որքերու հովիտին ու մեր
միջև, ու դէպի հիւսիս՝ Խաղաղականին մշուշոտ
հորիզոնը:

— Վաթառն երկու, վաթառն երկու. յա-
րեց Մոսո, չորս հաւ պակաս է:

— Մարդ-Ընձառիւծը չեմ տեսներ մէջեր-
նին, ըսի:

Յանկարծ, Մոսո երկրորդ անգամ մըն ալ
հնչեցուց իր փողը, և ասոր վրայ, բոլոր այդ
մարդկային կենդանիները փոշիին մէջ գլորե-
ցան ու ազլակեցան: Այն ատեն երեւցաւ
Մարդ-Ընձառիւծը, գաղափարի դուրս ուղղե-
լով եղէգներուն մէջէն, գրեթէ ողորով և ջա-
ն-լով միւսներուն կողմած շրջանակին միանալ
Մոսոյին կոնակի կողմէն, առանց անկէ տե-
նուելու: Վերջին եկողը եղաւ փոքրիկ կապա-
մարդը: Միւսները, իրենց շարժումներէն զրգը-
նած ու յագնած, գէշ նայուածքներ արձակեցին
անոր:

— Բաւակո՞ն է, — դառց Մոսո իր հաստա
ու հնչիւն ձայնովը:

Բոլոր կենդանիները իրենց կրօնկներուն
վրայ նստան և պաշտամունքը ընդհատեցին:

— Ո՛ւր է Օրէնքը աւանդողը, — Կարցուց
Մոսո:

Գորշ մազերով կրէշը մինչև գետին ծռեցաւ:

— Բանաձեւը արտառանէ՛, — հրամայեց Մոսո:

Ի-կոյն այդ ծնրադիր ամբոխը անգամ մը
եւս ոչեաւ իր տարօրինակ երգաօցութիւնը,
ամէնքն ալ կանոնաւոր կերպով տառանելով ի-
րենց իրանները, և, փոխն ի փոխ, մէյ մը աջ
ու մէյ մը ձախ ձեռքով, գետնի ծծմբաւ փոշին
ողին մէջ նետելով:

Երբ «Միտ ու ձուկ չուտել, — է Օրէնքը»
նախադասութեան հասած, Մոսո իր պիտակ
ձեռքը երկարեց ու,

— Սրօփ, դոչեց:

Բացարձակ լռութիւն մը տիրեց:

Գործեմ թէ ամէնքն ալ գիտէին տեղի ունե-
նալիք բանը և կը սոսկային ատկէ: Անոնց առ-
բորինակ դէմքերուն շրջանը ըրաւ նայուածք:

Երբ անոնց դողալար վիճակը և իրենց փալ-
փլուն աչքերուն խուռափուկ տարտափը նշմարե-
ցի, զարմացայ թէ ի՞նչպէս կրցած էի, նոյն իսկ
վայրկեան մը, մարդ կարծել զանոնք:

— Այո Օրէնքը ոտնակոխ եղած է, ըսաւ
Մոսո:

— Խուսափում չկայ, բացառանչեց դէմքը ազերէկ մազերու տակ կորուսած հրէչը:

— Խուսափում չկայ, կրկնեց ծնրադիր կենդանիներուն շրջանակը:

— Ո՞վ է անսաստողը, գոչեց Մօռօ և իր ուսը նայուածքը դէմքերուն շրջանը բրաւ, մինչ ձեռքն ալ խորազանը կը շաչեցէէր:

Բօրենի-Խողը խիստ օտարափած ու ընկճուած թուեցաւ ինծի. միեւնոյն տպաւորութիւնը բրաւ նաեւ Մարդ-Ընծառիւծը: Մօռօ այս վերջինին կողմը դարձաւ. կենդանին կատուի պէս կծկուելով պառկեցաւ իր առջև, անսահման չարչարանքներու յիշատակով ու օտարափով:

— Ո՞վ է անսաստողը, պոռաց Մօռօ քրտալիք ձայնով մը:

— Վայ անոր որ Օրէնքը ոտնակոխ կ'ընէ, ձայնեց Օրէնքի ուսուցիչը:

Մօռօ Մարդ-Ը ձառիւծին աչքերուն մէջ քարացուց իր նայուածքը. կենդանին այնպէս մը կը գալարուէր որ կարծես թէ հոգին արմատախիլ կ'ընէին իր մէջէն:

— Այն որ Սրէնքին կ'անառատէ... ըսաւ Մօռօ նայուածքը վերցնելով իր գոհին վրայէն ու դէպի մնդի գալով:

Ինծի այնպէս թուեցաւ թէ տեսակ մը գրգռութեան հրաւէր կար այս վերջին բառերու շնորհիւ:

— ... Տանջանքի տո՛ւնը կը վերադառնայ,

բացառանչեցին ամէնքը միարեբան, ... տանջանքի տունը կը վերադառնայ, Ե՛վ Տէր:

— Տանջանքի տունը... տանջանքի տունը... կարկաչեց Կապկամարդը. իրր թէ այդ հեռանկարը հաճելի բան մը եղած ըլլաւ իրեն համար:

— Կ'իմանա՞նք, գոչեց Մօռօ յանցաւորին դառնալով: Կ'իմանա՞նք... հէ՛:

Մարդ-Ընծառիւծը, Մօռօյին նայուածքէն ազատելով օտքի էր ելած, և իր դահիճին վրայ խոյացաւ յանկարծ, կատուի ահագին ակառները փողփողուն՝ դուրս դարձած շրթներուն տակէն: Համոզուած եմ որ ծայրայեղ օտարափի մը խելայեղութիւնն էր լոկ զինքը այդ յարձակումին մղողը: Վաթուռնի չափ հրէշներու ամբողջ այդ շրջանակը մեր դէմը կանգնեցաւ կարծես: Ատրճանակօ քաչեցի: Մարդն ու կենդանին իրարու բաղխեցան. տեսայ որ Մօռօ դեղեկեցաւ բաղխումին ոյժէն. կատաղի հաչիւններով ու մռնչիւններով շրջապատուած էինք. ամէն բան չփոթ էր, և վայրկեան մը այն մտածումը օւնեցայ որ ընդհանուր ապոտամբութիւն մըն էր ասիկա:

Մարդ-Ընծառիւծին կառկած դէմքը ճիշդ քօվէս անցաւ, ու անոր անմիջապէս ետեւէն ալ Մ'լէշկ: Բօրենի-Խողին դեղին աչքերուն գրգռուած կայծկլուումը տեսայ և կարծեցի որ այդ կենդանին վճռած էր իմ վրաս խոյանալ: Այժմ մարդն ալ զիս կը դիտէր՝ Բօրենի-Խողին կամա-

բաձեւ ուսերուն վրայէն: Մօռթի բէվօլքին չկը-
կօցր լեցի, և նշմարեցի «նոր արձակած բոցին
փայլակը որ թռչուբոսին մէջ պոսթկաց: Բալօր
այդ խուժանը՝ դէպի դնդակի բոցին ցոյց տուած
ուղղութիւնը դարձաւ, և եօ ինքս ալ բռնուե-
ցայ այդ շարժումին մագնիսական քաշողութեան
մէջ:

Վայրկեան մը ետքը. Մարդ-Ընձառիւծին ե-
տեւէն կը վազէի, առնացող ու աղմկալիւր ամ
բոխի մը հետ:

Այսքանը միայն կրնամ բռնի օրօշ կերպով
Տեոայ օր Մարդ-Ընձառիւծը զարկաւ Մօռթին,
յետոյ ամէն ինչ կարծեա յորձանքի մը վերած-
ուեցաւ ու սկսաւ շօրջն դառնալ. երբ ինք-
դինքս դատայ, օրարչաւ վազելու վրայ էի ար-
դէն:

Մ'լէնկ ամէնուն տալեւն էր, ու շատ մօտէն
կը հաւածէր փախառականը: Անոր ետեւէն, խո-
շոր քայլափոխերով կը վազէին Կին-Գայլերը,
լեզունին դուրս ինկած: Գրգռուած ու պոռչող
Այր ու Կին-Խոզերը անոնց կը հետեւէին, մէջ-
քերնին ճերմակ լաթեր կապած երկու Յլամար-
դերու հետ: Յետոյ կուգար Մօռ. զանազան եր-
կոտանքներու խումբի մը մէջտեղ: Լոյն եղբեր-
ներով խօր գլխարկը ինկած էր գլխէն, և,
աթրճանակը վեր բռնած կը վազէր, իր երկար ու
սպիտակ մազերը հովէն ծփծփուն: Բօրենի-Խօզը
իմ քովս ի վեր կը ցաւաւորէր. իմ ընթացքի-

համալուծի գնացող մը, և գաղափարի նայ-
ուածքներ ուղղելով ինծի՝ իր կոտուային աչքե-
րուն մէջէն. միւսները մեր ետեւէն կուգային
առնաձայն ու թփրաւից:

Մարդ-Ընձառիւծը իրեն համբայ կը բռնար
մէկդի ընելով երկար եղէգները օրօշ իր ետե-
ւէն կը գոցուէին դարձեալ, Մ'լէնկին դէմքը
խարաղանելով: Իսկ մենք անոնցմէ յետոյ հա-
կին տալեւ հառնելով, կախկառուած արահետ
մը գտանք մեր առջեւ: Հաւածումը այս կերպով
շարունակուեցաւ քառորդ մղոնի չափ տեղ, յե-
տոյ միւրմուկեցանք խիտ թաւուտի մը մէջ օր մե-
նապէս յապաղեցուց մեր յառաջխաղացութիւնը.
թէեւ խմբովին կը քալէինք, սակայն ճիւղերը
մեր դէմքին կը զարնուէին, կճեւրները մեր
դուռներուն կը կռուէին ու մեր ոտքերուն կը
փաթթուէին, փշոտ բայսերը մեր զոհոտներուն
կպչելով կը պատռէին զանոնք կամ մեր միտին
մէջ մտուելով կը սկրթէին:

— Բալօր այս համբան չօրս սոքով կարած
է, բաւ Մօռ օր ճիւղ իմ տալեւս կը գտնուէր
հիմա:

— Խուտափում չկայ, պոռաց ինծի՝ հաւա-
ծանքի արշաւէն զրգուած Արջ-Գայլը:

Նօրէն ժայռերու մէջ մօտանք ու տեղանք
փախառականը օր չօրս սոքով կը վազէր թեթե-
ւօրէն և ուսին վրայէն քրթմնջիւններ կ'արձա-
կէր մեղի: Գայլերու ամբողջ ցեղը, զայն տե-

նեւուն պէս հաճայքէն թանաց: Փախչող կենդանին դեռ հազուած էր, և հետուէն ղէմքը ժարդկային կը թուէր տակաւին, տակայն իր չորտանդամներուն շարժուածքը կառարելապէս կատային էր և իր ուսերը՝ նեղը դրուած կենդանիի մը յատկորոշ ճկունութիւնով կքած էին: Դեղին ծաղիկներով փշու յաքառուածքի մը վրայէն ցառկեց ու անյայտացաւ: Մ'իշնկ հալածական մեղմէ բաժնող հեռաւորութեան ճիշտ մէջտեղն էր:

Հետապնդողներէն չառերը հալածանքին սկզբնական արագութիւնը կորսնցուցած էին հիմա և հետզհետէ աւելի կանոնաւոր ու աւելի դասաւորուած գնացք մը ստանք էին: Երբ բացատարնէ մը կ'անցնէինք, դիտեցի որ հետապնդողները համալսի հեռաւորութիւններով, երկար գիծ մը կազմած էին: Բոքենի-Խողը միշտ իմ քովէս կը վազէր անդադար զիս լրտեսելով, և ատեն ատեն, սպառնալից կափկափով մը ծամածռելով իր դունչը:

Մարդ-Ընձառիւծը ժայռերուն վերջաւորութեան հասնելուն, նշմարեց որ բռնած ճամբան զինքը կը տանէր ուղղակի այն սահաւանդին՝ որուն վրայէն զիս հետապնդած էր կղզին հասած իրիկունս, և ետ դառնալու համար մացառու քին մէջ չըջան մը բրաւ: Սակայն Մօնկօմըրի այս շարժումին նպատակը կռահեց և սփռեց որ իր նախորդ ուղղութեան հետեւի դարձեալ:

Այսպէս, հեւալով, ժայռերուն մէջ սայթա-

քելով, փուշերէն սկրթուելով, պտերներու և եղէգներու մէջ թաւալելով՝ Օրէնքին դէմ յանցաւոր Մարդ-Ընձառիւծին հետապնդումն կը մասնակցէի, և Բոքենի-Խողն ալ իմ քովէս կը վազէր իր վայրենի կափկափով: Կը դեգեւէի, գլուխս կը դառնար, սիրտս ուժգնօրէն կը բաբախէր կողերուս մէջ, գրեթէ ուժասպառ էի, և տակայն կը շարունակէի հետեւիլ խումբին վախնալով որ, եթէ կենամ, այս անգիւղի ճամբունկերով հետ առանձին կը մնամ: Հակառակ ծայրայեղ խոնջի՝ քիս և հակառակ հասարակածային յեմիջօրէի ճնշող տապին, շարունակ կը վազէի:

Հալածումին թափը մեղմացաւ վերջապէս: Թշուաքական կենդանին պաշարած էինք կղզիին մէկ անկիւնը: Մօնո, խորագանը ձեռքը, անկանս գիծի մը վրայ շարեց մեզ, և հիմա սկսանք զգուշութիւնով յառաջանալ, ձայնով աղաթարութիւն տալով իրարու, և հետզհետէ մեր շարունակը սեղմելով փախստականին շուրջը, որ անշուշտ ու անտեսանելի, պահուած էր այն մացառներուն խորը որոնց մէջէն խոյսցողը ես ինքս եղած էի ուրիշ հալածանքի մը պահուն:

— Ուշադրութիւն, ամօ՛ր կեցէք: Գոչեց Մօնո, ճիշտ այն պահուն երբ պայարօզ գիծին երկու ծայրերը կը միանային ու բալորակ մը դը ձեւացնէին մացառներու զանգուածին շուրջը՝ կտտարելապէս փակելու համար անասունին փախուստի ճամբան:

— Յարձակումին ուշագրութիւն, գաւթ
Մօնկօմըրիին ձայնը պուրակի մը ետեւէն:

Ձաթափին վրայ, թաւաւաներու վերեւն
էի: Մօնկօմըրի և Մօռօ մացառին վրի եղբերքն
էին: Ռօտերու և օաղարթներու զիրկընդիսա
նումի մը մէջէն ասաջ կ'երթայինք յամբար:
Կենդանին ո՛չ մէկ շարժում կ'ընէր:

— Տանջանքի տունը, Տանջանքի տունը, կը
կարկաչէր Կապկամարդուն ձայնը, դէպի աջ
քսան մէթրի չափ անդիւն:

Այօ բաւերը լօելու, խեղճ կենդանիին ին-
ծի առթած բարձր վախերը ներեցի:

Աղկալի կերպով ճիւղերն ու ոտները մէկ-
գի ընող Ձ. Ռենդեղլիւրին ծանր քայլերը լօցի
աջ կողմ: Յետոյ, կանանչ թաւաւայի մը խորը,
այդ յորդ բուսական թեան կէտ-մօթին մէջէն
մեր Կալածած օրը նշմարեցի յանկարծ. Կանգ
առի: Կենդանին, իր ծաւալը կտրելի եղածին
չափ պղծակոնելով, ինք իր վրայ կծկուած էր և
իւր փափուկ կանանչ չափերը ինծի դարձուցած
ուօրն զբայէն:

Պարագայ մը կայ զօր չեմ կրնար բացա-
րել, և օր տարօրինակ Կոկաթութիւն մը պիտի
թուի իմ կողմէս. կտառելապէս անտանական
դիրքի մը մէջ, աչքերուն խորը ջրացած լոյսով
և օտարափէ՛ ծամածուռ ուռնկաւորէն մարդ-
կային դէմքով այդ էակը հոն տեսելու՝ ան-
գամ մը եւս այն դադափարը ունեցայ թէ անօր

մարդկային հոնգամանքը իրական էր: Վայրկեան
մը ետքը միւս հետապնդողներն ալ պիտի հա-
նէին և խեղճ կենդանին ընկճուած ու ձերբա-
կալուած պիտի տարուէր, դարձեալ ենթարկուե-
լու համար չըջփակին օտակա չարչարանքնե-
րուն: Յանկարծական կերպով արձանակօ հանե-
ցի և, իր խելայեղ աչքերուն մէջօղը նշան առ-
ելով, կրակ ըրի:

Այդ բազին, Բարենի-խօղը, ճիւղ մը անօր
մարմնայն վրայ խոյացաւ և վզին մէջ մեկն իր
օուր ակառները: Պուրակին կանանչ զանգուած-
ները կը ճարձաւին ու տեղի կուտային չորս
բալթօ, ճամբայ տալով այդ բոլոր մարդկայնա-
ցած կենդանիներուն օրանք մի առ մի երեւան
կողմային:

— Մի՛ օգաններ, Բրէնտիք, պոռոց Մօռօ.
մի՛ օգաններ զայն:

Տեսայ օր կը ծնէր, ճամբայ բռնալով մեծ
պտերներու ոտներուն մէջէն:

Վայրկեան մը ետքը, անիկա հասած և իր
խորագանին կօթովը անդին չարտած էր Բարե-
նի-խօղը, և ինքն ու Մօնկօմըրի կ'արգիլէին
միւս մօակեր, երկոտանիներուն հոն մօտենալ, —
մառնաւ-բապէս Մ'իլէկին, օր յօշոտումին բժ-
նեկից ըլլալու անհամբեր կը թուէր: Յղէրէկ
մաղերով հրէ՛ր, զլուխը թելիս առնէն երկնցուց
և քիթովը սկսաւ շնչել: Միւսներն ալ զիրար չը
հրմշակէին իրենց անտանական եռանդով, աւելի
աղէկ տեսնելու համար:

— Խեղդ անիծեմ, Բրէնտիք, բացագոյն
Մօռօ: Ես ողջ կ'ուզէի բռնել, ափկա:

— Կը ջաւիմ, պատասխանեցի, — թէեւ շատ
գոհ էի ներքնապէս, — անխորհուրդ մէկ շարժում
չկրցայ դադարել:

Ինքզինքս աւար կը զգայի, ուժարեալ
թեան ու գերագրգռութեան հետեւանքով: Նոր-
դարձայ ու հեռացայ, ամբողջ խումբը հոն ձգե-
լով. օտարաւանդին վերի մասը առաջնորդող զա-
ւիթափէն ելայ առանձին: Մօռօ բարձրագոյն հը-
րամաններ արձակեց և լսեցի որ երեք ծլամ-
դերը դէպի ծովը կը քաշկռտէին զօհ:

Աղէկ որ մինակ էի հիմա: Այդ կենդանի-
նք բոլորովին մարդկային հետաքրքրութիւն մը
ցոյց կուտային դիակին հանդէպ, և խառնաշփոթ
թումբով մը, յնչելով ու մ նչելով, կը հետեւէին
ծովափին երկայնքն ի վար զայն քաշկռտող ծլա-
մարդերուն: Սարաւանդին վրայէն կը նշմարէի
երեք բռնակիրները, որոնք սեւ սեւ կը ցցուէին
վերջալոյսէն գունաւորուած երկինքին դէմ ու
կիմա ուտերնուն վրայ առած էին անկենդան
մարմինը, ծովին մէջ նետելու համար:

Այն առնն, յանկարծակեան ալիքի մը պէս
անբացատրելի գաղափար մը խուժեց մօքի
մէջ, — ամբողջ այդ կողմին մէջիններուն անհե-
տեւանք ամբողջութիւնը և ակնյայտ մօլորանքը:
Ինձմէ վար, ծովեզերքին ժայռերուն վրայ, Մօն
կոմբրիի և Մօռօյին քով կայնած էին կապկա-

մարդը, Բօրենի-Խօզը և շատ մը օրիշ երկու-
նիներ: Այնքն ալ օտարապէս գերագրգռուած
էին ռակաւին, և Օրէնքին հանդէպ հաւատար-
մութեան հաւատարմութիւն կը շարունակէին: Սակայն,
ներքնապէս բացարձակ համազում գոյացուցած էի
որ Բօրենի Խօզը բոժին ունէր ճագարին օպան-
նութեան գործին մէջ: Այն ապօրինակ եղբակա-
ցութեան յանգեցայ որ, — մեկդի ձգելով իրենց
ձեւերուն կողմ ու ալանդակ հանգամանքը, —
հօռ, օչքերուս առջեւ պարզուողը, մարդկային
կեանքի ամբողջ երեւոյթներուն մէկ մանրա-
նկարն էր — բնագործն, բանակաւորութեան, ճակա-
տագրին իրարու հետ սննդած բոլոր յարաբե-
րութիւնները, իրենց ամենապարզ ձեւին տակ:
Մարդ-Հնձաօրիւծը պարտուած էր, ահա՛ բոլոր
ապրեցողութիւնը:

Ոտդ հանդանիներ: Մեծաւորն հակառակ կող-
մը կը սկսէի կարդալ, Դեռ խորհած չէի այն
բոլոր նեղութիւններուն ու ազնապններուն վրայ
որոնց կ'ենթարկուէին այդ դժբաղդ զօհերը: Մօ-
ռօյին ձեռքէն դուրս գալէ յետոյ: Միայն անոնց
չըջափակին մէջ կրած չարչարանքին հաղափօրը
ապրեցողութեան էր զիմ մինչև կիմա: Բայց կիմա
երեւան կուգար որ ափկա աննշան մէկ մասն էր
իրենց կրածին: Նախապէս, կենդանիներ էին ա-
նոնք, արտաքին պայմաններու հետ բնականօրէն
գաշնաւորուած բնագոյններով կենդանիներ, ու
երջանիկ՝ օրքան կրնան ըլլալ ապրող էակները:

Հիմա, մարդկային կապանքներու մէջ կը տապա-
ւորուէին. շարունակական երկիւղի մը մէջ կ'ապ-
րէին, ճնշուած՝ Օրէնքի մը առկա որ անբարեկեցի
կը մնար իրենց. Կողմաւորքի մը մէջ սկսուած
մարդկային գոյութեան կեղծ ձեւը՝ ներքին եր-
կարառեալ պայքարէ մը, Մոսկովի անկերջ սոսկաւ-
մէն ուրիշ բան մը չէր իրենց համար, — և ին-
չու: Այս քմաւոր անիմաստութիւնն էր որ զիս
կը զայրորէր:

Սթէ Մոսկովի շարունակ մը ունեցած
բլլար. պիտի կրնայի գտնէ քիչ մը համակրանքով
վերադարձիլ իրեն հանգէպ: Այնքան ալ բնա-
խնդիր չեմ քուի մասին. Սթէ նոյնի պատելու
թիւնը եղած բլլար իր շարժառիթը. դարձեալ
պիտի ներքին իրեն: Բայց ո՛չ յոգեզանք ունէր
ան և ո՛չ ալ մտքէն կ'անցնէր փնտաել այդ տե-
սակ բան մը:

Իր Կեանքաբոլութիւնը, իր խօս ու աննպա-
տակ Կեանքաբոլութիւնները կ'առնէին զինքն
և խնդն էակներ կը ցանէր յուշը. որպէս զի
առի մը կամ երկուց ապրին այդ ձեւով, պայ-
քարին. յարչարուն, ընկճուն և ցաւազին մաւ
մը ցաննէ վերջապէս: Այդ էակները իրենք ի-
րենց մէջ գործադրէին. մի կողմէ՝ անասնապան
կին ասեւթիւնը զիրար բզկտելու կը մղէր զա-
նանջ. մի կողմէ՝ Օրէնքը կ'արգիլէր նետաւի
բուսն ու կարուկ ցոյցարի մը մէջ, որ իրենց
բնածին ասեւթիւններուն վնասէր վախճանը
պիտի բլլար:

Այս դէպքին յաջորդող օրերուն, մարդկայ-
նացած անասուններէն ունեցած վախ ալ այն
ձեւը ստացաւ, որուն յանդած էր Մոսկովի անձէն
զդացած սարսափ: Խոր ու տեւական թուլու-
թեան մը մէջ ինկայ, — վախին ճիշտ Կեանքանա,
վիճակ մը որ անհնչելի Կեանքը ձգեց մտքի
մէջ: Կր խոտովանիմ որ, այս կղզիին մէջ տի-
րող ամառնիկ անկարգութիւնը անսնկով, ալ
խարհի բանաւոր ու իմաստուն կերտուածքին
մասին ունեցած բոլոր Կուտաք ցնդեցաւ: Կոյր
նախաապրի մը, ընդարձակ ու անողոք մեքե-
նականութիւն մըն էր կարծեմ՝ գոյութիւններ
չափողն ու ձեւողը. և անոր անդադոր թուա-
յող անիւններուն կնեոս անասնապանութեան մ'
անգթօրէն, անխուսափելիօրէն կը բզկուէ: Եւ
ու կը ճգմուէինք ամենքս ալ, — Մոսկովի էինք
ասեւթիւններու համար իր խօս տէրով, ի՞նչ ան-
գիտիք ըմպելիի համար իր անգու-
մով. մարդկայնացած կենդանիները՝ այդ Կեան-
նազդներով ու իրենց մաւաւոր բա՝ իրենց բը-
նայալեո նաեւ եւ ինքս: Կեանքաբոլութիւնը:

Առաջին անգամից ալ եր
մարած սակայն...

Նոյն իսկ կը կարծեմ
Կանխած կ'ըլլամ Կեանքի
թէ եղելութիւնները
թափուով այդ մասին:

ԺԱ.

Ա Ղ Է Տ Մ Ը

Գրեթէ վեց շաբաթ անցաւ. ու Մօսկոյի խայ-
տառակ փորձարկութիւններուն արդիւնքները կը
շարունակէին խորշանք ու զգուանք միայն առ-
թել ինծի: Միակ մասեւեւսումս էր. Արարիչի
պատկերին այս անգամի ծաղրանկարներուն մէ-
ջէն խոյս տալ՝ մարդկային հաճելի ու փրկարար
բնկերութեան ծոցը դառնալու համար կրկին:
Յիշատակներուս մէջէն, հովուերգական առաքի-
նութիւն մը ու գեղեցկութիւն մը կը բաժնային
հիմա իմ նմաններոս, որոնցմէ բաժնուած էի այս
կերպով: Մօսկովորիին հետ նախապէս հաստա-
տած բարեկամութիւնս շատ մեծ յառաջադիմու-
թիւն մը չըրաւ. մարդկութեան միտքեւ մտէն
իբրեկար բաժանուի. խմելու զազանի մօլու-
թիւնը և մարդ-անասուններու հանդէպ իր ու-
նեցած անմխտելի համակրանքը, զինքը կառկա-
ծելի կը դարձնէին իմ աչքիս: Շատ անգամներ
ձգեցի որ առանձին երթայ կղզիին ներքերը, ու-
րովհետեւ ամէն կերպով կը խուսափէի Կրէշն-
ներուն հետ յարաբերութեան մանելէ. Գիշ քիչ,

ժամանակիս մեծագոյն մասը ծովեզերքին վրայ
սկսայ անցունել, նայուածքով փնտռելով ազա-
տարար առաջատու մը, որ սակայն չէր տեսնուեր
երբեք. ու օրին մէկն ալ անգիտի աղէտ մը պայ-
թեցաւ մեր գլխուն, — աղէտ մը որ բոլորովին
տարբեր երեւոյթ մը առաւ, իմ գանձած միջո-
վայրիս տարօրինակութեան պատճառաւ:

Աղէտը պատահեցաւ, կղզին հասնելէս մօ-
տաւորապէս եօթը կամ ութը շաբաթ ետքը, —
թերեւս այլ անգամ, որովհետեւ օրերը հաշուելու
ձանձրոյթը լանձն առած չէի: Ատուհն շատ կա-
նուխ եղի ունեցաւ առիկա, ժամը վեցին ա-
ռանները կարծեմ: Շրջափակէն ներս փայտ փո-
խադրող երեք երկատանիներուն աղմուկէն տը-
թրննալով, անկողինէս ելած ու կանուխ նա-
խաճաչած էի այն օր:

Նախաճաչէս յետոյ յառաջացայ մինչեւ բաց
վանդակադուռը. որուն կօթնեցայ և սիկատէթ
մը սկսայ ծխել. առաւան զովութիւնը բմբոյն-
նելով: Գիշ յետոյ, Մօսկո երեւցաւ յէնքին ան-
կիւնը և «բարի լոյս» ըօինք իրարու: Առանց
կանգ առնելու անցաւ քովէս, և իր աշխատա-
կանք առնելու անցաւ քովէս, և իր աշխատա-
նոցին դուռը բանալն ու կրկին գոցելը լռեցի
ետեւէս: Զիս չըջաղատող այս խորշելի բաները
զգացումներս այնքան բթացուցած էին այլ եւս
որ, առանց ամենափոքր յուզումի լռեցի թէ. իբր
զօհրէզ կտառաւորեմ, առնակնով մը զայրոյթին
կոտորելապէս նմանող մանչիւնով մը ընդունեցի:

գա՛րհէր, ասնջանքի նոր օրումն մը տոյդ առաւուն:

Բան մը տեղի ունեցաւ այն ատեն: Սուր
ճիւղ մը, անկուծի ձայն մը լսեցի ետեւի կողմէս,
և, գաւնալով, տեսայ որ սարսափելի դէմք մը
ուղղակի իմ վրաս կուգար, — ո՛չ մարդկային և
ո՛չ ալ անասնական, այլ դժօխային, սեւ դէմք
մը, դիրար խաչաձեւող ու կարկտուած ապինե-
րով՝ օրօնցմէ արիւնի կաթիլներ կը ծարէին դեռ,
և աչքերը անարածեան ու բոցավառ: Թեւս վեր-
ցուցի, մէկդի ընելու համար անոր խոյանքին
հարուածը. բայց անիկա, դատաւիտ կտորելով,
ամբողջ երկայնքով գետին գլորեց զիս, և, իր
շուրջը ծփացող արիւնոտ քթաններու և ծաւա-
ներու մէջ փաթթուած հրէշը, իմ վրայէս սո-
ռում մը ընելով անցաւ գնաց: Դանի մը անգամ
ինք իր վրայ թաւալելով, մինչև աւազուած ծ-
վեղերքը գլորեցայ. փորձեցի օտքի ելլել,
բայց վիրաւոր թելիս վրայ կընցայ: Այն ատեն
երեւցաւ Մոսո. իր թանձր ու օժգոյն դէմքը ա՛յլ
աւելի օտակալի երեւոյթ մը առած՝ ճակատէն հո-
սող արիւնին հետեւանքով, և առանց ինծի ու-
շադրութիւն դարձնելու, բեփօլվորը ձեռքը, կա-
ռուաւիւծին հետեւէն խոյացաւ անմիջապէս:

Յաջողեցայ օտքի ելլել, միւս թելիս օգ-
նութիւնով. փաթաթուած անասունը աւագին
օտաւմներով կը վազէր ծովափին երկայնքն ի
վեր և անոր հետեւէն ալ Մոսո: Կատաւարիւծը
եփին դարձաւ ու նշմարեց հետապնդողը. այն

ատեն, յանկարծական շեղում մը ընելով, գետի
թաւաւքը ուղղուեցաւ: Ամէն մէկ օտաւմին,
իր ու հալածողին մէջտեղի միջոցը կ'աւելցնէր,
և տեսայ որ անտառակին մէջ մխրճուեցաւ: Մո-
սո, որ շեղակի ուղղութիւնով մը կը վազէր՝ ա-
նոր փախուստի համբան կտրելու համար, ճիւղ
անոր անյայտացած բազէին կրակ բրաւ. բայց
գնաւոր վրիպեցաւ: Յետոյ ինքն ալ աներեւոյթ
եղաւ կանանչներու խաւանփնդօր հիւսկէնե-
րուն մէջ:

Վայրկեան մը անշարժ մնացի. աչքերս սե-
ւեռուն: Կտրած թելիս ցաւը օտաւակալէս զգա-
լի եղաւ վերջապէս, և ցաւոտ հասալ մը արձա-
կելով օտքի ելայ:

Մօնկօմերի, ձեռքը բեփօլվոր մը բռնած,
դրան սեմին վրայ երեւցաւ տոյդ վայրկեանին:

— Տէ՛ր Առաւած, գոչեց, առանց վիրաւոր-
ուած ըլլալս նշմարելու, վայրի անասունը փա-
խե՛ր է, Բրէնօի՛ք: Պատին ամբացուած չղթան
խլեր է: Դուն տեսա՛ր... Ի՛նչ եղաւ, յորեց
յանկարծ, տեսնելով որ թեւս բռնած էի:

— Հո՛ն, դրան առջեւն էի... ոկոյս պատմել:
Եկաւ ու թեւս բռնեց:

— Թեղանիքդ արիւնոտեր է, բոաւ ֆանէ-
լան վեր քաշելով:

Ձէնքը գրգռնը դրաւ. օտաւակալէս ցաւող
թեւս շօշափեց, քննեց և զիս սենեակէն ներս
աարաւ:

— Կտարած է, յայտարարեց:

Ու յետոյ յարեց.

— Եղածը ճշտիւ պատմէ՛ տեսնեմ...

Ճաշի նապաներէ ընդհատուած նախադասու-
թիւններով պատմեցի առաւած, մինչ ինքը թեւո
կը կռալէր խիտ ճարտարօրէն ու խիտ ալ ա-
րագ կերպով: Երբ լմնաց, լաթով մը վիզէ-
կախեց թեւո, ետ քաշուեցաւ և դիտ դիտեց:

— Լաւ է, 42". Կարցուց: Եւ հիմա...

Վայրկեան մը մտածեց, յետոյ դուրս ելաւ
և շրջափակին դուռը գոցեց: Ատեն մը մէջտեղ
չեկաւ:

Իմ վէրքէս ուրիշ օր է մասնագութիւն
չունիի այդ պահուն. այդ բոլոր ահելի բանե-
րուն մէջ երեւան եկող պարզ պատահար մը կը
թուէր ինծի մնացածը: Թիկնաթափին մէջ ընկող-
մանեցոյ, և, բնի մեղքս պահեմ, սկսայ հայնո-
յել ու այդ կողին անխնայ, Կտարածքին նախ-
նական խուլ ցաւը, կոտորակող Կանգամանք մը
առած էր հիմա: Երբ Մօնկօմրրի վերադարձաւ,
դէմքը կտաարեւապէս աժգոյն էր և իր կախ
շրթունքը ուժգնեցնէն շատ աւելի կը ցուցադ-
րէր օտարին լինելը:

— Մօնկօն ձայն ձուն չկայ, ըսաւ: Մա-
ծեցի օր իմ օգնութեանս պէտք ունենար թե-
րեւս... Հօւժկու անասուն մըն էր... Մէկ
ցնցումով խլեր է շղթան:

Արտայայտութենէ զուրկ աչքերովը ինծի կը

նայէր խօսած առեն. պատուանին քով գնաց,
յետոյ դառն քով, ու ետ դարձաւ:

— Զինքը փնտռելու պիտի ելթամ, վճեց-
ուրիշ ղեկովիւր մըն ալ կայ դոր քեզի կը ձգեմ:
Քիչ մը մտահոգ եմ չիտակը:

Սեղանին վրայ, ինծի մօտ դրաւ զէնքը, յե-
տոյ դուրս ելաւ, օտարախիտ մասնագութիւն
մը ձգելով կարծես օդին մէջ, իր մեկնումէն յե-
տոյ, չկրցայ երկար առեն նստած մնալ ու մին-
չե դուռը գոցի, ատրճանակը ձեռքս:

Մեռելութեան չափ Կանգարո առաւօտ մըն
էր: Հովի ամենաթեթեւ շունչ մը իսկ չկար. ծա-
լը՝ օդով հայելիի մը պէս կը պայլար. երկին-
քին վրայ ո՛չ մէկ բիծ, և ծովեզերքը ամայացած
վր թուէր: Գերազգացութեանս ու տենդիօ մէջ,
իրերու այս Կանգարոութիւնը վրա կը ճնշէր:

Փարձեցի օսելի ու երգեր մալալ, բայց ե-
ղանակները շրթունքիս վրայ կը ռաւէին: Այն-
առաւուն երկրորդ անգամ ըլլալով՝ սկսայ հայ-
հայել, Յետոյ, մինչև շրջափակին անկիւնը գացի
և վայրկեան մը դիտեցի այն կանանչ թաւաւաք
որուն մէջ խորատուգուած էին Մօն և Մօնկօ-
մրրի: Երբ պիտի վերադառնային, եւ ինչ վի-
ճակի մէջ:

Այն առեն, Կեռուն, ծովափին վրայ, դարձ
պղծիկ երկօտանի մը երեւցաւ, վաղելով մինչև
ջուրին եզերքը իջաւ և սկսաւ ձեռքերովը զայն
խռնշտկել. մինչև դուռը ետ եկայ, յետոյ

դարձեալ գացի մինչև անկիւնը և այսպէս, պահակ զինուորի մը նման երթեւեկել սկսայ։ Անգամ մը կանգ առի, լսելով Մօսկօմբրիի հետաւոր ձայնը որ «է՛է՛»։ Մօսկօն կը պահար։ Թեւիս ցաւը քիչ մը թեթեւցած էր, թէև ապակին բիւթ զգալի։ Տենդագին վրեժակի մը մասնակցայ և սկսայ ոտսովի ծարաւ զգալ։ Շուքս կարճընալու վրայ էր։ Երկասանին լրտեսեցի հետուէն, մինչև որ անյայտացաւ։ Ինչ, ալ բնաւ չպիտի վերադառնային Մօսկօմբրիի ու Մօսկօ։ Երեք ծովային թռչուններ սկսան իրարու հետ կռուիլ։ Ծովէն դուրս նետուած որսի մը համար։

Այն ատեն, չրջափակին ետեւի կողմէն, հետուէն, ասորհանակի պայթիւն մը լսեցի, և, երկար ատեն լսութենէ մը ետքը, երկրորդ մըն ալ, յետոյ, աւելի մօտէն, օսնացում մը՝ որուն հետեւեցաւ դարձեալ չարաշուք լսութիւն մը։ Անկէ ետքը, յանկարծ, աւելի մօտիկ պայթիւն մը։

Մինչև չրջափակին անկիւնը գացի ապշահար և Մօսկօմբրին նշմարեցի, դէմքը կարմրած, մազերը տակնուվրայ և տափառին որունը ծունկին տեղէն պտտուած։ Խորունկ սփռած մը կ'արտայայտէր դէմքը։ Զախաւէր կերպով անոր ետեւէն կը քալէր Մ'լէնկ կոչուած երկասանին, որուն կզակին վրայ չարաշուք երեւոյթով քանի մը թուի բիծեր կ'երեւային։

— Վերադարձաւ հարցուց Մօսկօմբրի։

— Մօսկօն կը հարցնէք, ո՛չ։

— Տէր Աստուծո՛ւ։

Հետագայ Էր խեղճը, ամէն մէկ շնչառութեան նուազելու պատճառ։

— Նե՛րս երթանք, բոաւ թեւս մանկով, անթեցեր են։ Ասգին անգին վազել, սկսեր են խելայեղ։ Ինչ անցաւ դարձաւ։ Չե՛մ գիտեր։ Կը պատմեմ քեզի... քիչ մը շուտ առնելու պէտք... զօնեաք ո՛ւր է։

Կաղալով սենեակէն ներս մտաւ ու թիկնաթափին վրայ նստաւ։ Մ'լէնկ ալ դուրսը, սեմին վրայ ընկողմանեցաւ, և սկսաւ շան մը պէտ հետալ։ Գաւաթ մը ջրախառն զօնեաք առի Մօսկօմբրիին։ Մօլար աչքերով ուղղակի իր օսջեւը նայելով ու երկար երկար շունչ առնելով նրա ասած կը մտար ան։ Վայրկեան մը ետքը սկսաւ իրեն պատահածները պատմել։

Բաւական տեղ Մօսկօյին ու կենդանիին հետքերուն հետեւած էր։ Անոնց անցած տեղերը նախ բաւական որոշ էին, շնորհիւ կտարած կամ ճրգմուած ճիւղերու, շնորհիւ հոս հոն կապած ծառաի կտորներու և ժոքներին։ Կամ մօցառներու տերեւներուն վրայ տեսնուած պատահական օրիւնի հետքերու։ Սակայն գետակէն անդին, — ուր երկասանի մը ջուր խմելը տեսած էի, — տարածուող քարաւ հողին վրայ ամէն բան կ'անհետանար, ու ինք դէպի արեւմուտք թափառաւ էր բոա բազդի, Մօսկօն կանչելով։ Այն պահուն իրեն եկած միտքած էր Մ'լէնկ, տապաւրը ձեռքը։

անիկա . դուրսը փայտ կօթելու զբաղած ըլլալուն . բան մը չէր տեսած եղածէն , միայն աղաղակները լսած էր : Միտտին վաղվղեր էին . շաբաթակ կանչելով : Զոյգ մը երկօթանիներ յառաջացած էին սողալով և թաւաւաքին մէջէն զիրենք լրտեսեր էին անանկ գաղտագողի շարժումներով և ձեւերով , որոնց տարօրինակութիւնը երկիւղ ներշնչած էր Մօնկոմըրիին : Բացառութիւն ուղիւս համար պտտացած էր անոնց , բայց անոնք՝ յանցանքի մէջ բռնուողի պէտ խոյս տուած էին : Կանչելէ դադարած էր . և , աննպատակ հերպոստատեն մը թափառելէ ետքը , վրձնած էր որջերը խուզարկել :

Հօգիտը ամայի էր :

Հեռզնեռէ ւելի վախցած , գացած ճամբովը ետ էր դարձած : Այն տանն էր որ պատահած էր այն երկու խոզամարդերուն որոնց ցատկաւելը տեսած էի կղզին հասած իրիկունս . անոնց բերնին շուրջը արիւն կար և խիստ գրգռուած կ'ըրեւոյին : Պտերներուն մէջէն աղմուկով յառաջացեր և զինքը տեսնելուն պէտ վայրագ արտայայտութիւնով մը կանգ առեր էին : Բիչ մը վախցած , խարազանը շաչեցուցեր էր , և անոնք անմիջապէս իր վրայ խոյացեր էին : Մինչև այն տանն երբեք այս տեսակ համարձակութիւն մը չէին ունեցած մարդկայնացած այդ կ'նդանինները : Մօնկոմըրի անոնցմէ մէկուն ուղեղը պայթեցուցած էր տարճանակի հարուածով մը ու

Մ'լէնկ ալ միւսին վրայ էր խոյացած . երկուքը մէկ գետին տապալած էին , բայց Մ'լէնկ վրայ էր ելած և թկոնները մխած էր հակառակորդին կոկորդը . Մօնկոմըրի տարճանակի հարուածով մըն ալ զայն անշնչացուցած ու յետոյ բաւական դժուարութիւն կրած էր Մ'լէնկը իր հետ առնել բերելու համար :

Անկէ ետքը փութացած էին դէպի շրջափակը դառնալ :

Ճամբան , Մ'լէնկ թաւաւի մը մէջ խոյացած էր յանկարծ , և հոնկէ դուրս հանած էր վաղաքակառուի նման կենդանիներէն մէկը որ արիւնաթաթախ վիճակ մը ունէր ու սօքին վրայի մէկ վերջին պատճառաւ կը կազար : Կենդանին պակ մը փորձած էր փախուտ տալ , սակայն յետոյ ետ դարձած ու դիմադրել ուղղած էր , և Մօնկոմըրի գնտակ մըն ալ անոր գլխուն մէջ տեղաւորած էր . — ւելուրդ բան . իմ կարծիքովս :

— Ի՞նչ կը նշանակեն այդ բաւորը , հարցուցի :

Դուրսը ծնցեց և գաւաթ մը զօնեալ հուլ տուաւ :

Մօնկոմըրիին այս երբորդ գաւաթը պարպելը տեսնելու , պարտաւորութիւն դրացի միջամտելու : Արդէն կէտ մը գինով էր : Դիտել քուրիքեն որ անտարակոյս ճանրակչիւ բան մը պատահած ըլլալու էր Մօնկոմըրիին , քանի որ մինչև անձամբ չէր վերադարձած , և թէ պարտաւոր էինք

երթալ ստուգել անոր վիճակը: Մտնիմըրի քանի մը աստուած ասորիութիւններ ըրաւ, բայց վերջապէս համազունցաւ: Դրէ մը բան կերանք ու Մ'լէնիկն ալ կեա առնելով մեկնեցանք:

Այդ պահուն ունեցած մօքի բանազատութիւն հետեւանցով ըլլալու է անշուշտ որ, հասարակածային յետմիջօրէի հանդարտութեան մէջ այդ մեկնումը՝ ասորիինակ կերպով հանգանի ազաւութիւն մը ձգտած է մօքիս վրայ, նոյն իսկ մինչև հիմա: Մ'լէնի առջեւէն հը քուլը, ուսերը կորացած. նայաւածքով մեր նամբուների, և կողմերը կեաթուղած առնէ, իր այլանդակ սեղուիքը երեսած կուգար որագ աստուածներով: Զէնց չունէր, արօզկեաւ ճողամարդուն կեա պայքարած պահուն հարսնցւոյցած էր իր առաւրդ: Իրեն համար լուսազոյն դեմքերը իր ախաւներն չին հոսիս առնէ: Մտնիմըրի անոր հը կեաւեր սոյթօցուն քաւածքով, մեքերը դըրպաններուն մէջ աւ դլուիք ծածո: Ազուլըած մեւ մը ունիք և թնծի դէմ զայրացած էր զօնեախ ինդրոյն նամար: Զ-ի թեւս վիզու կ-իւում էր, — քարերազգորար մօիք, — և ոյին մէջ ըէփօլդրոս ոնդմած էր:

Նեզ արանածի մը տեսներանց հզղիս բուսական վայրի մօթութեան միջին, հիւսիսային արեւմտեան ուղղութիւնով: Մ'լէնի յանկարծ հեցաւ, անյարժ ու զգուշուոր: Մտնիմըրի անոր դարմանեցաւ ու ի. լն ալ հանգ առաւ: Յետոյ,

երեքս ալ սւշագիր մօթիկ ընելով, հասկաց քայլերու և ձայներու ազմուկ մը լսելիք. ծածո բուն միջին:

— Մեառն է. հ'ըսեր խորանկ ու նշուն ձայն մը:

— Զէ մեառն. չէ մեառն. հը կողմանմէր ուրիշ մը:

— Տեսանք, մոնք տեսանք, հը պատահաւէին բազմաթիւ ձայներ:

— Էյ... պատահ Մտնիմըրի յանկարծ. էյ, ինծի նայեցէ՛ք:

— Խերերի՛ք աշիծեմ, բա ի ասորմանակ պատրաստելով:

Լաւթիւն մը: Յետոյ մարտասույններ՝ հ. թուրահանութեան մէջին: Յետոյ ասորիինակ լոյսով մը լուսաւորուած կէտ երկատանեակ աւորիինակ դեմքեր երեսն եկան հաւ ու հոն: Մ'լէնի խաղաւ մանչիւն մը արձակեց: Կողմամբըն էր, — ճիշտ բեւաւ նամար, արդէն ձայնէն կաւան էր ան ըլլալը. — ճրմակ լաթերու մէջ փաթթուած սւրիշ երկու ասորմաներու կեա զար նաւակին մէջ տեսած էր: Անունց հ'ընկերանային երկու բաւար հանգանիներ ալ, ինչպէս նաև Յ-էնց աւանդելու պաշտօն ունեցող աւանիւթըն ազեղ աւգորչ արտածը. այսերեն վար կախուած մեքրագոթ մօզերով, թանձր յանգրով, և իր ներս քալուած մակոյն վրայ նրկու նամերով առաւանդ զար բաշերով, — զիմազուրի:

ու դանդաղալարժ էակ մը, որուն ալունդակ
կարմիր աչքերը, հեռաքրքիր, մեղ կը լրտեսէին
կանոններուն մէջէն:

— Վայրկեան մը ոչ ոք ձայն հանեց:

— Ո՛վ... օ՛վ ըսաւ որ... մեռած է. հար-
ցուց Մօկօմբրի երկու հեծկլաւանքի մէջտեղ:

Կապկամարդը գազազողի նայուածք մը
ուղղեց դօրն հրէշին:

— Մեռեր է. զնեց հրէշը. տեսած են:

Ամէն պարագայի մէջ պառնակաւ բան մը
չունէր այս խմբակը: Շահագրգռուած և օտար-
ամօրէն օտարափափար կը թուէին:

— Ո՛ւր է, հարցուց Մօկօմբրի:

— Հօ՛ւն, ըսաւ հրէշը թեւը երկարելով:

— Հիմա Օրէնք կա՛յ, հարցուց Կապիկը:

— Տակաւին օտ ու նա կա՛յ, իրաւ մեռած
է: Օրէնք կա՛յ, կրկնեց ձերմակ Կապուած եր-
գտաւորին:

— Օրէնք կա՛յ, դօ՛ւն, միւս խորագնա-
կիբը: Մեռած է, հարցուց ալիթաւն մազերով
հրէշը:

Եւ ամէնքն մէկ ուշադիր մեղ կը քննէին:

— Բրէնաի՛ք ըսաւ Մօկօմբրի. օրուր աչ-
քերը ինծի դարձնելով, մեռած է... կտակած
չկայ:

Բաւար այդ խոսակցութեան միջոցին իր ե-
տեւը կեցած էի: Սկսաւ կռակել իրողութիւնը,
և, ուժգնօրէն իր առջեւը անցնելով, հաստատ
ձայնով մը ըսի:

— Օրէնքի զաւակներ, մեռած չէ՛ տն:

Մ'լէնկ ինծի դարձուց վազուուն աչքերը:

— Ձեւ փոխած է, շարունակեցի, մարմին
փոխած է. Ատեն մը չգիտի տեսնէք զինքը: Հօն
է...,— ըսի ձեռքովս երկինքը ցոյց աւելով.—
և հասկէ կը հսկէ ձեր վրայ: Դուք չէք կրնաք
տեսնել զինքը, բայց անիկա ձեզ կը տեսնէ: Օրէն-
քէն վախցէ՛ք:

Համարժեքօրէն անոնց վրայ սուսեցի նայ-
ուածքս, ընկրկեցան:

— Ան մե՛ծ է, ան բարի՛ է, ըսաւ Կապկա-
մարդը, երկարօրէն նայուացքը վերցնելով դէպի
տերեւները:

— Ի՛նչ Միւսը, հարցուցի:

— Ունեւելով վազող ու արիւնոզ բանը. ան
ալ մեռած է, պատառախեց դօրն հրէշը որ նայ-
ուածքով ինծի կը հետեւէր:

— Ասոր ըտելիք չկայ, մրմառց Մօկօմբրի:

— Միւս խորագնաւորը... սկսաւ ըտել
դօրն հրէշը:

— Է՛, ըսի, ի՛նչ է եղեր միւսը:

— ... Ըսաւ որ մեռած է:

Սակայն, Մօռօյի մակը հերքելու չարժա-
ւէթը չհասկնալու չափ զինով չէր Մօկօմբրի:

— Մեռած չէ՛ զնեց յամբօրէն: Բնա՛ւ եր-
բէք: Այնքան ողջ է օրքան ես ինքս:

— Օրէնքը անտատաղներ կան, յարեցի:
Անոնք պէտք է մեռնին: Ոմանք արդէն մեռած

են: Հիմա ցոյց տուէք մեզի թէ ո՛ւր է մարմինը, այն մարմինը զոր մէկդի ձգեք է օրովհետեւ ալ պէտք չունէր անոր:

— Մովսէսն մէջէն քալող Մա՛րդ, ըսաւ հրէիւն ի՛նչի, եկե՛ւր ցոյց տամ մարմինը:

Այն առեւն, այս վեց արարածներէն առաջնորդուած. դէպի հիւսիսային-արեւմուտք ուղղուեցանք՝ պտերներու, կենդանիներու և զանազան օայտիւրու քառի մը մէջէն: Ունայցում մը և ճարճառում մը լսուեցաւ յանկարծ ճիւղերուն մէջէն, և վարդազօյն պղտիկ մարդուկ մը դէպի մեզի եկաւ թղաղակներ արձակելով: Անմիջապէս ետք, արարչաւ այդ պղտիկը հետապնդող արիւնթաթաւ հրէշ մը երեւցաւ, ու իր թափը զօպիւր կամ չէղու՛մ ընելու ժամանակ չունեցած, մեր խումբին վրայ ինկաւ:

Գօրչ հրէշը մկ կողմ ցառկեց. Մ'լէնկ մը արնիւն մը արձակելով միւս կողմը նետուիլ փորձեց, բայց բախումէն գետին ապաւեցաւ, Մօնկօմըրի գնասկ մը արձակեց, բայց, զնառակը վրիպած ըլլալով, գլուխը ծակեց. թեւը երկնցուց և կէտիւրջան մը ըրաւ փախուստ աւելու համար: Այն առեւն ետ պարպեցի առնանակո, սակայն հրէշը շարունակեց իր խօյանքը. զինքս գրեթէ իր ստակալի դէմքին հպելու չափ մօտէն կրակ, իր դարձեալ: Տեսայ օր անոր դիմագծերը փայլակի մը ցոյտքին միջ թաղուեցան և դէմքը փորուեցաւ կարծեմ: Սակայն ինծի զարնուելով

աւցաւ, Մօնկօմըրին բռնեց, և, առանց զայն ձգելու, մարմնոյն ամբողջ երկայնքովը գետին ապաւեցաւ, իր օրոն ալ քաշկոտելով այդ անկուսին մէջ, մինչ հոգեվարքի վերջին նապաները կը ընդունէին իր հրէշային մարմինը:

Մ'լէնկին հետ մինակ մնացած էի. հրէշը մեռած էր և Մօնկօմըրի գետ ապաւեցած: Վերջապէս այս վերջինը յամբարաբ ելաւ. և իր քովը պառկող կենդանիին ջախջախուած գլուխը դիտեց, ապշահար դէմքով մը: Ատիկա կէտը թափեցուց զինքը և ուղիղ կերպով կանգնեցաւ օտարուն վրայ: Այն առեւն նշմարեցի օր գօրչ հրէշը զգուշաւօր կերպով դէպի մեզի կը վերադառնար:

— Հոս նայէ՛, ըսի կենդանիին փշուռած գլուխը մօտանալի ընելով: Օրէնքը կայ ու կը մնայ, և առիկա ըմբոստ մըն էր:

Հրէշը քննեց դիակը:

— Ան կը գրկէ օպաննող հուրը, ըսաւ իր խորունկ ձայնովը. քանի մը ծիտակաւ հառուածներ կրկնելով:

Միւսներն ալ մօտեցան ու նայեցան: Այս ամէնէն ետքը, դէպի կղզիին ծայրագոյն արեւմտեան կողմը ուղղուեցանք: Կառուաւորին խաժառանգած ու յօշոտուած մարմինը տեսանք, ուրը գնասկէ մը ջախջախուած, և, անկէ քսան մէթրի չփ անդին, մեր փնտաածը գտանք վերջապէս: Եղեգներու թաւուաքի մը մէջտեղ, կոխ-

հասուած միջոցի մը վրայ, երեսնիվար պաշտօն
էր ան։ Ձեռքին մէկը զրեթէ բաւորովին ան-
ջատուած էր դատաւիէն և ալեքսան մաղերը
արիւնաթաթախ եղած էին։ Դուրսը հասուած-
իւծին չգթաներէն նմուտ էր, և իր մարմնոյն
առկ ճգմուած եղէգները ամբողջովին արիւն-
առած էին։ Րէզուլթընը չկրցանք գտնել։ Մօնկո-
մըրի մարմինը դարձուց։

Յաճախակի դադարներով և մեղ ընկերացող
եօթը երկատանիներուն օգնութիւնով, աւել քան քա-
թաղերեցինք անոր մեծ ու ծանր գիւղէր։ Իրի-
կուն էր։ Մեր պղտիկ խումբին անցքին պահուն,
երկու անգամ, անտեսանելի արարածներու ու-
նալն ու մանչելը լսեցինք, և անգամ մըն ալ
վարդագոյն պղտիկ մարդուկը եկաւ մեղ լրա-
տեց ու յետոյ անյայտացաւ։ Շարձակուած չկր-
ցինք օտկայն։ Շրջափակին դառն առջև երկո-
տանիներու խմբակը բաժնուեցաւ մեղմէ,—Մ'լէնկ
ալ անոնց հետ գնաց։ Դռները խնամքով փակե-
ցինք, և, բակին մէջ դրուած փայտերու դէզի
մը վրայ փախադրեցինք Մօնկոյին խաչաձողուած
մարմինը։

Անկէ յետոյ, աշխատանքէն ներս մտնելով,
փորձարկութեան ենթարկուած կենդանիներէն
ինչ որ դեռ ողջ էր փնտցուցինք։

ԺԲ.

ՔԻՉ ՄԸ ԶՈՒԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Երբ այս առաջաւակները վերջացան, երբ մա-
րուեցանք ու կ'աղդուրուեցանք, Մօնկոմըրիի
հետ միասին իմ պղտիկ տնեակո քաչուեցանք՝
լրջօրէն ու առաջին անգամ ըլլալով մեր կացու-
թեան վրայ խորհելու համար։ Կէս գիշերուած
մաս էր։ Մօնկոմըրի զրեթէ օթափած էր գինո-
վութենէն, բայց միաքը կատարելագէտ առկնու-
վրայ էր առկաւին։ Մօնկոյի տիրապետող անձնա-
ւորութեան աղղեցութիւնը զարմանալի կերպով
կրած էն ան, և կարծեմ երբեք չէր խորհած թէ
ան կրնար մեռնիլ։ Այս աղէտը անախակալ կեր-
պով կուգար խանդարել այն օսվորութիւնները
որոնք իր բնավորութեան մաս կազմած էին այլ
եւս. կղզիին մէջ իր անցուցած ասոր միօրինակ
տարիներու ընթացքին։ Տարածմ բաներու վրայ
նաեւ լեռէն ձորէն պատառառներ առաւ իմ
հարցումներու, և հասարակ տեղիքներու մէջ
մալորեցաւ։

— Ինչ տխուր գիւտ աս աշխարհ ըսուածը,
յարեց։ Ինչ բարեկեանի տն խառնակութիւն այս

բաւորը: Դեռ ապրիլ չեմ տկամ: Կը հարցնեմ
ինքզինքիս թէ երբ պիտի սկսիմ: Տառնովեց
աարի բանակաւթիւն, ճնշում, կաթնառններու
և խնամակալներու աղաւաղը. յետոյ, հինգ
աարի, Լոնտոնի մէջ. բժշկութեան ժայռը փո-
րել,—հինգ աարի՝ գարշելի օնուկդ, աղաւաղ բը-
նակորան, աղաւաղ զգեստ ու աղաւաղ մօլու-
թիւններ. յետոյ յիմարութիւն մը, —լաւագոյն
բան մը ընել չէի օրոված երբեք,—և այս անիծ-
եալ կղզին ինկայ: Տառ աարի ալ հաս: Եւ այս
ամէնը ինչո՞ւ համար. Բրէնտի՛ք: Ի՞նչ խաբ-
կանք:

Այս տեսակ արաւաղ խօսքեր ի՞նչ օգուտ
ունենին:

— Հիմա մեր խորհիւիք բանը, ըօր, այս
կղզիէն հեռանալու միջոցն է:

— Ի՞նչ օգուտ առի՞նք հեռանալէն: Ես աք-
սորուած մըն եմ, դառապարտեալ մըն եմ: Ո՛ր
կրնամ երթալ: Այդ բոլորը քեզի համար աղէկ
է, Բրէնտի՛ք: Սա խեղճ ծերուկ Մօօն չենք
կրնար հաս առանձին ձգել, օրպէս զի անտուն-
ները գան իր սփորները ուտեն: Եւ յետոյ...
Բայց խնդիր է որ այս արարածներուն մէջէն
կառաղութենէ չվարակուողները ի՞նչ պիտի ըլլան:

— Լա՛ւ, վաղը բան մը կ'ընենք այդ մո-
տին: Ես կը մտածէի որ կրնանք փայտի դէղ
իւր խարոյկ գործածել և Մօօնին դիակը այրել
անոր վրայ,—միւս բաններուն հետ միասին...
Հրէշները ի՞նչ պիտի ըլլան անկէ յետոյ:

— Չեմ գիտեր: Կ'ենթադրեմ որ վայրի տ-
նտեսնէ ձեռակերտածները, ուշ կամ կանուխ,
կառաղութենէ պիտի բանուին: Ամէնքն ալ չենք
կրնար ջարդել, այնպէս չէ: Կարծեմ թէ քու
մարդկայնութիւնդ այդ տեսակ թելադրութիւն
մը պիտի ընէր, չէ՞... բայց անոնք պիտի փոխ-
ուին, ապահովաբար պիտի փոխուին:

Այնպէս խենթ ու խելաւա բաներ ըսու, այն-
քան որ վերջապէս զգացի թէ համբերութիւնս
կը հաւանք:

— Կրօ՛ղ, գօչեց քիչ մը բուռն մէկ դիտո-
ղութեան վրայ, չե՞ս տեսներ որ մեր գանուած
ձամբան շատ աւելի գէշ է ինծի համար, քան
թէ քեզի:

Ելաւ ու զօնեալին շիշը բերաւ:

— Ճնկե՛լ, ըսաւ քովս դառնալով, վիճա-
ռէ՛ր, փառաբերու առկա՛ն, կիրով ճերմկցուած
սփորք անտուտուած, գուռթ մըն ալ դուն խմէ:

— Ո՛չ, ըօր:

Ու նոսալ, խիստ նայուածքով մը դիտելով
իւր դէմքը, որ, քարիւղի ճրագին դեղին լոյսին
ներքէ հեռակետէ կը բոցովաւէր, քանի գա-
ւաթները կը պարպուէին, ու գռնիկ չաղակրա-
տութեան մը անձնատուր կ'ըլլար: Կը յիշեմ թէ
աղաւաղի անտանտան աղաւաղութիւն մը ունե-
ցայ: Մարդկայնացած կենդանիներուն ու Մ'լէն-
կին պառպանողականը ըրաւ արաւաղագին կա-
կաղաւաղներով: Կը պնդէր թէ, կեանքին մէջ ի-

րեն Կանգէլ տէր արտայայտող միակ էակն էր եղած Մ'լէնկ: Յանկարծ գաղափար մը ունեցաւ:

— Եւ յետոյ... ըսաւ, թող կա՛ղը տանի ղիս:

Դեղեւելով սաքի ելաւ և զօնեալին շինք ձեռք առաւ: Յանկարծական յոռակառնութիւնով մը գուշակեցի թէ ի՛նչ էր նպատակը:

— Գէտք չէ՛ որ այդ անասունին ոգելից ըմպելի տա, բացադանչեցի, իր համբան գոցելու համար սաքի ելլելով:

— Անասուն... անասունը դո՛ւն ես: Ան ալ կրնայ իր համեա բաժինը խմել, ինչպէս բարի քրիստոնեայ մը կը խմէ... Ճամբայ առ՛ւր, Բրէնթի՛ք:

— Առասուծայ սիրայն... ըսի:

— Մէկդի քաշուէ՛, սանաց առնանակը հանելով յանկարծ:

— Լա՛ւ, ըսի:

Եւ տեղի տուի, ներքնապէս գրեթէ զնուելով որ, ձեռքը դառնուենակին վրայ դրած պահուն իր վրայ յարձակիմ: Սակայն մէկ թեւի անգործածելի դարձած ըլլալուն պարագան ղիս ետ կեցուց այդ օրոշումէն ու յարեցի:

— Անասուններու տաքիճանին իջած ես, և անոնց մէջ կը վայլեա արդէն:

Դուռը կանակին վրայ բացաւ, և, կէս մը ինծի դարձած, հրազին դեղնորակ լոյսին և լուսնի տմոյն ցուքին մէջտեղը կանգնած, խիստ

ու կողիտ յանքերուն տակ, կապիճներուն խորը մարթային սեւ տառուցներու նմանոյ տաքերով, կակազեց:

— Անտառնի տխմարին մէկն ես դուն, Բրէնթի՛ք, համեաւոր էջ մը օր ցնորածին տարաժաներ կը յօրինէ: Անելին վերջաւորութեան հասած ենք: Վաղը, ուղեդո պայթեցնել միայն կը մնայ ինծի. բայց այս իրիկուն քիչ մը պիտի զուարճանամ դոնէ:

Լուսնի լոյսով ելաւ գնաց:

— Մ'լէնկ, Մ'լէնկ, հին ընկերո, պառաւով:

Երեք անօրոշ էակներ երեւցան օդառակ պայծառութեան մէջ. մէկը ճերմակ քողի մը փաթթուած, իսկ միւսները՝ առաջինին հետեւող սեւ բիծեր: Ուշադիր կանգ առին անոնք: Այն տանն Մ'լէնկ, իր կամարաձեւ ուտերով, շրջափակին երկայնքն ի վեր յառաջացաւ:

— Խմեցէ՛ք, խմեցէ՛ք իշու կտորներ, գոչեց Մանիօմըրի: Խմեցէ՛ք ու մարդ եղէ՛ք: Խերն եմ անիծեր, ես հանճարի՛ տէր մարդ եմ: Մօռօ տօրկա մտածելու չափ խելք չունեցաւ: Վարպետի վրձինին վերջին հպանքն է տա: Օն, խմեցէ՛ք կ'ըսեմ ձեզ:

Դէպի արեւմուտք սկսաւ վազել, շինք օդին մէջ շարժելով. իր ետեւէն կ'երթար Մ'լէնկ և անոր կը հետեւէին երեք անօրոշ էակները:

Մինչև սեմը յառաջացայ: Լուսնին միգա-

պատ պայծառութեան մէջ հազիւ թէ զանազան-
ուող այդ խմբակր, քիչ յետոյ կանգ առաւ:
Նշմարեցի որ Մօնկօմըրի անխառն գօնեաբի բա-
ժին մը խմբուց Մ'լէնկին, և, վայրկեան մը ետ-
քը, այս անտարանին հինգ անձնաւորութիւննե-
րը տարտամ բիծի մը վերածուած էին:

Յանկարծ Մօնկօմըրիին ձայնը իմացայ որ
կը պօռար:

— Երգեցէ՛ք... Ամէնքս միասին երգենք.
Բրէնտիքին հայհայեցէք... Սքանչելի՛: Հիմա,
նորէն հայհայեցէ՛ք Բրէնտիքին, հայհայեցէ՛ք:

Սեւ խումբը հինգ անջատ օտուերներու
բաժնուեցաւ և ծովեզրին լուսաւոր գիծին եր-
կայնքն ի վար նահանջեց յամբարար: Այդ ցա-
ւազօրներէն ամէն մէկը իր հալուսոյն կ'առնար,
իմ հասցէիս անտարգանքներ բարբառնջելով, և ա-
զատ ընթացք աւելով այս բոլոր ցնորական խոս-
քերուն զօր ներշնչումի այս նոր օղբիւրը, — գի-
նովութիւնը, — կը թելադրէր իրենց:

— Ետեւէ ետեւ դէպի ա'ջ, հրամայեց Մօն-
կօմըրիին հեռաւոր ձայնը:

Նւ իրենց ռանացումներով ուճիչերով ծառե-
րու մթութեան մէջ խորատուզուեցան: Լուս-
թեան միջէն հեռացան գային, յամբօրէն, շատ
յամբօրէն:

Գիշերուան հանդարտ չքեղութիւնը դարձ-
եալ չրջապատեց զիս: Լուսինը, միթորեականէն
անցած, դէպի արեւմուտք կ'ուղղուէր հիմա. իր

լրումին մէջն էր ան, և, խիստ փոքրօքուն, եր-
կինքին լուրթ դառարկութեան մէջ կը լողար
կործեօ: Չաօին բացարձակօրէն սեւ օտուերը
տաքերուս առջև կը տարածուէր հազիւ մէկ մէթր
լայնքով: Արեւելեան կողմը, միօրինակ գօրշ
գօյն մը առած էր ծովը, մօթ ու խորհրդաւոր,
և ակիքներէն մինչև պտօին շուքը, հրարխային
բիւրեղացումէ գոյացած աւազուած կը փափկէր
ու կը պողպար, աղամանդեայ ծովափի մը պէս:
Ետեւի կողմս, տաք ու կարմրօրակ լոյսով մը կը
վառէր քարիւղի ճրագը:

Այն առնն ներս մտայ և դուռը կղկղցի:
Բակը գօցի ուր Մօյօյի դիակը կը հանդէպ իր
վերջին զօհերուն քով, — չունեք, այծուղար և
քանի մը ուրիշ խեղճ կենդանիներ. նոյն իւկայդ
տոկալի մահէն ետքը հանդարտ մնացած իր լայն
դէմքը և իր մածարաց խոժոռ աչքերը, մեռած
ու ամօյն լուսինը կը դիտէին կարծես հեռուէն:

Ջրհորին եզերքը նստայ, և, աչքերս արծա-
թի շղերու և մահաժիպ օտուերներու այդ չա-
րաշուք շեղջեկոյաին սեւեռած, փախուտի մի-
ջոց մը օկօյն օրօնել:

Խորհեցայ որ առաւել քիչ մը պաշար դնեմ
նաւակին մէջ, և, առջեւ գոնուող փայտի դէ-
ղը բռնկցնելէ ետքը, անգամ մը եւս Ուկէանին
սմայութեան յանձնեմ բաղդս: Կ'ըմբռնէի որ
Մօնկօմըրիէն յոյս չկար, օրով ետեւ, չիտակը,
այդ մարդօցած անառուներու դառաւարդին կը

զտեղանէր այլ եւս ան և մարդկային ընկերութեան հետ շփուելու անկարող էր: Չեմ յիշեր թէ ո՞րքան տանն մնացի հօն, ծրագիրներ յօրինելով. թերեւս ժամ մը, թերեւս երկու: Մօնհաճըրիին դէպի յըջափակին մօտերը դարձը ընդհատեց խորհրդածութիւններս: Խաղաղ սահմաններ, ուրախութեան ճիչերու թռիւցած մը մը լսեցի, ծովափին երկայնքն ի վար, — պաշտօններ, ցափառներ, սուր ճիչեր. որոնք ծովին մօտենալով դադրեցան կարծես: Յետոյ յանկարծ բարձրացաւ աղմուկը և կրկին նուազեցաւ. խուլ հարուածներ, կտրուուղ փայտի ճարձառուներ հասան ակունջիս, բայց կտրուուրութիւն չառաւ: Տեսակ մը խառնափնթօր երգ ծայր տուաւ:

Փախուստի ծրագիրներուս վերադարձան մըտածումներս: Ելայ, նրազը առի և գացի քննելու այն քանի մը տակառները զոր շտեմարանի մը մէջ նշմարած էի նախագէտ: Պիսիւիի քանի մը սնտուկներ ուղղորութիւնս գրաւեցին և նսնջմէ մէկը բացի: Ճիշտ այդ պահուն լոյսի կտրմիւր ցուք մը նշմարեցի աչքիս ծայրովը և յանկարծ ետիս դարձայ:

Ստեւի կողմս, յառաւորէն զիրար խաչածեալ ստուերներով ու լուսնային պայծառութիւնով ոզոզուած բակը կը արթնանէր, այն փայտի դէղերով ու խուրձերով սրանց վրայ փռուած էին Մօս և իր խաչառնուած դօհերը:

Վրէժխնդրակամ վերջին գիրկընդհառումով մը իրար կռուած ըլլալ կը թուէին անոնք: Լայնաբաց ու գիշերուան գէտ սեւ էին Մօսային վերքերը, և օտոնցմէ վազած օրիւնը սեւօրակ լնացումներ գոյացուցած էր աւազին վրայ: Այն տանն՝ առանց պատճառը հասկնալու՝ նշմարեցի որ, կարմրօրակ և ուրուային լոյսի ցուքը գիտացի պատին վրայ կ'երթնեկէր:

Միտլ ննթաղութիւն մը ըրի կարծելով թէ իմ ձեռքի նրազիս մէկ ցուքն էր ան պարզագէտ, և շտեմարանի պաշտօններուն քով դարձայ: Ամէն կողմ պրպտեցի, որչափ որ կարելի էր ընել մէկ թիւով. ի՞նչ որ ինծի յարմար ուղղակար թուեցաւ, զտեցի մէկ կողմ դրի. հետեւեալ առաւ նաւակին մէջ փոխադրելու մտադրութիւնով: Շարժումներս յամր և ձախուէր էին և ժամանակը արագօրէն կը օտէր. քիչ յետո՛ւ, արշալոյսը վրայ հասաւ:

Խնթութելու երգը դադրեցաւ, պաշտօններու տեղի տալու համար, յետոյ աղմուկի փոխակցաւ յանկարծ: «Ձարկէ՛ք, զարկէ՛ք» ազդակներ, կռուելու ձայներ և, յանկարծ, սուկալի հարուածի մը աղմուկը հասան ակունջիս: Այս այլազան ճիչերուն շնորք այնքան ուժգնօրէն կը փախուէր որ ուղղորութիւնս գրաւեց: Շտեմարանէն ելայ և բակը գացի մօիկ ընելու ճամբար: Այն տանն, շփութեան և աղմուկին մէջէն, բեկովըրի հարուած մը պայթեցաւ:

Սենեակի մէջէն խոյանալով մինչև արտաքին պղտիկ դուռը հառայ: Ժիշ այն պահուն, անուշներէն և պաշարի մուփերէն մի քանին ռահեցան և իրարու վրայ գետին գլորեցան իմ ետեւէս, կտորած գաւաթի շշկոց մը հանելով: Սակայն, ռաւոնց երբեք ժողովուրդը ուղղորդութիւն դարձնելու, ուժգնօրէն դուռը բացի, անտեղու համար թէ ի՛նչ տեղի կ'ունենայ դուռը:

Մովափին վրայ, նաւակը պատգարոզ խորշին քովը, օւրախութեան խորոյկ մը կը վառէր. արշալոյսին կէտ-պայծառութեան մէջ կայծեր արձակելով. սեւ դէմքերու զանգուած մը կը փայլէր անոր շուրջը: Լսեցի որ անանո ժողով գիւհ կը կանչէր Մօնկօմբի: Բէվօլվըրը ձեռք զէպի բոցերը խոյացայ հապտեղով:

Տեսայ որ Մօ կօմբիի տարճանակէն բոցէ լեզու մը պոսթկաց, հողին շատ մօտէն: Գետին ինկած էր ան: Սկսայ բոլոր ոյժովս պառլ և օդին մէջ պարպել գէնք:

«Տէ՛րն է» աղագակը հասաւ անանջիտ: Տարտաժ ու վճլտուն զանգուածը զանազան մասերու բաժնուելով ցրուեցաւ. կրակը ճարճառեց ու մարեցաւ. Երկօտանին երու տմբիւր յանկարծակեան խուճապով մը փախաւ իմ առջեւ: Դերագրգաւթեան մէջ, անոնք գեռ թաւուտներուն մէջ չանյայտորած քանի մը հարուած պարպելի վրանին: Անկէ յետոյ, գետին վրայ տարածուած զանգուածին քով վերադարձայ:

Մօնկօմբիի կռնակի վրայ պառկած էր, և դարձ Կրէյը, իր ամբողջ ծանրութիւնովը կը ճոնչէր զայն: Վայրենին մեծած էր. բայց դեռ Մօնկօմբիին կ-կօրդը կը սեղմէր իր կօր ճիրաններուն մէջ: Անոնց քովը պառկած էր Մ'լէնկ. երեօի վրայ, անշարժ. զիզը ճեղքուած և զօնեաքի կտորած յի:ի մը վերի մօտը դեռ ձեռքին մէջ սեղմած: Ուրի՛ երկու հաս ալ կրակին քով տարածուած էին, մէկը անշարժ ու սիւսը՝ անտեղ տեղ անաւելով. գլուխը յամբարար վեր առնելով ու յետոյ դարձեալ վար ձգելով:

Գորշ Կրէյը բռնեի մէկ ձեռքով և Մօնկօմբիին մարմինին վայէն խեցի. զայն աօգին քաշած պահուս, իր ճիրանները բզիկ բզիկ բրինջ գինովին հագուստները:

Հողիւ թէ սեւցած էր Մօնկօմբիին դէմքը: Մովի ջուր արակեցի երեօին և թեկնացաւ ծալելով գլխուն տակը դրի: Մ'լէնկ մեծած էր: Կըրակին քով անաղագ արարածը — դէմքերին տղերկ յագերով ծածկուած Մարգագայ, երէն մէկն էր, — այնպէս մը ինկած էր որ, նշմարեցի թէ իր մարմնոյն վրի մօտը՝ անխաղած բայց դեռ կիզի փայտերու վրայ կը գտնուէր: Անանկ օղորմելի վրճակի մը մէջ էր այդ թշուառ կենդանին որ, պարգապէս արգաւատանքէ մը մղուած, գնդակ մը պարպեցի օղբիին մէջ: Միւս Կրէյը, — ան ալ մեծած, — ճերմակ հագուած ծամարդերէն մէկն էր:

Երկօտանին երուսն մնացեալ մօտը անտառին

մէջ անյայտացած էր: Մօնկօմբերին դարձայ ու ձերադրեցի իր քովը. բժշկական գիտելիքներու մասին իմ օգիտութեանս վրայ աւելելով:

Անգիտի քովս կրակը կը մօրէր, և անխառն կամ գորշ մօխերնեան մէջ օգտակար մօտ քանի մը կօնքեր միայն կը միայնին: Կը խորհէի թէ Մօնկօմբերի օւրհէ կրնար այսքան փայտ գտած ըլլալ, ու այդ պահուն նշմարեցի որ արջալոյսը օրում էր երկինքին և հեռակէտէ աւելի կը բացաժուէր. մինչ խօնարեալ լուսինը կը ամբողջէր ու կ'ազատանար՝ կապոյտին լուսաւոր պայծառութեան մէջ: Հօրեղօնը կարմիրով երկղուած էր արեւելքէն:

Նոյն վայրկեանին, սաւառակներով խառնուած խուլ ազմուկներ լսեցի ետեւէս. դարձայ օր նայիմ, և, աստիճանի նիւ մը արձակելով անդէս վեր դիտեցի: Արջալոյսին գիտօրի կողմը, սեւ ծուխի ազմուկից օլորիքներ կը պատուաքէին շրջափակին վրայ, և անոնց փոթորկալից խառնըին մէջէն, արիւնազոյն բացի երկօր ու գողգօջուան հրթիռներ կը ժայթքէին: Նիւրաժ ծածկուած ասնիքը բանկեցաւ. նկուն բացեր խուճեցին օրմայեցերէն վեր և յանկարծական օայթք մըն ալ օննեակիս պատուհանէն դուրս պօսթեց:

Սննեակէն դուրս ելած պահուս լսած ազմուկս յիշեցի և անմիջապէս հապկայ թէ ի՞նչ էր անդի ունեցած: Մօնկօմբերին օգնութեան փութացած ասեւն նրազը առաջաւոր էի:

Շուտով կռակեցի թէ չըջափակին օննեակներէն կամ շտեմարաններէն օր և է բան ազմուկս կարելիութիւն չկար: Միաքա փախուած ծրագրիս անդրադարձաւ, և յանկարծօրէն վազեցի դէպի ծովափին այն մասը ուր պատարուած էին երկու նաւակները: Ոչինչ: Աւազին վրայ, ինձմէ կեռաւ, երկու ասպարներ նշմարեցի. փայտի կասարումը ու ասնեղներ ասորածուած էին ամեն կողմ. և խորոյնին մօխերները կը միայնին ու կը օհնային՝ արջալոյսի պայծառութեան ներքէ: Մօնկօմբերի նաւակները այրած էր, վրէժ լուծելու և դէպի մարդկային ընկերութիւնը մեր վերադարձը անկարելի դարձնելու համար:

Կառաւարկութեան յեղակարծ նապայ մը ցնցեց ինձ: Բիշ մնաց օր պիտի ասորէի անօր օրմար ուղեղը ջութախելու կրկնակի հարուածներով. անպաշտպան կերպով ասքերուս ասջե պատկած այդ վիճակին մէջն ինչ: Բայց յանկարծ, այնքան ակար ու արգակտեյի կերպով մը ձեռքը շարժեց օր. դայրայթս անկեղացաւ: Մանչիւն մը արձակեց և կոպերը բացուեցան վայրկեան մը:

Իր քովը ձերադրեցի և գլուխը վեր առի: Այլերը բացաւ. արջալոյսը գիտեց անշուշտ, յետոյ նայուածքը պատակեցաւ իմինիս. ծանրացած կոպերը դարձաւ փակուեցան:

— Կր ցաւիմ, մրճաց նիւրով մը:
Այնպէս կը թուէր թէ մասածել կը լսնայ:

— Վերջն է, մոմաց, այս ապուշ աշխարհին վերջն է: Ի՞նչ Բարեկենդան...

Մտիկ կ'ըլէի: Գլուխը վար ինկաւ անկենդան: Կարծես թէ որ է հեղուկ մը պիտի կրնար օթափեցնել զայն: Բայց ո՛չ ըմպելի կար է ո՛չ ալ խմցնելիք աման: Աւելի ծանր ճնշեց յանկաւոր թելիս վրայ, և օրոսս սեղմուեցաւ:

Դէմքի վրայ հակեցայ, և, ձեռքս չափկին մէկ պատուաւածքէն անցրնելով կուրծքը չօյափեցի: Մեռած էր, և ճիշտ հոգին աւանդած պահուն, բացի օպիտակ ու հրավառ երիզ մը, — Նրդելի մէկ ցօլքը, բարձրացաւ արեւելքէն, հրուանդանին ետեւէն, ճանաչներու փրփօրներ ցրցնելով երկինքին վրայ, և ծովին մթաթիւնը փոխելով ռդմկառ ու խաղաւուն փողփողանքի մը. որ լուսապօսակի մը պէս եկաւ թնաթի մոռելին կարկամած դէմքին վրայ:

Իմ հապճեպով յարմարացուցած կարծր բարձիս վրայ գետեղեցի զլուսիս կամացուկ մը և օտքի ելայ: Առջեւ՝ պապուսն ամայութիւնը ծովին, ահաւի ամանձնութիւնը ուր քնքան աստապած էի արդէն. ետեւ՝ արալոյսին ներքեւ մրափող կղզին և իր անառաւանդ երկօտանիները: Շրջափակը կ'այրէր. իր քօլոր պաշարներով ու օաղմախութեամբ. չփոթ ռդմակի մը մէջ, բացի յեղակարծ յորձանքներ, ճարճառումներ ու փուլազուժի զղղղիւններ յարուցանելով առեն առեն: Թանձր ու խիտ մուկը կ'երթար՝ հովիտին օրջերը յըջապատող ծառերու գագաթներուն փաթթուիլ և ծովեզերքին հեռեւելով կը հեռանար:

ԺԳ.

ՀՐԷՇՆԵՐՈՒ ՀԵՏ ՄԻՆԱԿ

Այն առեն, երեք երկօտանի հրէշներ դուրս եկան մացառներէն, կամարաձեւ ուտերով. գլուխնին դէպի առաջ. ձախաւեր կերպով օրօրելով իրենց աձեւ ձեռքերը, հետադասող ու թշնամական աչքերով, և դէպի ինծի յառաջացան վառանառ շարժումներով: Անոց դէմ կանգնեցայ, օրովհետեւ անոնց վրայ իմ ունեցաւիք աղղեցութենէն կախուած էր բազդս. մինակ էի հիմա, մէկ թելս լսկ գործածելու կարող, ու գրպանիս մէջի բեկօլփրբը չօրս գնաակ միայն կը պարուսնակէր: Մովփին վրայ օտարածաւ փայտի կտորուանքներուն ու առաջնորդներուն մէջ նեւաւած էին՝ նաւակները խօթակելու ծառայած երկու առաքարները, Ետեւի կողմս, մակնթացութիւնը կը օկոէր:

Միակ մէջս որ կը մնար ինծի քօլութիւն ցոյց տալն էր: Համարձակօրէն և ուղղակի մօտեցող հրէշներուն վրայ անհոնցի սչքերու նայուածքէն խուսափեցան, և իրենց սարսաւն սօւնգերով՝ քովս պառկող դիակներուն հօտը

սկսան շնչել: Բա՛նի մը քայլ առի, Մարդագայ-
լին դիտելին առկ մնացած արիւնստ խարաղանք
քաշեցի և շաշեցուցի:

Կեցան և զարմանքով ինծի նայեցան:

— Բարեւեցէ՛ք, Կրամայեցի: Բարեւի կե-
ցէ՛ք:

Վարանեցան: Մէկը որունքը կքեցուց, Կո-
կորդոս աւելիօրէն սեղմուած և դէպի իրենց
քայլ մը առնելով Կրամանո կրկնեցի: Մէկը ծըն-
րադրեց նախ, յետոյ միւսներն ալ:

Կէս մը դարձայ, դիտկներուն քով գալու
կամար կրկին, առանց սակայն նայուածքս ան-
ջառելու երեք ծնրադիր Կրէշներէն, ճիշտ այն-
պէս ինչպէս դերասան մը բեմին վրայ ետ ետ
կ'երթայ, դէմքը միշտ Կանդիտականներուն դար-
ձուցած:

— Աստեք Օրէնքը ստանկոխ ըրին, յարեցի,
սաքս ազերեկ մազերով Կրէշին վրայ գնելով:
Եւ ահա սպաննուած են: Նայն իոկ օրէնքը ու-
սանդաղը: Նայն իոկ խարաղան ունեցողը: Օրէն-
քը ամենազօր է: Եկէ՛ք, տեսէ՛ք:

— Խուստփում չկա՛յ, ըսաւ անոնցմէ մէկը,
տեսնելու կամար յառաջ գալով:

— Խուստփում չկա՛յ, կրկնեցի: Հետեւա-
բար պէտք է ինծի մօտիկ ընէք և գործադրէք
ի՛նչ որ կը Կրամայեմ ձեզի:

Ոռքի ելան, նայուածքով Կարյաքննելով
զիրար:

— Հոն կեցէ՛ք, Կրամայեցի:

Սրկու առաջները վերցուցի գետնէն և վի-
րաւոր թեւս բանալ կապիչէն կախեցի զանոնք:
Յետոյ Մօնկօմբրին դարձուցի. անոր բլվովըրը
առի գրգանէն. երկու գնտակ մնացած էր մէջը.
գրգանները խուզարկելով կէս-երկվեցեակ գըն-
տակներ գտայ անոնցմէ մէկուն մէջ:

Ոռքի ելլելով, դիտկը ցոյց առի խարաղա-
նիս ծայրովը:

— Առաջ անցէ՛ք, վերցուցէ՛ք առիկա և
ծովը նետեցէ՛ք:

Դեռ օտարափոխար, Մօնկօմբրին մօտեցան,
վախնալով մանաւանդ խարաղանէն որուն ա-
րիւնստ փոկը կը շակեցնէի: Յետոյ, անճարակ
վարանումներ ցոյց առին, բոյց, քիչ մը սպառ-
նալիքով և խարաղանի քանի մը հարուածով,
հարկադրուեցան զգուշութիւնով վերցնել դիտ-
կը, ծովափէն վար իջան և քիթերնուն աակէն
մալաւով պոպղուն ալիքներու մէջ մօտն:

— Բալեցէ՛ք, քալեցէ՛ք, պոռացի, աւելի՛
նեք:

Առաջ գացին. երբ ջուրը մինչև իրենց ու-
նութները հասաւ կանգ առին և ինծի նայեցան:

— Ձգեցէ՛ք, Կրամայեցի:

Ջուրի յարձանք մը գոյացնելով անոր առի
անհետացաւ Մօնկօմբրին մարմինը և զգացի որ
բան մը օրրատ ծակծկեց:

— Հա՛ւ, ըսի, տեսակ մը հեծկաւքով խա-
բանուած ձայնով:

Եւ հրէշները ծովափ դարձան երկչոտ արօթանքով մը, ալեակներու արծաթին վրայ սեւ տկոսներ ձգելով իրենց ստեղծելու։ Երբ ջուրին եղբորը հասան, դեպի ծով դարձան վրդոված, սպառնալով կարծես որ Մօկոմրիին ջուրէն դուրս գլխի խոյանար կրկին՝ իրենցմէ վրէժ լուծելու համար։

— Հ'մա կարգը ասոնցն է, ըսի, միւս դիտկները ցոյց տալով։

Մօկոմրիին ձգուած տեղը չուզեցին մօտենալ այլ եւս, և մեծած չորս կենդանիները ծով մօցնելէ առջեւ հարկւր մէթի չափ տեղ քաշեցին, ծով փին չեղ գիծին հետեւելով։

Մ'լէնկին օլոտուած մնացորդները տարած տեսնին, երբ անոնց շարժումները կը դիտէի, թեթեւ քայլերու տղմուկ մը լսեցի ետեւի կողմէս, և յանկարծ դառնալով, մեծ Բօրենի-Խոզը նշմարեցի 10 12 մէթր անդին։ Հրէշը, գլուխը ծած, փափուկ ալքերը իմ վրաս յառած և թաթերը մարմնոյն վրայ սեղմած էր։ Երբ դարձայ, աչքերը մէկ կողմ դարձուց և այդ հակած դիրքին մէջ մնաց։

Վայրկեան մը կեցանք դէմ առ դէմ։ Խորազանք գետին ձգեցի, և տարձանակը հանեցի գրպանէս, օրով ետեւ միտքս դրած էի առջին պատրուակով իսկ սպաննել այն հրէշը, որ հիմա կղզիին մէջ մնացող երբեք ամէնէն հաւաքին էր։ Ուղղամտութեան հակառակ կրնայ թուիլ ասի-

կա, բայց օրոշումս այդպէս էր։ Մարդացած անասուններուն օր և է մէկէն աւելի այս հրէշէն կը վախճայի։ Դիտի օր իր գոյութիւնը վտանգ մըն էր իմ գոյութեան համար։

Տաւր երկվայրկեանի չափ մօտումներս ամփոփեցի։

— Բարեւէ՛։ Ի ծովնը, հրամայեցի։

Մօնչիւն մը արձակեց օր ակոսները երեւան հանեց։

— Դուն օ՛վ ես օր...

Ատրճանակս բարձրացուցի, քիչ մը չափազանց ջղայնօտ կերպով թերեւս, նշան տալի և կրակ ըրի։ Կափկափիլը լսեցի և տեսայ օր մէկ կողմ դարձաւ, խոյս տալու համար. հաւկցայ օր գնաւ փրկեալէ, բթամատով շնիկը (hammer) վերցուր օրպէս զի դարձեալ կրակեմ։ Բայց կենդանին օրորչու կը փախչէր, մէկ ու միւս կողմ ցատկաւորով շարունակ, և չուզեցի օր երկօրդ անգամ մըն ալ նշանաւորեալս վրիպելուն ձախորդ կացութեան մէջ գտնուիմ։

Աստի տեսն կը դառնար և ուսերուն վրայէն իւծի կը նայէր ան. ծովեղբոր չեղ գիծին հետեւեցաւ և հրկիզուած չ'ըլտակէն դեռ սողալով բարձրացող մօխի դանդաղութիւն մէջ կորսուեցաւ։

Ա. քերս հրէշին կօրուած կէտին յառած մնացի վայրկեան մը, յետոյ դարձայ երեք հնազանդ երկատանիներու. անոնք դիակը բռնած

կեցեր էին դեռ, և հրաման ըրի որ ջուրին մէջ ձգեն զայն: Անկէ ետքը, մախրակոյտին մօտ, ճիշտ դիակներու ինկած տեղը վերադարձայ և տաքերովս աւազը խառնչակցի, որպէս զի արիւնի բիծերը անհետանան:

Ձեռքի շարժումով մը համբեցի երեք գերիներս, և, ծովեզրէն վեր ելլելով, թաւառանհրուն մէջ մտայ: Ատրճանակս ձեռքս էր, իսկ խարազանս, ապարներուն հետ, թելին կապի չին անցուցած էի: Կողբութեանս վրայ խորհրդածելու համար առանձին կ'ուզէի ըլլալ:

Հիմա միայն կը սկսէի անդրադառնալ թէ, ամէնէն սոսկալի բանը այն էր որ, այս կղզիին մէջ որ և է ապահով տեղ չկար այլ եւս, ուր կուրորդ ըլլայի վտանգօրէն առանձնանալ՝ հանգչելու կամ քնանալու համար: Հոս հասնելէս ի վեր դարմանալի կերպով վերառացած էի այժմբոս, սակայն, իրական դժբաղդութիւններու պարագային ջղայնութեամբ իւրեններու և յուսարեկութիւններու շատ հակամէտ էի դեռ: Այն գաղափարը ունէի որ հարկ էր կղզիին մէջէն անցնիլ և երթալ մարդկայնացած երկօտանիներու մէջ բնակութիւն հաստատել, պարզապէս անոնց վտանգելով քիչ մը ապահովութիւն վայելելու համար: Բայց ասիկա գործադրելու քաջութիւնը չունեցայ: Մովափին կողմը վերադարձայ, դէպի արեւմուտք յիշած մը ընելով. հրկիշուած չըջփակին քովէն անցայ և ուղղուեցայ դէպի այնպիսի

կէտ մը, ուրկէ՝ բուսած և աւազէ ցած լեզու մը կ'երկարէր դէպի ժայռախութեբը: Հօն, կանակօծովին ու երեսօս որ և է պատահական անակնկալի դարձուցած, կրնայի նստիլ ու խորհիլ: Ու նրոտայ, ծնունտ ծունկիւ կռթնցուցած. արեւը ուղղակի գլխուս վրայ կ'իյնար. յարանուն երկիւզ մը կը համակէր միտքս և միջոց մը կը փնտէի որով կարելի ըլլար ազդիլ մինչև փրկուելու օրս, — եթէ երբեք պիտի գար այդ օրը: Զօնացի որ կարելի եղածին չափ հանդարտօրէն մտածեմ կացութեանս բոլոր երեւոյթներուն վրայ, սակայն կարելի չեղաւ յուզումիս յաղթել:

Մօնկոմբրիին յուսահատութեան պատճառները սկսայ յեղյեղել մօքիս մէջէն... — Պիտի ֆոխսին, ըսած էր ան, ապա՛ովարար պիտի փոխուին...

Իսկ Մօսօ: Ան ինչ էր ըսած:

— Անոնց յամառ անառնութիւնը օրէ օր հրեւան կուգայ... ըսած էր:

Յետոյ Բօրենի-Ուզին վրայ դարձան մտածումներս: Ապահով էի որ այդ հրէշը զիս պիտի սպանէր, եթէ ես զինքը չապանէի... Օրէնք աւանդօղը մեռած էր... Ձախօ՛րդ բան... Հիմա գիտէին որ խարազանակիրներն ու կրնային սպաննուիլ, ճիշտ իրենց պէս...

Արդէն զիս չէին լրտեսեր, հանկէ, պտերներու և արմաւենիներու կռնանչ խուրձերուն մէջէն, Թերեւս կը սպասէին որ իրենց մօտէն

անցնիմ: Ի՞նչ դու կը լարէին ինծի դէմ: Երեւակայութիւնս կը փախչէր կ'երթար. անիրական երկրազնեբու ճախախտութիւն մը մէջ թափաւելու համար:

Մտածումներս խանգարուեցան ծովային թաչուններու ճիւղերէն, որոնք կ'երթային խուժել՝ ալիքներէն աւազին վրայ, չլսափակին մօտ նետուած սեւ առարկայի մը վրայ: Աղէկ գիտէի այդ առարկային ինչ ըլլալը, բայց երթալ այդ թաչունները հալածելու օրրա չունէի: Սկսայ հակառակ ուղղութիւնով երթալ ծովափին երկայնքէն. նպատակս էր կղզիին ծայրագոյն արեւելքէն չլսան մը ընել և այդ կերպով, առանց ինքզինքս թաւառանքու հաւանական թակարդներուն ենթարկելու, մօտենալ օրջերու հովիտին:

Աւազին վրայէն կէս մղոնի չափ յառաջ մտալէ ետքը, նշմարեցի որ երեք հլու երկօտանիներէն մէկը, անտառակէն դուրս ելլելով դէպի ինծի կուգար: Երեւակայութեանս ծնօրք երբ այնքան ջլայնտած էին զիս որ, անմիջապէս ընկուկըս ձեռք ասի: Նայն իսկ կենդանիին պազառող շարժումը չկրցաւ գինաթափ ընել զիս:

Վարանելով շարունակեց մօտենալ:

— Կորսուէ՛, գոչեցի:

Ջգալի չափով շնակոն հլուքիւն կար այս արարածին վարմունքին մէջ: Վաճառուղ չունի մը պէս ընկրկեցաւ քիչ մը, յետոյ կանգ առաւ և իր թուխ ու պազառող աչքերը ինծի դարձուց:

— Կորսուէ՛, կրկնեցի: Մի՛ մօտենար ինծի:

— Ներելի չէ՛ օր քովդ գամ, հարցուց:

— Ոչ, կորսուէ՛, պնդեցի խորագան շաչեցնելով. յետոյ, խաբաղանին կօթը ակամաններու մէջ բռնելով, գետնէն քար մը առնելու համար ծանցայ, և այս պառնալիքը վախցուց կենդանին:

Այսպէս, միտ մինակ մարդացած անասուններու հովիտին ետեւէն դարձայ, և, դահալէժը ծովէն անջատող խառերուն ու եղջերներուն մէջ պահուրած, անոնցմէ երեւան եկողները լրանեցի, անոնց ձեւերէն ու շարժումներէն ջանալով դուշակել թէ, Մօռայի և Մօնկօմբրիի մահը և ամենջանքի տունին կործանումը ի՞նչ տպաւորութիւն ըրած էր իրենց վրայ: Այն ատեն հասկըցայ իմ վեհերօտութեանս խենթութիւնը: Եթէ քաջութիւնս պահած ըլլայի այն աստիճանին վրայ զոր արշալոյսին ցոյց տուած էի, եթէ իմ մենաուար խորհրդածութիւններուս մէջ արիւնթիւնս անշքացած ու փնաղած չըլլար, կարող պիտի ըլլայի Մօռային մականը իմ ձեռքս առնել և այս հրէշները կառավարել: Հիմա առիթը փախցուցած, և, իր նմաններուն մէջ գտնուող ցեղապետի մը աստիճանին լշտ էի:

Կէս օրուան մօտ, քանի մը երկօտանիներ եկան արարածուեցան տաք աւազին վրայ: Մարալին հրոմայողական պականջը յաղթանակեց վախերուս վրայ: Թաւառաներէն դուրս ելայ, և,

բեզ-լիւրը ձեռքս, անոնց քով իջայ: Այս Կրեշ-
ներէն մէկը, — Կին-Գայլ մը, — գլուխը դարձուց
և դարմանքով ինծի նայեցաւ: Յետոյ կարգը
միւսներուն եկաւ. ոչ մէկը ոտքի ելլելու և ոգ-
ջուհելու արամադութիւն ցոյց աւելու: Ինք-
զինքս այնքան ակար. ու այնքան յողնած կը
զգայի որ չկրցայ այդ մասին պնդել, անոնց
թուական առաւելութեան առջեւ, և առիթը
փախցուցի:

— Ուտելիք կ'ուզեմ, յայտարարեցի, գրե-
թէ ներս մ'իսնդրող չեղած մը, Կեղեցեալ մո-
տենալով:

— Որչեւրուն մէջ ուտելիք կայ, պատաս-
խանց կէտ քուն Նզախող մը, գլուխը դարձը-
նելով:

Անոնց քովէն անցայ, և գրեթէ ամայի հո-
վիւն սառուերին ու խոտերուն մէջ մխրճուե-
ցայ: Որչի մը մէջ առատօրէն պառկ կերայ, և,
քանի մը կէտ չորցած ճիւղերով մաւաքը փակե-
լով, երեսոց դէպի դուռը դարձուցած ու ձեռքս
բեզ-լիւրին վրայ դրած ընկողմանեցայ հոն: Վեր-
ջին երեսուն ժամերուն յագնութիւնը իր իրա-
ւունքը պարտադրեց և թեթեւ մրափի մը անձ-
նաւոր եղայ, վստահ ըլլալով թէ, անպակաս
մը պարագային, զետեղած թեթեւ վանդակօրձ
զիս արթնցնելու չափ աղմուկ կրնար հանել:

Տօքթ. Մոսօի այս կղզիին մօրդացած ա-
նասուններուն մէջ որ և իցէ արարած մըն ալ
ես ինքս եղած էի այս կերպով:

Երբ արթնցայ, գետ ամէն բան մաւթ էր
չուրջս. թեւս կը ցուէր իր փաթաթներուն մէջ.
նստած տեղս շտկուեցայ, նախ Կարցնելով ինք-
զինքիս թէ ուր կը գտնուէի: Երկու ձայներով
թուակցութիւն մը լսեցի դուրսէն և այն ասին
Քայն գիտեցի որ ճիւղերը վերցուած էին ու մաւ-
թը ազատ էր: Ատրճանակս ձեռքիս առնէի որ
գետ:

Յնչաւութեան մը ձայնը ասի: և ճիշտ իմ
քովս կծկուած էակ մը նշմարեցի: Շունչս բանե-
ցի, ձգնելով անոր ինչ ըլլալը գտնադանել: Գան-
դաղօրէն ու անվերջանալի կերպով սկսաւ երերալ
անիկա, յետոյ կափուղ. դաղլ ու գէշ բան մը
գալաւ ձեռքիս:

Բոլոր ընդերներս կծկուեցան և թեւս օւժգ-
նօրէն ետ քաշեցի: Սոսկումի ճիւղ մը զօպեցի կո-
կորդիս մէջ և անցած դարձածը պէտք եղածին
չափ կռակելով, ձեռքս բեզ-լիւրին վրայ դրի:

— Ո՞վ է ան, Կարցուցի հոգիս շտկեցուած,
թուպս մրմունչով մը:

— Ես եմ, Տէ՛ր:

— Ո՞վ ես դուն:

— Ինծի կ'ըսեն թէ այլ եւս Տէր չկայ: Բայց
ես գիտեմ, գիտեմ: Քու ազաննամներուդ գիտե-
ները արթններուն մէջ նետեցի. ո՞վ դուն որ ես
վին մէջէն կը քալեմ: Ես քու գերիդ եմ, Տէ՛ր:

— Ծովափին վրայ ինծի պատակողը դուն
էիր:

— Այո՛, Տէր:

Ապահովաբար կրնայի վստահիլ այս կենդանիին, որ վնաս, եթէ ուզէր, քնացած ատենս կըսար յարձակիլ իմ վրաս:

— Լա՛ւ, բոի թոյլ տալով որ ձեռքս լզէ: Կը սկսէի ըմբռնել թէ ինչ կը նշանակէր իր ներկայութիւնը հոս և բոլոր քնջութիւնս վերստացայ:

— Ռւր են միւսները, հարցուցի:

— Խենթ են, ապուշ են, հաստատեց Շնամարդո: Աղին իրարու հետ խօսելու վրայ են էիմա: Կ'ըսեն թէ, Տէրը մեռաւ, միւս խարսզանով մարդը մեռաւ, ծ վին մէջէն քալողը... մեղի վիճակակից է: Կ'ըսեն թէ ալ ո'չ Տ'ր ունինք, ո'չ Խարսզան, ո'չ Տանջանքի Տուն: Կ'ըսեն թէ ալ վերջն է. Օրէ՛քը կը օրինք ու պիտի յարգենք. բայց ալ ո'չ Տէր պիտի ըլլայ ո'չ Խարսզան. երբե՛ք: Ահա՛ թէ ինչ կ'ըսեն: Բայց ես գիտեմ, Տէ՛ր, գիտեմ:

Ձեռքս երկարեցի մութին մէջ և Շնամարդուն զրուխը փայփայեցի:

— Լա՛ւ, բոի դա՛ձեալ:

— Շատ չանցած անոնց բոլորը պիտի սպաննեմ, ըսաւ Շնամարդո:

— Բոորն ալ պիտի սպաննեմ, պատասխանեցի. որչ ժամանակէ մը և տեղի ունենալիք Կ-բգ մը եղելութիւններէ յետոյ. ամէ՛քս ալ՝ քու խնայելու գա՛ծ երէդ դուրս ամէնքն ալ պիտի սպաննուին անխնայ:

— Տէրը կո սպաննէ բոլոր անոնք զոր ինք կ'ո ղէ սպաննել, յայտարարեց Շնամարդը. տեսակ մը գոհուակութեան շնորհով:

— Եւ որպէս զի իրենց մղժեքը յատան, հրամայցի. իրենց խենթութեամբ մ'ը Խո՛ղ չարուշակեն ապրիլ մ'ն. և որ ժամը հնչէ: Թո՛ղ անոնք անգիտա՛ն թէ ես եմ Տէրը:

— Տիրոջ կամքը բարի է, պատասխանեց Շնամարդը. իր շուրի ժառանգական սրագ ճկուշութեամբ և ով:

— Բայց մեջէն ինչ կայ մէկը որ ծանր յանցանք գործած է. Ատ կա պիտի սպաննեմ ուր որ պատահիմ. Երբ քեզի ըսեմ թէ ալ է, առանց վրա ելլու վրան պիտի իոյնաւա: Եւ հիմա, հաւաքուած երունքս քովո պիտի երթամ:

Ոջի մուտքը վայրկեան մը խափանուեցաւ գուրս ելող Շնամարդէ: Յետոյ ես ալ հետեւեցայ անոր և ինչ զի քս կանգնած գտայ ճիշտ ու ճիշտ այն տեղը ուր կեցած էի: Մոռօյին և իր ճիշտ այն հետապնդելը իմացած պահուս, Բայց շան զիս հետապնդելը իմացած պահուս, Բայց հիմա գոչներ էր, և գարշահասութիւններով լեցուն այս հովիտը մութ էր շուրջս, ու աւելի անդին, արեւոտ ու կանաչ գափթափի մը տեղ, կրակի մը կարմրորակ բացերը տեսայ, որուն առջեւ կ'ըսէր ու երբով այլա՛գակ էակներ. Կը շարժուէին: Աւելի անդին կը բարձրանային ծածուկէին: Աւելի անդին կը բարձրանային մութ տեղեր իսկ քունիւրը, վերի ճիւղերուն մութ ծռնեակներով ստուերոտ ու ծոպաւոր երիզ մը

կազմելով: Լուսինը կ'երևար Կովիտի գագիթ-
ֆին եզերքէն, և կզդին ծերգերէն բարձրացող
գալթի ինկուսը: Կ'երթար ձողի մը պէս անցնի
անոր կլոր մակերեսին մէկ ծայրէն միւսը:

— Բովէս քուէ՛, Կրամայեցի, բաւար արիւն-
թիւնս ժողովելով:

Եւ քով քովի նեղ անցքէն վար իջանք, ա-
սանց հարեւորութիւն առաւ այն ասարած
տաւերներուն օրոնք մեզ կը լրանէին արջերու
ժուռքերուն առջեւ:

Կրակին չուրջ գոնուողներէն ո՛չ մէկը զիս
բարեւելաւ օրամագրութիւն ցոյց առաւ: Մեծ
ժառը բացէ ի բաց անասորբութիւն կեղծեցին:
Նայումքս Բորենի- Խոզը փնտռեց, բայց հռն
չէր ան: Բռանի չափ կային, կրակը գիտելով
կամ իրարու հետ խօսելով հռն կծկած:

— Մեռա՛ւ, մեռա՛ւ, Տէրը մեռաւ, բաւ
կազկամարդուն ձայնը ոչ կազմէ: Տանջանքի
առ՛ւն, ալ չկայ Տանջանքի առն:

— Ձէ մեռած, պնդեցի զօրաւոր ձայնով մը:
Նայն իսկ Կիժա, Ան ձեզ կը տեսնէ:

Ասիկա զարմանք պատճառեց իրենց: Բռանը-
չորս ոչքեր ինծի նայեցան:

— Տանջանքի առնը չկայ Կիժա, չարունա-
կեցի, բայց գարձեալ պիտի չիսուի: Դուք չէք
կրնար տեսնել Տէրը, և սակայն, նայն իսկ այս
պահուս, ան վերէն ձեզ մտիկ կ'ընէ:

— Իրա՛ւ է, իրա՛ւ է, Կոստատեց Ենա-
մարդը:

Խօսելու ինքնավատան եղանակս ապշեցուց
զիրենք: Անասուն մը կրնայ նենգամիտ կամ
վայրագ ըլլալ: Բայց տակը մարդուն միայն ար-
ւած է:

— Թեւր կապուած մարդը ասորինակ բա-
ներ կ'ընէ մրմաց կենդանիներէն մէկը:

— Ձեզի կ'ըսեմ որ այսպէս է իրողութիւ-
նը, պնդեցի: Տանջանքի Տունին Տէրը ֆիշ օրէն
երեսուն պիտի գայ: Վայն անոր որ Օրէնքին կ'ան
առաւ:

Հեռաքրքրութիւնով ի-արու նայեցան: Ան-
ասորբութիւն կեղծելով սկ-այ ձեռքի ասպարս
անփութօրէն գետին դարձել, և դիտեցի որ,
մարդին վրայ գոյացուցած խորունկ ճեղքերս կը
քննէին ուշադիր:

Յետոյ Այծեմարդը կասկած մը յայտնեց օ-
րուն պատասխանելի: Բժաւոր կենդանիներէն
մէկը զիտողութիւն մը լրաւ ասոր վրայ և բռն
վիճարանութիւն մը ծագեցաւ: Կրակին չորս բո-
լորը, իմ ներկայ ապահովութեան մասին վրո-
տահութիւնս կ'ամրապնդուէր վարկեալէ վայր-
կեան: Հիմա չ'էլի այլ եւս այն ձայնի ցնցում-
ները՝ խորունկ գրգռուիկան արդիւնք՝ իրոնք
նախապէս վրդոված էին զիս: Ժ-մ մը այսպէս
չազակրատեի է ետքը: Կրէշներէն չառնել ի ասէս
համոզում գոյացուցին թէ իմ յայտարարութիւն-
ներս ճշգրիտ էին, իսկ ոմարք ալ վրդ վ'չ կաս-
կածներու ենթակուեցան: Սչքերս ուշադիր կը

հոգեին Բորենի-Սոգ թշնամի-առանցիւ համար, սակայն անիկա չերեւցաւ: Ատեն առն կեանք-ծելի շարժում մը կը տարածեցնէր զիս, բայց չուսով հոգաբարձութիւնս կը վերագտնէի:

Վերջապէս, երբ լուսինը սկսաւ իր զէնքիքէն վար խոնարհիլ, վաճաղները մէկիկ մէկիկ յորանջել սկսան, ակռաներու տալանդակ շարքեր ցաղադրելով՝ մարդ կրակին ցոլքերովը, և գէղի հովիտին որջերը քաշուեցան: Եւ ալ անոնց հետեւեցայ, խուարէն աւ լուսթեւէն վախճալով, և մանաւանդ աւելի ապահով նկատելով անոնց մէջ շտեղծուն հետ միտաին գանուիլս՝ քան թէ մէկուն հետ առանձին:

Տօքթ. Մոսոյի կղզիին մէջ բնակութեան ամենէն երկար մասը այս կերպով սկսաւ ահա: Սակայն, այդ գիշերէն սկսեալ մինչև փոքր, մէկ կտրուր բան միայն պատահեցաւ ինձի, — մէկդի ձգելով անհաճոյ պզտիկ մանրամասնութիւններու անթիւ շարքը և տնդուլ մտահոգութեան մը պատճառած շարունակական զրգոտութիւնը: Այնպէս որ, կը նախընտրեմ այդ ժամանակամիջոցին օրագրութիւնը զանց բնել, և կէս-մարդացած այդ վայրենիներուն մտերմութեան մէջ առանձին ապրած առանձնեայ շրջանիս միակ դէպքը պատմել:

Դրի առնուելու կարելիութիւն ընծայող շատ մը բաներ մտաբանեմ են յիշողութեանս մէջ, համարակ անոր օր օրաշոթար մէկ ձեռքս պիտի

կտրէի զտնոյք կարենալ մտնելու համար: Բայց առոնք ո՛չ մէկ հեռաքրքրական հանգամանք պիտի բարդէին պատմութեանս վրայ: Հիմա, երբ յետագայ՝ խորհրդածութիւններ կ'ընեմ, ինձի շատ տարօրինակ կը թուի մտաբերել թէ տ'ըքն շուտ վարժուեցայ այդ հրէ ներսուն, անոնց բարքերուն և օրքան շուտ վերածացայ իմ բոլոր ինքնավստահութիւնս: Կարենի պակաս շեղան, և ճանկատուքի հետքեր մտացած են դեռ վրաս, բայց, շնորհիւ քար նետելու միջոցնեցած ճարպիկութեանս, — ժողանդ մը որ կը պակօնէր անոնց, — շնորհիւ նաև առաքիտ բացած ճեղքներուն, այդ արարածները, շատ չանցած, փրկարար յարգանք մը սկսան տածել ինձի հանդէպ: Շնամարդուս, — Սէն Պէրնաա հեղէն, — հաւատարիմ առձնութիւնն ալ անհունապէս օգտակար եղաւ ինձի: Հապեցայ որ, յարգանքի մասին անոնց ունեցած խիստ պարզ բնութեամբ, տուր վերքեր գոյացնելու կարողութեան վրայ մանաւանդ հիմնուած էր: Եթէ լսեմ որ տեսակ մը նախապատուութիւն ձեռք բերած էի անոնց վերայ, անապարձութեան չի վերագրուեր յուսում: Զանազան կարիւններու ասթիւ իմ հոգմէս լրջօրէն վիրավորուած քանի մը հրէներ օխ էին պահած, սակայն իրենց հակակրօնութիւնը՝ կռնակա դարձնելէս յետոյ ծամածռութիւններ բնելով կ'արտայայտուէր լոկ, և ան ալ այնպիսի պատկառելի հեռաւորութիւնէ մը որ գնառկաներու հասողութեանէն դուրս կը մտար:

Բարենի-նոգը կը խուսափէր ինձմէ և անոր պատճառաւ վախաւ մէջ էի միշտ: Իմ անբաժան Շնամարդս ալ կ'առէր զայն և վերջին ծայր կը վախճար անկէ: Այս կենդանիին ինծի տերտորէն կապուած ըլլալուն քուն պատճառը կարծեմ այդ վախն էր իրապէս: Շատ չանցած ապահով եղայ որ այս 'րէչը արիւնին համր առած և Մարգ Ընձա-
սիւծին օրինակին հետեւած էր: Անիկա անառիւն մէկ մասին մէջ ունէր չիմեց և օտար լինելու տարիլ: Անգամ մը փորձեցի որ կիսամարդ կենդանիները համոզեմ երթալ զայն պաշտօնէս մասին, ապա զանոնք ընդհանուր գործակցութեան մը օտարութիւն համար պէտք եղած հեղինակութիւնը չունեցայ:

Շատ անգամներ փորձեցի անոր թաքստոցին մօտենալ և յանկարծակիի բերել զինքը. բայց իր զգայարանները շատ օտար էին և ամէն անգամուն ալ կամ տեսաւ զիս կամ հոտօ առաւ ճիշտ տունին կ'իկը դնելու համար: Միւս կողմէ, ինքն ալ դժբախտ կը մտէր և անտառին օրա-հետները շատ վտանգաւոր կը դարձէր ինծի և իմ հետեւորդներու համար, այնպէս որ Շնամարդը հազիւ հազ կը համարձակէր քովէս բաժնուիլ:

Առաջին ամառնմէջ, իրենց յետաձգեց պայմաններուն հետ բողոքաւորով, բաւական մարդկային հանգամանք մը պահելին հրկշները, և նոյն իսկ բարեկամական թոյլտուութիւններով

կրցայ վերաբերուիլ անոնցմէ մի քանիին հանդէպ, — առանց հաշուելու Շնամարդս: Վարդա-գոյն ազտիկ էակը արօրինակ տէր մը ցոյց կուտար ինծի համար և կ'առնէրն ալ, արբանակ ինծի հետեւիլ: Մարդկայիւր ապա յանձնարէն անհաճոյ էր ինծի: Հինգ մատ անհետաւուն համար, ինքզինքը ինծի հաւատարմեան յաւակնութիւնը անէր, և զիս տեսնելուն պէս կը սկսէր ամենաախմար բաներ յաղթափել անվերջ կերպով:

Ձրոքի մը զուարճացնող միակ բանը՝ անոր վրայ՝ նոր բառեր կերտելու իր զարմանալի տաղանդն էր: Կարծեմ այնպէս կ'ենթադրէր թէ, ինք չիմեց ընկալել եղանակը, անիմաստ բաները ձեռքիցը մտով արտասանելուն մէջ կը կաշառար: Եւ ասոր «ձեռք մտածում» անունը կուտար, զանազանելու համար «պղծակ մտածում» էն — ինչ որ առօրեայ կեանքի դժբաժանական բանե-
րու յատուկ էր: Եթէ իրեն համար անհասկնալի դիտողութիւն մը ընէր պատահաբար, գովեստներ կը շարձէր, կը խնդրէր որ զայն կրկնեմ, գոց կը օրովէր, և ծայրէն պոչէն քանի մը վանկեր յաղթելով կ'երթար իր բոլոր ընկերներուն կը կրկնէր զանոնք: Պարզ ու դիւրահասկալի բաները որ և է կ'որեւորութիւն չունէին իրեն համար, ընդհակառակը, և քանի մը հետաքրքրական «ձեռք մտածումներ» հնարեցի իր գործածութեան համար: Հիմա համոզուած եմ որ անկէ

աւելի ապուշ արարածի մը չեմ պատահած կեանքի մէջ:

Մարկային բնորոշ տխմարութիւնը ամենազարմաշալի ձեւով մը զարգացած էր իր մէջ, կապիկի բնական անմասութենէն ալ առանց որ և է բան պակասեցնելու միեւնոյն ատեն:

Ինչպէս ըսի. այդ վայրենիներուն մէջ միանակ անցուցած առաջին շաբաթներուս կը վերաբերին այո բոլորը: Այդ ժամանակամիջոցին, Օրէնքով հաստատուած օսկորութիւնները յարգեցին և արտաքին ձեւերը գէթ պակեցին իրենց վարձուքին մէջ:

Անգամ մըն ալ, բզկառած ուրիշ ճագարի մը պատահեցայ. ապահովաբար Բօրենի Խոզին գործն էր փոխկա. ուրիշ ուրիշ: Մայիսի մօտ միայն սկսայ օրօշ կերպով նշմարել թէ, իրենց խօքերուն և շարժողականութեան մէջ յարաճուն արարութիւն մը, իրենց հնչումներուն մէջ աւելի չեղաւած կոշտութիւն մը և խօսելու վարժութիւնը հետզհետէ կորսնցնելու զգալի ձեւով արձալ էր յայտնէին:

Կապկամարդուն շաղակրատութեան քանակը բազմապատկուեցաւ, բայց որակով հետզհետէ աւելի անհասկնալի, հեզհեռէ աւելի կապկային հանգամանք մը առաւ: Ոմանք ալ կտարելու պէտք կը զրկուէին իրենց արտայայտելու կարողութենէն, թիւ այդ թուականին տակաւին կրնային իմ ըսածներս հասկնալ: Նրեւակայեցեք

ձեզի ծանօթ լեզու մը, ճշգրիտ ու օրօշ լեզու մը որ կը մեղկանայ ու կը լրճաւորի, իր ձեւն ու իմաստը կ'որոնցնէ և պարզ հնչումի բեկորներու կը վերածուի: Եւ արդէն, յարաճուն դժուարութիւնով մը միայն ոտքի վրայ կը քաշէին այլ եւս, և, հակառակ ասկէ իրենց զգացած օրօշ ամօթին, ատեն ատեն վրայ կը հասնէի յանկարծ այն պահուն երբ չորս օտքի վրայ կը քաշէին անոնք ու կատարելապէս անկարող կ'ըլլային իրենց ուղիղ դիրքը վերստանալու:

Իրենց ձեռքերը ալ աւելի կապիտ կերպով կը բռնէին առարկաները: Օրէ օր աւելի կը միտէին կապիտութեամբ կամ շնչելով ջուր խմելու, և՛ փոխանակ ծամելու՝ կրնելու կամ ակօռոյով բզկաւելու: Աւելի քան երբեք կ'ըմբռնէի, անոնց ըմբօտ ու յամառ անասնութեան մասին Մօռոյի ըսածներուն իմաստը: Յետագարձ շարժումով մը դէպի կենդանին կը դառնային, և շատ արագօրէն կը դառնային:

Ոմանք սկսեալ գրեթէ արձակ համարձակ ամօթի զգացումը մէկդի ձգել և ամառին շախտ-ձեռնարկները էգերը եղան, — ինչ որ օտարները շատ զարմացուց զիս: Նայն իսկ միակնութեան սկզբունքը հրապարակաւ օտակոխ ընել փորձողներ գտնուեցան:

Օրէնքին պարտադրած աւանդութիւնը բացէի բաց օրէ կ'իյնար. չեմ ուզեր այս անհօճօյնութիւն վրայ աւելի ծանրանալ. իմ Շնամարդս

ալ իր շնական բարձրուն կը հակէր քիչ քիչ. օրէ օր ուելի համար ու չորքոտանի արարածի հանգամանք կ'առնէր. կը մագոտէր, այնպէս որ նախապէս իմ քովէս յայդ ընկերոջ և իմա ինձմէ առջ անցնող կամ ինծի հետեւող հոտա-
առ և անդու, կերպով հակող շան մէջ որ և է առնչութիւն չէր կ'անար գտնել այլ եւս: Ան-
փութութեան ու նկարութեան հետզհետէ տ-
ւելնալուն հետեւանքով, արդէն որ և է կերպով հաճելի հանգամանք չաւնեցող արջերը այնքան գարահոտ ու զզուելի դարձան որ, առիպուն-
ցայ հետանալ հանկէ, և, կղզիին միւս կողմը, ճիւղերէ կ'ազուած տեսակ մը ապաստանաբաժ
չինեցի ինծի համար՝ Մոսկովի հրկիզուած բնակա-
րանին տեղւոյն վրայ: Այս վայրին մասին կեն-
դանիներուն մտքին մէջ մնացած ամենայն բար-
ասամ յիշատակներուն պատճառաւ, անիկա կղզիին
ամէնէն ապահով կէտն էր ինծի համար:

Անկրելի է իրէշներուն առաժանարար դէ-
պի անասնութիւն վարդարձին բոլոր մանրա-
մասնութիւնները ճշդել, ու բացատրել թէ ինչ-
պէս անոնց մարդկային երեսօթէն ամէն օր բան
մը կը պակսէր, թէ ինչպէս ծածկուելն ու հազ-
ուիք կամաց կամաց զանց բոլին ու օր մըն ալ
հազուադէպ յետին իւրեան իսկ մէկդի նեոեցին.
Թէ ինչպէս անոնց բաց օդին ենթարկուած ան-
դամները հետան մազաթի կամ ինչպէս իրենց
ճակատները ապակեցան ու կզկները երկարե-

ցան: Յամբ, բայց անխուսափելի կերպով տեղի
կ'ունենար փոփոխութիւնը. թէ՛ իրենց և թէ՛
ինծի համար, առանց ցնցումի, առանց որ և է
ապահովութեան, առաժանարար տե-
ղի կ'ունենար ան:

Կը շարունակէի կատարելաւ ապահովութիւ-
նով անոնց մէջ յաճախել, որովհետեւ, զիրենք
դէպի նախկին վիճակը առնող այդ վայրէջքին
մէջ դեռ որ և է բախում տեղի չէր ունեցած
զանեք ազատելու համար իրենց անասնութեան
լուծել որ միշտ աւելի ծանր կը ճնշէր, և այդ-
պէս քիչ քիչ կը ջլջլէր ինչ որ պարտադրուած
էր իրենց իբր մարդկային:

Ասկայն կը սկսի վախնալ որ այդ առիւ-
տը տեղի պիտի ունենայ շատ չանցած: Սէն-Պէր-
նառ շունս ինծի հետ միասին նոր քնկավայր
եկաւ և անոր որթնամասնութիւնը թոյլ կուտար
որ երբեմն գրեթէ հանդարտ կ'ընկնէր քնանայի:
Վարդագոյն պզտիկ հրէշը, — հեղգերէն, — չ'փա-
զանց երկչոտ դարձաւ ու քովէս հետացաւ՝ ծառե-
րու ճիւղերուն մէջ իր բնական սովորութիւննե-
րը գերաւանդելու համար:

Ենթադրեցէք զազանազուպերու կողմէ ցու-
ցադրուած մեծ վանդակի մը, զանազան տեսակ
անասուններով լեցուն վանդակի մը հաւասարա-
կշուութիւնը՝ զազանազաւաքին վերջնական կեր-
պով զայն ձգել երթալէն յետոյ. — ճիշտ այդ վի-
ճակին մէջն է ինք:

Սկայն և այնպէս, այս արարածները՝ ընթերցողին կողմէ կենդանաբանական պարտէզներու մէջ տեսնուող կենդանիներ, — սովորաբար դաշու, օրջ, վագր, եղ, խոզ կամ կապիկ, — շեղուեն ուղղակի. իրենց կերածութիւն մէջ տարօրինակ բան մը կը մնար. անոնցմէ ամէն մէկուն մէջ, այսինչ կամ այնինչ կեդանին իրարու խառնած էր Մօօօ. մէկուն մէջ՝ օրորակաղը արջն էր, միւրին՝ կառուն, օրորին՝ ուղը, բայց անոնցմէ ամէն մէկը ասորքեր կենդանիք մը յառուկ բան մըն ալ ունէր միեւնոյն ատեն, և ամէն մէկ մասնաւոր յառուկ շէնքերէն երեւան կուգար՝ տեսակ մը ընդհանուր անասնութիւն. իրենց վրայ մարդկայնութեան տարածմէ քշմանքներ կը նշմարէր երբեմն զարմանքով, — օրինակի համար, բուռն բայց վաղանցիկ բռնելու կարողութիւն մը, քոշուր անդամներու անակնկալ գործածութիւն մը, կամ երկու եղբի վրայ չենալու օղորտի փորձ մը:

Սո ալ զարմանալի փոփոխութիւններու տարակետոյ ենթարկուիլ անշուշտ: Զգեստները վրայէս կախուած դեղնօրակ բլեպակներու վերածուած էին և անոնց տակէն խանձած մօրթս կ'երեւար: Մազերս չսփռանց երկնցած, թէնհուկուած էին, և անոնց երբ կ'ըսեն թէ աչքերս անսովոր փայլ մը և զարմանալի վառվառնութիւն մը ունին նոյն իօզ համա:

Սկիզբները, ցերեկուան ժամերս կ'անցընէի

Կարուային ծովեզրին վրայ, հորիզոնը զննելով, յառաջով ու աղթելով օր նաւ մը երեւան գայ: Վերմիր բաղդուն տարեկան արեւմտեան վրայ դրեր էի յոյսս, բայց անիկա չերեւցաւ. Հինգ անգամ ճերմակ առաքառանք և անգամ մըն ալ ծախի երիզ մը նշմարեցի հեռուէն, բայց երբեք օր և է նաւակ չմտեցաւ կղզիին: Փայտի ղէշ մը պատրաստ կ'ունենայի միշտ և առագաստ մը տեւեւելու պէս կրակ կուռայի անոր. ապայ, տարակոյս չկայ օր կղզիին հրաբխային համբաւը իմ ազդարարութիւնս կը չէզոքացնէր:

Անպատեմքեր ու հոկտեմբեր ամիսներուն մօտ միայն օկայ լրջօրէն նկատի առնել լաւտ մը չինելու խնդիրը: Թեւեկապարեւպէս բուժուած էր այդ թուականին, և կրնայի երկու ձեռքերս ալ գործածել: Ապրիկարութիւնս տարած Կառնառնի նախ ինծի: Առաջագործակաւ օր և է աշխատութեան, — ինչպէս նաև ուրիշ ձեռարուեալի, — հետամուտ չէի եղած երբեք, և անտառին մէջ, օրէ օր, ծառի բուններ ճեղքելով ու զանոնք իրարու կցորդել փորձելով կ'անցընէի ժամանակս:

Կապելու յառուկ օր և է նիւթ չկար ձեռքիս տակ, և ասոր տեղը գրաւելիք բան մը չկար գտնել. կ'եննինքն ու յորդառաւ տեսակներէն ոչ մէկը. իբր կապիչ ծառայելու համար պէտք եղած ճիւղաւթիւնն ու ամրութիւնը կը թուէր ունենալ, և իմ գիտական ծանօթութիւններու

ամբողջ պաշարով՝ անօնց պէտք եղած ձկանա-
թխեր և ամբուրիներ տալու միջոց մը չէի
կրնար գտնել:

Երկու շաբաթէ աւելի ժամանակ վառանցի
գամեր կամ օգտակար բլլալու հաւանականա-
թիւն ունեցող սերիչ մետաղի կտորուանք փրն-
առելու համար շրջափակին աւերակներուն մէջ,
կամ ծովափին այն մասին վրայ ուր նաւակները
այրած էին:

Ասին առեն, վայրենիներէն մէկը կուգար
զիս լսեցել, ու երբ ետեւէն կը պոսայի, մեծ
ոտառամներով կը փախչէր կ'երթար: Յայտնա-
թորիկներու, սաստիկ հովերու և անձուներու
հղանակ մը վրայ հասաւ ու աշխատութիւնս սի-
ծապէս յապաղեցուց. բայց վերջապէս յաջողե-
ցայ լաւար լրացնել:

Աշխատութեանս արդիւնքէն շատ զո՛ւ էի:
Սակայն, միշտ իմ դժբաղդութեանս պատճառ
եղող գործնական ոգիի պակասին հետեւանքով,
ձովէն մէկ մղոնէ աւելի հեռու տեղ մը կերտած
էի զայն. այժպէս որ միջև ծովեզրքը քաշքը-
շած առնաւ կտոր կտոր եղաւ: Այդ լաւտով
ճամբայ չնկեալ թերեւս բարեառողութիւն մըն էր
ինծի համար. սակայն այդ պահուն սոյն անյա-
ջողութեան առթած յուսահատութիւնը այնքան
մեծ եղաւ որ օրերով ծովափին վրայ թափառե-
ցայ լիքները դիտելով և մահուան վրայ միայն
խորհելով:

Բայց անուշա մեղմիլ չէի բաղձար, և վրայ
հասնող դէպք մը՝ որ և է կասկած անկարելի
դարձնելու կերպով ցոյց տուաւ ինծի թէ ի՛նչ
խենթութիւն էր օրերը ի դուր տեղ վառանել աշդ-
պէս, որովհետեւ ամէ՛ն նոր առաւօտ, հրէշներուն
դրօցնութեան յարածուն վտանգներով յղի էր
ինծի համար:

Կանգուն մնացած պատի կտորի մը շուքին
մէջ ըկողմանած էի. նայուածքս ձովին վրայ
թփառայած, երբ կռունկիս դպած պաղ բռնէ
մը սարսափի, և, ետիս դառնալով, առջեւ
նշմարեցի հեղգերէն սրուն աչքերը կը զթթէին:

Երկայն առնէ ի վեր խօսելու կարողութե-
նէն և շարժուածներու ճշունութենէն զրկուած
էր ան. երկար թելերով մուշտակը օրէ օր աւելի
կը թանձրանար և ծաւա ճանկերը աւելի կը գա-
լարուէին: Երբ տեսաւ որ ուշադրութիւնս զրա-
ւած էր, տեսակ մը մանկին արձակեց. դէպի մա-
ցառները քանի մը քայլ առաւ և երեւր իմ կողմ
դարձաւ:

Նախ չհասկցայ. բայց յետոյ խորհեցայ որ
իր ետեւէն երթալս կ'օգէր անտօրակոյտ և վեր-
ջապէս անունի ալ բրի. թէ և յամբարար, — օրով-
էնտեւ շատ տաք էր: Երբ ծառերուն տակ հա-
տաւ, իւզերուն վրայ մօզլցեցաւ, օրովհետեւ
աւելի դիւրաւ կը քաէր կճենիներու ստերուն
վրայէն: Քան թէ հողին:

Մացառներու կօխկոտուած մէկ տեղին վրայ

ահաւոր տեսարան մը պարզուեցաւ յանկարծ աչքիս առջև: Շուտ անկենդան տարածուած էր գետնին վրայ, և Բորնի իմ զը, քովը կծկած, հեղափոխուած մանչելով ու շնչելով, անօր դեռ տարածած մարմինը կը տեղմէր իր տնեւ ճանկերուն մէջ:

Մտանալուս պէս, հրէյր իմ աչքերուս վրայ տեսեց իր կայ կլաւն աչքերը, դողդոջուն շըթթաւոր արիւնոտ աղետներուն վերելք կծկեց և պառնալից ռոնացում մը արձակեց: Ո՛չ տարտափած էր ան և ո՛չ ալ ամօթաւոր, — մարդկայնութեան յետին փրանքն ալ շնջուած էր իր վերայէն: Քայլ մը առի դէպի առաջ, կեցայ, և տարնանակա հանքի: Վերջապէս գէտ առ գէտ եկած էինք այդ թշնամիիս հետ:

Փախչելու ո՛չ մէկ տրամադրութիւն ցոյց տուաւ վայրի հրէյը: Մօզերը տնկուեցան, ականջները ծալուեցան և ամբողջ մարմինը կրծ կուեցաւ: Երկու աչքերուն մէջ տեղը նշան առի և կրակ ըրի:

Ծիշառ նայն րօպէին հրէյը մէկ տատաւմով վեր կանգնեցաւ, իմ վրաս խոյսցաւ և անկայուն ձողի մը պէս գետին տապալեց զիս: Փորձեց իր տնեւ ճանկերուն մէջ բռնել, զիս և թաթր դէմքիս ուղղեց. բայց իր յարձակումի սլոգին թափը պէտք եղածէն ունի, և առաջ չետած էր զինքը, անպէս օր մարմնոյն ետեւի մօտին ներքեւ պառկած գոյայ ինքզինքս: Բարեբաղդաբար նը-

շանառութիւնս չէր վրիպած, և գնաւ օր դերը կատարած էր: զայն մտօնելով ճիշտ այն րօպէին երբ իմ վրաս կը խոյսնար: Իր ծանր մարմինին տակէն աղետների ինքզինքս, և, դողահար օտքի ելաւ, ծննելով կենդանին օր տակաւին թեթեւ խօկոյմներէ կը ցնցուէր: Վտանգներէն մին մէջ չեղէն վերցած էր վերջապէս, և ապա զայն մտաւ իր թէ տակաւ տաղիւնն էր իմ դէպի տնտնուէրիս: Երազարձօղներու այն շարքին օր պիտի չկէր արեւան գալ:

Մայրաքանդակ դէպի մը վրայ այրեցի երկու դիտկներ: Այն տունն օրոյն պէս տեսայ օրպարտաւոր էր կղզիէն հեռանալ անյապաղ: Հեղափոխութեան օրը մահու անհետ անհետ փոխել էր, քանի մը օր առաջ կամ ետքը: Հրէյները, բայի մէկ երկուքէն, հովիտէն քայլուած էին այլ եւս, ամէն մէկը իր ճաշակին համեմատ օրքեր չինելու համար հաւաքու հան, կղզիին թաւառներուն մէջ: Հիմա հեղափոխութեան օր ցերեկ տան պատելին անոնք և մեծագոյն մասը արշալոյսէն մինչև գիշեր կը քնանար, այնպէս օր կղզին պիտի կրնար օրօրօք ին ամալի թուիլ նօրեկի մը: Գիշերը տակայն, անոնք ճիշերով ու ռոնացումներէն կը լեցուէր օդը:

Խորհեցայ օր ջարդ մը տամ անոնց, ծաղաներ լարեմ հեղափոխ և դանակով յարձակիմ: Եթէ պէտք եղածին չափ փամփուշտ տնկեայի, վայրկեան մը իսկ չպիտի վտարանէի անոնց փն-

ցումին ձեռնարկելու, որովհետև, ամէն էն կա-
ռադիները արդէն օպանուած ըլլալով, վառն-
գաւոր հանդամանք ունեցող գիշակներէն հա-
զիւ թէ քսանի չափ մնալած ըլլաւ էր:

Իմ գերջին քարեկամիս, Խեղճ Շնամարդուն
մահէն ետքը, ես ալ ճեղկին քնանալու օովո-
րութիւնը ձեռք առի մինչև առտիճան մը, որպէս
զի գիշերը ուշադիր կերպով հօկեմ: Շոջփսկի
պատերուն աւերակին մէջտեղը վերայինցի հիւ-
ղակս, մուտքի համար այնքան նեղ բացուածք
մը ձգելով որ, առանց դգաւի աղմուկ մը հանե-
լու կարելի չէր ներս մանել: Առկէ զառ, հրէշ
ները, կրակ վառելու արուեստը մոռցած և բո-
ցերէն վախճել օկած լին գաւձել:

Անգամ մը եւս ոկոսայ որներ ու ճիւղեր հա-
ւաքել տնդոս կերպով, և զանաք իրարու կա-
պել, փախչելու կարելութիւն ընծայող լուս
մը կերտելու համար:

Հազար ու մէկ դժուարութիւններու բախե-
ցայ: Իմ ուսանողութեան բառնա դպրոցներուն
մէջ դեռ կարեւորութիւն չէր արուէր ձեռար-
ուեստի, այնպէս որ ձեռքերս շատ առճարակ
էին. բայց վերջապէս, այս ու այն կերպով, և
խիտ կնճառ միջոգներով, գործին պահա՛ջած
բոլոր բարդութիւնները գլուխ հանցի, այ-
նպէս մասնաւոր ուշադրութիւն դարձնելով
լաւտին առկունութեան:

Միակ անյաղթելի խաչընդոտը այն էր որ,

չառ քիչ առձուգարձի ենթակայ այս ծովին վրայ
պիտի թափառէի: Գանի մը հողէ ամաններ շի-
նել պիտի փորձէի, բայց որ և է կաւային հող
չկար: Կղզիին ամէն կողմը շրջեցայ, հնարամը-
տութեանս բոլոր միջոցները գործածելով այս
վերջին կնճիւրին ալ լուծում մը գտնելու համար:
Կառաղութեան վայրագ նապայ մը անձնատուր
կ'ըլլայի երբեմն, և անգուտ գրգռութեան այդ
պակերուս, քանի մը Խեղճ ծառերու բունները կը
կտրտէի կացինի հարուածներով, թէև ասիկա
լուծում մը գտնելու չէր ծառայելունչուշառ:

Գերազայն անկնկալով յղի օր մը ծագե-
ցաւ վերջապէս ինծի համար,— յափշտակող ու-
րախութեան օր մը: Առագառումը նշմարեցի հա-
րաւային-արեւմտեան կողմէն, երկկայմի մը ո-
ռադառոն մանրանկարը, և անմիջապէս մոցառ-
ներու խոշոր դէպ մը վառելով, օկոսայ հետեւան-
քին օղտակ հոն, ո'չ խորոյկին ասքութեան
կարեւորութիւն տալով և ո'չ ալ միջօրէի խոն-
ծող արեւին: Ամբողջ օրը այդ առագառոն յա-
ռած էր ուշադրութիւնս. ո'չ ուտել միաքա ե-
կաւ և ո'չ ալ խմել, տնդէս օր գլխու պոսոյս
առնեցայ:

Կօլաւները կուգային, դարմացկառ աչքե-
րով ինծի կը նայէին և կ'երթային: Նաւը դեռ
չառ հետուն էր, երբ մութը կոխեց և անտեսանելի
ըրու զայն. ամբողջ գիշերը օդի ի բոին աշխա-
տեցայ խորոյկը վառ պահելու. հրաւառ ու կոր-

կառուն կերպով կը բարձրանային բոցերը, մինչ
անդին, կենդանիներու հետաքրքիր աչքեր կը
կայծկլտային մութին մէջէն: Արշալոյսը ծագե-
լուն, առաջատար աւելի մօտեցած էր և կրցայ
որոշել թէ պղտիկ նաւակի մը յառուկ արապի-
ղաձեռ առաջատար մըն էր ան: Երկար տեւեռումէն
յօգնած էին սակայն աչքերս, և, հակառակ ո-
րոշապէս տեսնելու ճիգերուս, չէի կրնար անոնց
տեսողութեան արդիւնքին հաւատք ընծայել:
Երկու հօգի կար նաւակին մէջ. շատ խորը նը-
սած, —մէկը առջեւի կողմը, իսկ միւսը ղեկին
մօտ: Սակայն շատ զարմանալի կերպով մը կը
ղեկավարուէր ան. հովին ուղղութիւնը բռնած
չէր մնար և խոտոր ու անկանոն շրջաններ կը
գծէր: Երբ աղէկ մը լուսոցաւ, թիկնացիս վերջին
խլեակները սկսայ շարժել իբր նշան: Բայց նա-
ւակին մէջիւնները չնշմարեցին կարծես ու դէմ
առ դէմ նստած մնացին: Յօռտ հրաւանդանին մին-
չև ծայրագոյն կէտը գացի, շարժումներ ընելով
ու պոռաւով. ո՛չ մէկ պատասխան, մինչ նաւակը
կը շարունակէր իր ընթացքը, —երեւոյթէն դա-
տելով աննպատակ ընթացք մը, որ սակայն ան-
զգալաբար ծովախորշին կը մօտեցնէր զինքը:
Յանկարծ, առանց երկու մարդերուն կողմէ ա-
մենափոքր շարժում մը տեղի ունեցած ըլլալու,
խոշոր ճերմակ թռչուն մը դուրս խոյսցաւ նա-
ւակէն, վայրկեան մը դարձ դարձեց և իր հսկայ
թեւերը տարածելով դէպի վեր թռաւ: Այն տ-

տեն պռաւիէ դադրեցայ, և, նստելով, սկսայ
նայումը հետեւիլ այդ տարօրինակ նաւակին,
ճնտառ փիռ մէջ: Յամբօրէն, յամբօրէն դէպի
արեւմուտք կը դառնար: Հիմա լողալով կրնայի
հասնիլ անոր, բայց տարած երկիւղի պէս բան
մը կտեսցուց զիս: Կէս օրէն յետոյ, մակընթա-
ցութիւնը բերուաւ աւաղին վրայ խրեցուց զայն,
շրջափակին աւերակներէն: Կարիւր մէթրի չափ
դէպի արեւմուտք: Մէջի մարդիկը մեռած էին,
—այնքան երկար ժամանակ անցած էր անոնց
մեռնելէն ի վեր որ, երբ դիակները նաւակէն
դուրս հանել փորձեցի, փչուք փչուք եղան ու
թափեցան: Մէկ հատը, «կարմիր-բաղա»ի նաւա-
կեան պէս չէկ ու խիտ մազեր ունէր, և նա-
ւաստի տղառ ճերմակ գլխորկ մը կար նաւա-
կին խորը: Այս կերպով նաւակին քով զբոլած
պահուս, մացառներուն մէջէն երեք հրէշներ
դուրս օղողեցան զաղաղազի և շնչելով սկսան
դէպի ինծի յառաջանալ: Զգուտնքի նապաներէս
մէկովը համակեց զիս անոնց տեղը: Զուրիս
վրայ ծփացնելու համար՝ բոլոր ոյժովս առջ
մղեցի փօքրիկ նաւակը և անոր մէջը նետուե-
ցայ: Հրէշներէն երկուքը օտարուսն սուսկերով
ու փալիւլուն աչքերով յառաջացող գայլեր էին,
իսկ երրորդը՝ աննկարագրելի այն զարհուրանքը
որ արջի ու մարդու խառնուրդէն գոյացած էր:
Երբ տեսայ որ դիակի այդ օղորմելի մնա-
ցորդներուն կը մօտենային անոնք, երբ անոնց

ներմոյց ազատներուն փայլը նշմարեցի՝ խելայեղ
 արարի մը փառանքաւ զգուանքս. կանաչ ա-
 նանց դարձուցի, առագաստը բացի և սկսայ ծ-
 վին վրայ թափափիլ, առանց վերագառնալ հա-
 մարձակելու: Կղզիին և խութերուն մէջտեղը առ-
 ցուցի այդ գիշերը. առաւել մինչև առաւելը
 դացի, նաւակին մէջ գոնուող պղտիկ առկաւ
 լեցնելու համար անկէ: Յետոյ, համբերութեան
 թոյլաբարձին չափ պառլ ժողվեցի, դարանի
 մասոյ և քովս մնացած վերջին երեք փամփուշա-
 ներով երկու ճագար սպաննեցի. այս բաները ը-
 րած առենա, հրէշներու շահառակութիւններէն
 վախճուաւ, խութերու մէկ ցցումքին կողած
 էի նաւակս:

ԺԳ.

Մ Ի Ն Ա Կ

Իրիկուան դէմ, հարաւային արեւմտեան թե-
 թեւ գեփիւռէ մը մղումով ճամբայ ելայ, և յամ-
 բարէն ու շարունակ յառաջացայ դէպի բաց ծ-
 վը, մինչ կղզին առկաւ կը պղտիկնար հեռաւ-
 րութեան մէջ և գեանածերպերէն գոյացող ծու-
 խի նուրբ սլորքը, հեռզհեռէ անօրացող գիծ
 մը միայն կը կազմէր այլ եւս՝ բոցավառ մայրա-
 մուռքին շէրմոցը: Շուրջս բարձրացող Ովկէանը,
 այդ ցած ու թուի բիծը կը ծածկէր աչքերէս:
 Արեւին պերճափառ հեռերը թաւալուն ջրվէժի
 մը պէս վար կը թափէին կարծես երկինքէն.
 քիչ յետոյ լոյսը հեռացաւ, իբր թէ լուսաւոր
 վարագոյր մը ձգուած ըլլար անոր առջեւ, վեր-
 ջապէս աչքերս մխրճուեցան կապոյտ անուանու-
 թեան այն անդունդին՝ մէջ զոր արեւը, կը լեցնէ
 ու կը քողարկէ, և առողերու ծփծփուն յայլ մը
 նշմարեցի անոր խորը: Մովին վրայ ախրալ լուս-
 թիւնը կը տարածուէր մինչև երկինքին խորերը,
 և ես մինակ էի խաւարին ու այդ լուսթեան
 մէջ:

երեք օր թափառեցայ այսպէս, խնայողաբար ուտելով ու խմելով, գլխուս եկած բաներուն վրայ խորհելով, և առանց մարդկային ցեղը կրկին տեսնելու մեծ բողձանք մը ունենալու իրապէս: Իբր զգեստ, չափազանց աղաւաղած քուրջի կտոր մը միայն կար մարմնոյս վրայ, մազերս սեւ թնձուկ մըն էին դարձած պարզապէս, և բնաւ զարմանալի չէ որ զիս գտնողները կարծած ըլլան թէ խենթ մըն էի: Կրնայ զարմանալի թուիլ ասիկա, բայց ո՛չ մէկ բողձանք ունէի մարդկութեան ծոցը դառնալու, այլ՝ Իրէններու զգուսի ընկերակցութենէն հեռացած ըլլալու գոհունակութիւն միայն:

Երրորդ օրը, Աբիաէն Սան Ֆրանչիսկո գացող երկկայմ մը ազատեց զիս. ո՛չ առաջին և ո՛չ ալ երկրորդ նաւապետները ուղեցին հաւաքը ընծայել պատմութեան, ենթադրելով որ երկարատեւ առանձնութեան և մշտական վառնդներու հետեւանքով խելագարած էի:

Վախցայ որ ուրիշներու կարծիքն ալ միեւնոյնը պիտի ըլլայ իմ մասին, և հետեւաբար անկէ ետքը յայտարարեցի որ, «Տոմ. Լիթիէն»-ին նաւաբեկութենէն մինչև՝ ազատելու, — մէկ տարուան շրջան, — անդի ունեցածներէն ոչ մէկ բան միտքս մտացած է:

Սօսիպուեցայ ամենածայրայեղ շրջանայեցութիւնով մը վարուիլ, որպէս զի մտաւոր խանգարման ենթակայ չկարծուիմ: Օրէնքին, երկու-

մեռած նաւաստիներուն, խաւարի մէջ լարուող թակարդներուն, եղէգներու մէջ պտուղի դիտկին վերյուշումները կուգային միտքս չարչրկել:

Վերջապէս, որքան ալ ասիկա քիչ բնական թուի ձեզ, իրողութիւնն այն է որ, փոխանակ այն վտառկութեան ու համակրանքին զոր կ'ողնկալէի մարդկութեան ծոցը վերադարձիս, փոխանակ առանց՝ կղզիին մէջ բնակութեանս պատուէն շարունակ զգացած կասկածանքս ու երկիւղս աւելի շեշտուած հանգամանք մը առին: Ո՛չ ոք կ'ուղէր խօսքիս հաւատալ, և այնքան արօրինակ կ'երեւայի մարդերու աչքին, որքան երեւցած էի մարդ-անասուններուն, — անոր համար որ այդ ընկերներուն բնական վայրենիութենէն բոն մը մտացած էր անշուշտ վրաս:

Կ'ըսեն թէ երկիւղը հիւանդութիւն մըն է. չեմ գիտեր թէ ո՛ր առաջնա ճիշտ է ասիկա, սակայն ես կրնամ վկայել թէ, հակառակ որ անկէ ի վեր շատ տարիներ անցած են հիմա, մնացուն անհանգարտութիւն մը կայ մաքիս մէջ, — ճիշտ ինչ որ պիտի զգար կէս ընտելացած առիւծի՝ ձագ մը: Սմենազարմանալի ձեւեր կը ստանայ այդ խռովքը:

Չէի կրնար համոզուիլ որ իմ պտառած այրերս ու կիներս ալ հրէշներ չեն, — բաւական մարդկային հրէշներ. կը կարծէի որ, մարդկային հոգիի մը արտաքին երեւոյթին համաձայն կէս-ձեւակերտ անասուններ են անոնք ալ և քիչ յե-

այս իրենց նախկին անասնութեան պիտի դառնան ու ամէն մէկը անասնութեան այսինչ կամ այնինչ առհաւակած յառկանիչը երեւան պիտի բերէ։ Սակայն բացառապէս խելացի մարդու մը, մասյին հիւանդութիւններու մասնագէտի մը պատմեցի իմ արկածներս. այդ մարդը Մօսկոյ ճանչցած էր և կէս մը հաւատաց կարծեմ ըսածներուս, — ինչ որ մեծ միտքաւորութիւն մը եղաւ ինծի համար։ Չեմ կրնար յաւատարմութե այդ կղզիին տարածքը բոլորովին պիտի ջնջուի իմ մտքէս։ Թէեւ առկա տարած հեռաւոր ամպի մը, տարածմ յիշատակի մը, վարանա կասկածի մը հանգամանքը ունի ան մաքրի խորը, օտկայն վայրկեաններ կան, երբ այդ պղտիկ ամպը կը ծաւալի, ամբողջ երկինքը ծածկելու տառիման կը մեծնայ։ Եթէ այդ պահերուն իմ շուրջի մասններուս նայիմ, վախերս կը պաշարեն զիս։ Դժգոհ ու վաւախ, մայր ու վառնգաւոր, խառնաժող ու հոգող դէմքեր կը տեսնեմ, դէմքեր՝ որոցմէ ոչ մէկը բանաւոր հոգիի մը անվրդով հեղինակութիւնով կը ներկայանայ։

Այն ազատութիւնը կ'ունենամ որ, անասունը յանկարծ երեւան պիտի գայ անոնց մէջ, եւ կղզիին հրէշներուն աստիճանական անկումը պիտի վերակրի դարձեալ, աւելի մեծ համեմատութիւնով։

Դիտեմ որ պատրանք մըն է ասիկա, գիտեմ թէ զիս շրջապատող այրերն ու կիները հիմարիւ

մարդեր են իրապէս ու կտառեւապէս բանաւոր, բարեացակամ իղձեր ու օրագեղ հագածութիւններ ամօզ, բնաղդին բանակաւորութենէն ձերբազատուած, և որ և է ցնորածին Օրէնքի չհպատակող էակի իրենց հանգամանքները կը պահեն մինչև վերջը, — մարդկայնացած հրէշներէն բացարձակապէս տարբեր էակներ են մէկ բանով։ Եւ սակայն, այդ բոլորը գիտնալով հանդերձ, անոնց ներկայութենէն, անոնց հետաքրքիր նայուածքներէն, անոնց հարցումներէն ու անոնց օգնութենէն խոյս տալու անշնչանքս չեմ կրնար դադարել, և անոնցմէ հեռու փախչելու, ասանձին մնալու անհամարեութիւնս կը ազատէ զիս։

Անոր համար ահա, ազատ դաշտի մը մօտ կը բնակիմ հիմա, որպէս զի հոն կարենամ ազատանիլ երբ այս սեւ տառերը հնչէ հոգիիս վրայ։ Այն ատեն շատ անուշ կը թուի ինծի՝ հովէն աւելաւոր երկինքին ներքեւ տարածուն ամայութիւնը։

Այս տարածքը անասնելի էր երբ Լանտի մէջ կ'ապրէի։ Մարդերէն խառնափելու միջոցը չկար հոն. անոնց ձայները պատուհաններէն ներս կը խուժէին և դռները շատ անբաւական պատնէշներ էին անոնց դէմ, երբ պատրանքիս դէմ պայքարելու համար փողոց նետուէի, թափառող կիներ կը մլուէին քովէս, երկչոտ ու հովալուկ այրեր նախանձառ նայուածքներ կ'ուղղէին ինծի, ուժաւորաւ ու աճաօյն գործաւորներ

կ'անցնէին քովէս՝ հազարով՝ աչքերը խոնջ՝ վերաւարում աւարիւն կորսնցնող կենդանիներու հազնեղ գնացքով, մասյլ աւ կորածամակ ծերակներ կ'երթային քրթմնջելով՝ զիրենք հեղնող աղաքներու ճլվլանքին անառբեր:

Այն առան մատուտի մը մէջ կը փախէի, սակայն խռովքս այնքան ուժգին էր որ, նոյն ժամ հոն, ինծի կը թուէր թէ՝ հազկամարդուն պէս «մեծ մատնումներ» կը մըթմըթայ քահանան. կամ մատենադարանէ մը ներս կը մտնէի, և ուշադիր զրքերու վրայ ծած դէմքերը տեսնելով, կը կարծէի թէ համբերաւոր կերպով իրենց որք լրտեսող անասուններ են անոնք: Բայց մատնաւորապէս խորշիլի բռնը, ինծի համար, կառախումբի կամ հանրակաւքի մէջ հանդիպող մարդոց՝ մասյլ աւ արտայայտութենէ զուրկ դէմքերն էին: Կարծէս թէ դիակներ եղած ըլլային անոնք, այնքան իմ նմաններս չէին թուէր ըլլալ, այնպէս որ, առանձին փութաւ ապականութիւնը նախապէս ձեռք չբերած համբարդելու չէի համարձակէր այլ եւս: Եւ ինծի կը թուէր թէ ես ինքն ալ բանաւոր էակ մը չէի, այլ մասային որ եւ է առօրինակ խոնգարումէ առնջուող անասուն մը, որ, գլխու պըտայտ ունեցող ոչխարի մը պէս, կ'երթար առանձին թափառիլ:

Սակայն այս նազանները շատ հազուադէպօքէն կ'ունենամ հիմա, — փառք Առասուծոյ: Բա-

ղաքներու և մարտններու խաժամութէն հեռացայ, և օրերս կ'անցընեմ ընտիր դիրքերու մէջ՝ տեղ, գիրքեր, — մեր կեանքին մէջ բացուած լուսաւոր պատուաններ օրոնք մարդերու փոփոխուէն հոգիները կը ցալացնեն:

Ինչ անգամ օտար մարդ կը տեսնեմ, և առանիս ազդեցիկերովը շատ համեստ է: Ժամանակս ընթերցումի և քիմիական փորձերու կը յատկացընեմ, և գիշերուան մեծ մասը՝ առանդագիտութեան, երբ միջնուրաղ պոյժաւ ըլլայ: Որովհետեւ պաշտպանութեան և անասնման խաղաղութեան զգացում մը կուգայ ինծի երկինքին պըտալըն յայրերէն, — թէ և չեմ գիտեր թէ ինչպէս կուգայ ան և ինչօ՛ւ:

Այնպէս կը կարծեմ թէ, ինչ որ կայ մեր մէջ անասունէ աւելի վեր, հոն, նիւթին անձիբ աւ յաւիտենական օրէնքներուն մէջն է որ պիտի գտնէ իր միւլթարութիւնն՝ աւ յայտը, և ոչ թէ մարդկային աւօրեայ հոգերու, անիրներու և անգնաղներու մէջ:

Այոպէս կը յուսամ, եթէ ոչ չպիտի կրնայի ապրիլ:

Եւ այոպէս կը վերջանայ պատմութիւնս, — առանձնութեան յայդերուն մէջ:

Վ Ե Ր Ձ

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0431329

